

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

VIII. ÉVF. / 1976. MÁRCIUS—JÚNIUS

26-27

E szám munkatársai: Balog Gyula, Gulyás Gizella, Junger Ferenc, Kálich Katalin, Keck Balázs, Matijevics Lajos, Mikos Melánia, Molnár Csikós László, Papp György, Penavin Olga, Rokay Péter, Szelei István

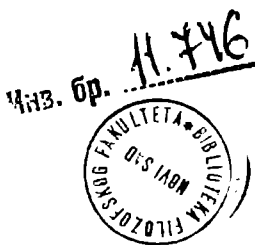
Č-890

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

*A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Tmasz folyóirata*

26—27. SZÁM

*VIII. évfolyam
1976. március—június*

Szerkesztő bizottság:

BORI IMRE

JUNG KÁROLY

MIKES MELÁNIA

PASTYIK LÁSZLÓ
szerkesztő bizottsági titkár

SULC MAGDOLNA

TÓTH FERENC

SZELI ISTVÁN
fő- és felelős szerkesztő

Technikai szerkesztő
CSERVENYÁK JÓZSEF

CÍMVÁLTOZÁS

A nyolcadik évfolyamába lépő folyóiratunk új címet kap. E számtól kezdve fedőlapján a Hungarológiai Közlemények cím olvasható. Ez a változás a Hungarológiai Intézet új szervezési formáival függ össze, amelyekről már a 23—24-es számunkban is szölkünk s jelen számunkban is írunk.

Külalak, tartalmi jelleg és szerkesztési elvek tekintetében egyelőre nem vettünk tervbe nagyobb változtatásokat, mint ahogyan arra a szerkesztő bizottság a korábbival azonos összetétele és a számozás folyamatossága is utal.

TANULMÁNYOK

NYELVÉSZET

A TÖBBNYELVŰSÉG JUGOSZLÁV MODELLJE*

A többnyelvűség jugoszláv modelljében kifejezésre jut nemzetiségi politikánk, s a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának érvényesítése. Ez a modell olyan elveken alapul, amelyek szemben állnak a nemzetek közti megkülönböztetés minden formájával és mindazzal, amit „a valóságos nemzeti egyenjogúság és a nemzet-egyeniség iránti értetlenség”-nek nevezünk (Kardelj, 67). Ezért nem is kell külön hangsúlyoznunk, hogy a többnyelvűség jugoszláv modellje a fajelmélet ellen irányul és magáévá teszi az Egyesült Nemzetek nyilatkozatának a nemzeti megkülönböztetés felszámolásáról szóló elveit, ugyanis maga ez a modell is a fajelmélet elleni elveken alapul, s így a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának elismerése és a többségi-kisebbségi viszonyok felszámolása alapján lehetővé teszi a nemzeti kultúrák fejlesztését, s érvényre juttatja a közösségi szellemet, ami feltétele a nemzeti partikularizmus és az állami unitarizmus felszámolásának.

1.

A többnyelvűség jugoszláv modellje nyelvészológiai vizsgálódásaink fogalmi körében új elnevezés. Ezért szükség van arra, hogy fogalmilag meghatározzam ezt a terminust és megindokoljam ennek az elnevezésnek a használatát.

A *modell* szót esetünkben nem úgy kell értenünk mint a többnyelvűség problémáinak megoldására alkalmas receptet. Ezt az elnevezést előadásomban heurisztikus értelemben használom, azzal a megindokolással, hogy a többnyelvűség jugoszláv modelljének a következők a jellegzetességei:

- megvan az elméleti alapja: a nemzetek közötti és a nyelv és társadalom közötti viszonyok marxista szemlélete;
- megvannak az eszközei tapasztalatainak igazolására: alkotmányos és törvényes rendelkezések, s a társadalmi-politikai szervezetek különféle határozatai;

- megvannak a konkrét formái a társadalmi gyakorlatban: olyan intézmények, amelyek az elméleti tételeket átültetik a társadalmi gyakorlatba, nemkülönbön olyanok is, amelyek közvetlenül juttatják érvényre a két- illetve többnyelvűséget.

Meg kell említenünk még, hogy a többnyelvűség jugoszláv modellje nem statikus, hanem dinamikus jelenség, s az elmélet és a gyakorlat dialektikus kapcsolatán alapul, ezért nem tekinthetjük a társadalmi gyakorlat kódexének.

A többnyelvűség jugoszláv modellje a nemzetek történelmi adottságainak, kulturális hagyományainak, a demográfiai tényezőknek, a többnyelvűséget megvalósító régió társadalmi és gazdasági fejlettségének, továbbá a nyelvek és a kultúrák egymásközötti kapcsolatának megfelelően, többféle lehetőséget nyújt a nemzetek és nemzetiségek nyelvi és kulturális egyenjogúságának érvényesítésére. A többnyelvűség jugoszláv modelljének változatossága diakronikus vetületében magába foglalja a Balkán-félszigeten élő nemzetek kulturális és politikai történetének sajátosságait és azoknak Közép-Európa nemzeteivel való, ha nem is mindig szoros, de állandó kapcsolatát. Szinkron vetületében ez a sokrétűség ugyanakkor azt mutatja, hogy a Jugoszlávia központi részétől távoleső területeken élő nemzetek és nemzetiségek nyelvi között gyakoribb a kapcsolat, mint Jugoszlávia központi részében. A társadalmi és gazdasági rétegződés azonban észak-dél irányban terjed. Így a két-, illetve többnyelvű zónák és a társadalmi-gazdasági rétegek keresztezik egymást.

Ami a nyelvek közötti eltérést illeti, nagy általánosságban megállapíthatjuk, hogy tipológiailag rendkívül különböző nyelvek kapcsolatáról van szó: agglutináló és flektáló nyelvek közötti kapcsolatáról, mint például a magyar—szerbhorvát, török—szerbhorvát, török—macedón és szlovén—magyar kétnyelvűség; tipológiailag hasonló nyelvek közötti kapcsolatáról: nem-szláv indoeurópai nyelvek és szláv nyelvek közötti kapcsolatáról, mint például a román—szerbhorvát, albán—szerbhorvát, olasz—szerbhorvát és olasz—szlovén kétnyelvűség; és végül egymáshoz közelálló szláv nyelvek közötti kapcsolatáról, mint például a szlovák—szerbhorvát, bolgár—szerbhorvát, ruszin—szerbhorvát, szlovén—szerbhorvát és macedón—szerbhorvát kétnyelvűség.

A többnyelvűség jugoszláv modellje keretében az etnikai közösségek státusát illetően megkülönböztetjük a nemzetek és a nemzetiségek nyelvét.

Az az etnikai közösség, amelynek nemzeti státusa van, köztársaságban él, nyelve az illető köztársaság egyik hivatalos nyelve. Mivel ez a nyelv sokaknak anyanyelve, az adott köztársaságban bizonyos használati tekintélyt élvez a többi nemzet és nemzetiség nyelvével szemben.

Nemzetiségi nyelveken azoknak az etnikai közösségeknek a nyelvét értjük, amelyeknek anyaetnikuma más, általában Jugoszláviával szomszédos országban él. A nemzetiségek Jugoszlávia egyes részein őslakosok, s e területeken a nemzetiségek anyanyelvének a hivatalos nyelv státusa van (például a magyarok, a szlovákok, a románok és a ruszinok Vajdaságban és az albánok Koszovón).

2.

Az elméleti tételek, amelyeken a többnyelvűség jugoszláv modellje alapul, figyelembe veszik az összekötő és elválasztó folyamatok dialektikáját a nemzetek közötti viszonyokban és a nyelv jelentőségét e folyamatokban; az általános és a különös dialektikus entitását a nyelv természetében, az egyed és az emberi közösség elidegeníthetetlen attributumát; valamint a nyelvek és a kultúrák kapcsolatainak szinkrón és diakrón szempontjait. Mindez megnyilvánul az intézményes többnyelvűség megvalósulási formáiban is és az egyedi kétnyelvűség fejlesztésében, ami az intézményes többnyelvűség megvalósulására irányul.

A nyelv szerepe a nemzetek közötti viszonyokra ható összekötő és elválasztó folyamatok dialektikus kapcsolatában nem korlátozódik csupán a kultúrára, hanem kiterjed a gazdasági, társadalmi és politikai élet területeire is. A nyelvnek e szerepe a nemzetek és nemzetiségek nyelvi egyenjogúságára irányuló törekvésünkből ered, amit alkotmányunk fektet le, s ami köztársasági és tartományi alkotmányos és törvényes rendelkezéseink egyik alaptétele. Ami a szabad nyelvhasználatot illeti, az egyenjogú nyelvhasználat magasabb szintet jelent, és megfelel a nemzetiségnek a nemzeti kisebbséghez viszonyított magasabb státusának. Hiszen nemcsak „politikai szabadságról”, hanem széleskörű jogok biztosításáról van szó, „amit a szocialista közösség meg tud teremteni és ami szükséges is, hogy a kisebbségek normális nemzeti életüket élhessék a jugoszláv népek közösségében” (Kardelj, 102). Az anyanyelv használata, ami minden ember nemzetiségének egyik alapvető tartozéka, e jogok érvényesítésében igen nagy jelentőségű.

A nemzetek közötti viszonyokban az összekötő és az elválasztó folyamatok nyelvi megnyilvánulásairól szólva, csak azokra a mozzanatokra térek ki, amelyek a többnyelvűség jugoszláv modelljében lényegesek. Ezért számos jelenséggel nem foglalkozom (genocídium, pogrom, asszimiláció, etnikai és faji megkülönböztetés, pluralizmus és szegregáció — Klínar, 133), hanem igyekszem megjelölni a nyelv jelentőségét a kulturális pluralizmusban és a funkcionális integráltságban.

A kulturális pluralizmusban az összekötő és elválasztó tényezők között egyensúly van, s ezáltal lehetővé válik az egyazon területen élő etnikai közösségek közötti békés együttélés. Noha a kulturális pluralizmus kialakulási folyamatában elválasztó tényezők is hatnak, amelyek a nemzeti kultúra, hagyományok, szokások, nyelv megőrzésére irányulnak, a kulturális pluralizmus eszmei, politikai és intézményesített tényezői az összekötő tényezők hatását váltják ki, amelyek folytán az etnikai közösségek közelebb kerülnek egymáshoz és magasabb fejlettségi fokon kialakul közöttük a közösség. Az összekötő tényezők mindenekelőtt a türelmesség, a demokrácia, a közös intézmények megszervezése (például a különböző nemzetiségű gyermekek és fiatalok együttes nevelése stb.). Az összekötő és az elválasztó tényezők között nem lehet meg az egyensúly ott, ahol még nem szüntették meg a többségi-kisebbségi viszonyokat. Az etnikai közösség kisebbségi státusa gátolja a kulturális pluralizmus összekötő tényezőinek hatását (Klínar, 151). A mi viszonyaink között, ahol nincsenek kisebbségek, a kulturális pluraliz-

mus „lehetővé teszi, hogy a sokrétűség mellett létrejöjjön a funkcionális egységesülés” (Klmar, 189).

Ha meg akarjuk jelölni a nyelv szerepét Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi egyenjogúságának érvényesítésében — ez pedig beépült a többnyelvűség jugoszláv modelljébe is —, akkor különbséget kell tennünk a kulturális és a funkcionális egységesülés között. „A termelőerők, a tudomány és a kommunikációs eszközök mai fejlettségi fokán a kulturális egységesülés sokkal szélesebb körű, mint valaha. Az ilyen folyamatok előtt senki sem zárhatja le a nemzeti, köztársasági vagy országhatárokat, mert ha az ország nem, akkor ezek az erők nyitnák meg a határokat... A kulturális egységesülés, illetve a kulturális kölcsönhatás nemcsak a hat jugoszláv köztársaság között létezik. Sokkal jelentősebb a Jugoszláviában élő nemzetek kulturális életének kapcsolata a világ kulturális fejlődésével” (Kardelj, 75).

A nyelvi pluralizmus nem áll ellentétben a demokratikus világ-méretű kulturális egységesülés folyamatával, sőt meggyorsítja a társadalmi és gazdasági téren érvényesülő funkcionális egységesülést. Ennek az integrációnak általános jellegzetességeim kívül megvannak a sajátosságai is, amelyek öngazgatású társadalmi rendszerünkben erednek. „A társadalmi életben, s különösen a gazdasági viszonyokban jelentkező progresszív egységesülési folyamat nem Jugoszlávia vagy a jugoszláv etnikai közösségek struktúrájából eredő, hanem a világ haladó nemzeteinek viszonyaira jellemző sajátosság. Megjegyezzük azonban, hogy a társadalmi viszonyoktól függnék a folyamat formái. A szocialista, öngazgató társadalomban, amelytől idegenek az imperialista és egyeduralkodó törekvések és a nacionalista önzés, ezeknek a folyamatoknak magukból a társadalmi és gazdasági viszonyokból és a politikai rendszerből kell eredniök és ösztönző erejüket meríteniök. Ez a rendszer ezen a gazdasági viszonyokon, s a dolgozók demokratikus öngazgatásán alapul” (Kardelj, 92).

A kulturális pluralizmus és a funkcionális integrálódás e folyamatába illeszkedik be a mi többnyelvűségi modellünk is. Az anyanyelv és a környezetnyelv szerepe és jelentősége is összhangban van ezekkel a folyamatokkal. A kulturális pluralizmus fejlesztése egész sor olyan intézmény létrehozását teszi szükségessé, amelyekben az anyanyelv és az anyanyelvi kultúra ápolásának elsődleges szerepe van, a funkcionális integráció pedig megköveteli a környezetnyelv (intézmények és jogi instrumentumokban is kifejezett) előfeltételeinek megteremtését. Az előfeltételek intézményes megteremtése különösen akkor fontos, amikor a környezetnyelv a nemzetiségek nyelve. A nemzetek nyelve ugyanis annak ellenére, hogy a társadalmi és jogi normák értelmében egyenlő a nemzetiségek nyelvével, mégis, mivel nagyobb számú népesség használja anyanyelvként, előnyösebb helyzetben van. Ehhez még hozzájárul az a körülmény is, hogy pluralisztikus nyelvi modellünk olyan területeken épül ki, ahol még mindig jelen vannak az elmúlt idők beolvasztási törekvéseinek következményei. A nemzetiségek nyelvhasználatának, mint a környezetnyelvről való különleges gondoskodásnak követelménye összhangban van az Egyesült Nemzetek határozatával (harmadik pont, 2. szakasz), amely a faji megkülönböztetés minden for-

májának felszámolására irányul, s amely az adott körülmények között rendelkezések meghozatalát sugallja az etnikai közösségek jogainak védelme céljából. Társadalmi-politikai közösségeink (a köztársaságok, a tartományok és a községek) törvényrendeleteikkel és jogszabályaikkal pontosan előírnyozzák, hogy hol, mikor és hogyan kell használni a nemzetiségek nyelvét hivatalos nyelvként, s előírnyozzák e rendelkezések be nem tartásának a szankcióit.

3.

A nemzetek és nemzetiségek nyelvhasználati egyenjogúságának valóraváltása a kulturális pluralizmus és a funkcionális integráció fejlesztése útján bonyolult folyamat. E folyamatban a nyelv nem csak a kommunikáció és a kulturális hagyományok eszközeinek szerepét tölti be, hanem az ilyen többnyelvűségi modellben a kultúrák és a nyelvek kölcsönös megismerése útján lehetővé válik azoknak az előítéleteknek a megszüntetése is, amelyek egyes nyelvek értékelésével kapcsolatban alakultak ki. „Némely etnikai közösség nyelvével kapcsolatos ítéletalkotás gyakran sovinszta szándékú, és alkalmas pillanatban részbeni igazolásul szolgálhat a hódító háborúk indítására. Így a fasizmus idején a kigondolt nyelvi felsőbbtség a proklamált faji felsőbbrendűség egyik eleme volt, s így a flektáló nyelvstruktúrát az »árja» tisztaságmeghatározás egyik összetevőjének tekintették” (Bugarski, 188).

Egyes nyelvek vagy nyelvtípusok felsőbb- vagy alsóbbrendűségről alkotott előítéleteket nemcsak a laikusok, hanem a nyelvészek és az antropológusok is terjesztik. Az ilyen értékelésekről, amelyek rendszerint nyelven kívüli tényezőkön alapulnak — ide tartoznak az előzőekben említett ítéletek is — a mai nyelvészet már nem vitatkozik. A nyelvi rendszeren belüli értékelés azonban újból időszerűvé vált az antropológiai nyelvészek körében (Bugarski, 207). Az ilyen irányú vizsgálódások rendszerint nem azt állapítják meg, hogy valamely nyelv alsóbb- vagy felsőbbrendű, de e kérdés jelentőségének eltűlzása a megállapítások téves leegyszerűsítésével fenyeget, különösen akkor, amikor az eredményekkel a szélesebb rétegek is megismerkednek, s felületesen értelmezik.

A mi többnyelvűségű modellünk elméleti feltévéseinek kiindulópontja az a tézis, hogy az általános és a különleges, a közös és a különböző állandóan jelen vannak a nyelvben mint jelenségben. A nyelv dialektikus szemlélete nem fogadja el az egyes nyelvek alsóbb-, illetve felsőbbrendűségi szempontból való értékelését, sem pedig Sapir tézisének egyszerűsített értelmezését. Sapir szerint: „Minden nyelv úgy alakult, hogy teljes egészében megfelel egy nyelv összes tényleges vagy lehetséges szimbolikus és kifejező képessége iránt támasztott követelménynek. E képesség formális része a nyelvek titkai közé tartozik” (Bugarski, 190).

A mi társadalmi gyakorlatunkban alkalmazott többnyelvűség lehetővé teszi Sapir tézisének igazolását és helyes értelmezését és tapasztalataival hozzájárul a nyelvelmélet gazdagításához. Nem kell azonban

megfelekednünk arról sem, hogy a nyelvtudomány jelentős mértékben serkenti a többnyelvűségű modell fejlődését. A nyelvelmélet és a többnyelvűség gyakorlata közötti kölcsönhatás folytán mind tanulhatatlannabbá válik a nyelvvel és a társadalommal kapcsolatos tudománytalan fajelmélet, amely a nyelvek és a nyelvtípusok alsóbb-, illetve felsőbbrendűségét hirdeti.

4.

A többnyelvűség jugoszláv modellje azon a feltevésen alapul, hogy az intézményes többnyelvűség csak az egyéni kétnyelvűség fejlesztése útján érhető el. Elfogadhatatlan számunkra az a felfogás, amely szerint az intézményes kétnyelvűség a kisebbségben levő etnikum számára létfontosságú, a kisebbségben levő etnikum nyelvének elsajátítása viszont a többségben levő etnikum számára jóakarati kérdés. A kétirányú egyéni kétnyelvűség fejlesztése a mi modellünkben szoros kapcsolatban áll a dolgozók és a polgárok öngazgatói jogainak érvényesítésével.

Az egyéni kétnyelvűség és az intézményes többnyelvűség közötti kölcsönösség legjobban oktatási és nevelési rendszerünkben tükröződik. Az egyéni kétnyelvűség lényege abban van, hogy az egyén az oktatási és nevelési rendszer segítségével anyanyelvén, illetve a környezet nyelvéen vagy pedig mindkét nyelven bekapcsolódjon a társadalmi folyamatokba.

A többnyelvűség jugoszláv modellje szerint a különböző nemzeti-ségi gyermekek és fiatalok elkülönített oktatása és nevelése nincs összhangban a szocialista társadalom célkitűzéseivel. Lenin a következőket mondta: „... a marxisták erőlesen elítélik az ún. kulturális-nemzeti autonómiát, illetve az iskolaügy áthelyezését az állam illetékességéből egyes nemzetiségek illetékességébe.”

Mivel a különböző nemzetiségű gyermekek és fiatalok közös oktatása és nevelése különböző feltételek közt történik, az egyéni kétnyelvűség fejlesztésének körülményei sem azonosak. Így például a Szlovén SZK-ban a közös oktatás és nevelés a Murántúl magyar—szlovén területein az általános iskola ötödik osztályáig két nyelven folyik, ezután pedig némely tantárgyat az egyik, némely tantárgyat a másik nyelven tanítanak. Az egyéni kétnyelvűség fejlesztése Vajdaság és Koszovo SZAT-okban pedig úgy történik, hogy a környezetnyelv szabadon választható iskolai tantárgy.

A különböző nemzetiségű gyermekek és fiatalok együttes oktatásán és nevelésén nem azt értjük, hogy a különböző nemzetiségű gyermekek és fiatalok együtt vesznek részt magában az oktatási folyamatban, de nem is zárjuk ki ennek a lehetőségét. A nemzetiségi szempontból heterogén oktatási csoportok, illetve osztályok megalakítása mellett vagy ellen való állásfoglalás alkalmával kifejezésre jutnak azok a törekvések, hogy fölhasználjuk a gyermekek beszédével és a kétnyelvűség természetével kapcsolatos tapasztalatainkat. Elsősorban figyelembe kell venni a kétnyelvű társadalmi környezet összetételét, a csoportot, illetve osztályt alkotó egyének kétnyelvűségének szintjét, a gyermekek

életkorát és a két nyelv szerkezetének érintkezéséből eredő pedagógiai következményeket.

A különböző nemzetiségű gyermekek és fiatalok együttes nevelésén olyan oktatási és nevelési folyamatot értünk, amely pedagógiai intézményekben két vagy több nyelven történik. A Szlovén SZK-ban a magyarok és a szlovének egyazon csoportban vannak, míg Vajdaságban a különféle nemzetiségű gyermekek párhuzamos osztályokba járnak egyazon váltásban. A vajdasági gyakorlat egyik jellegzetessége, hogy az új ismeretek elsajátítása anyanyelven történik, a környezetnyelvet pedig a különböző nemzetiségű gyermekek szervezeten vagy szabad tevékenység formájában, illetve egymásközötti kapcsolatuk révén sajátítják el, amelyre megvannak a megfelelő körülmények, pl. együttes osztályközösségek, közös akciók szervezése, iskolai rendezvények stb.

Az idegen nyelvről alkotott negatív értéktételek csökkentik a környezetnyelv elsajátítása iránt motiváltságot, különösen akkor, ha az idegen nyelv struktúrája sokban eltér az anyanyelv struktúrájától. Az ilyen előítélet a leggyakoribb a felnőtteknél, akiknek tudatosan kell erőfeszítéseket tenniük a nem-anyanyelv elsajátításáért. A gyermekeknél ez az előítélet kevésbé érezhető, s szinte jelentéktelen olyan esetekben, amikor a gyermekek más nemzetiségű társaikkal való érintkezésük alkalmával sajátítják el a környezetnyelvet. Ez különösen az iskoláskor előtti korban levő gyermekekre vonatkozik.

A mai pszicholingvisztikában az a vélemény terjedt el, hogy az iskola előtti kor a legalkalmasabb a beszéd kifejlesztésére általában, és különösen az idegen nyelv elsajátítására, mind a nyelvi kompetencia, beszédképesség elsajátítása és fejlesztése, mind pedig a gondolkodás terén jelentkező következmények szempontjából. E tényeknek megfelelően többnyelvűségi modellünk egyik alapelve az, hogy az egyéni kétnyelvűség fejlesztését az iskola előtti korban kell elkezdni.

5.

Az egyéni kétnyelvűség fejlesztéséről beszélve a kétnyelvűségen az egyéni beszédképességet értettem. Ha a kétnyelvűség egy egész embercsoport vagy társadalmi közösség jellegzetességével válik, akkor a kétnyelvűségről, mint társadalmi kategóriáról beszélünk. Ebben az esetben nemcsak beszédképességről van szó, hanem diglossziáról is. Ezzel a fogalommal azt a jelenséget jelöljük, amikor a különböző nyelvek vagy egy nyelv különböző változatai más-más társadalmi funkciót töltenek be. (Fishman, 106).

Felmerül a kérdés: a többnyelvűség jugoszláv modellje megengedi-e a diglosszia és a kétnyelvűség együttes jelenlétét, s ha igen, milyen feltételek mellett, továbbá van-e lehetőség bizonyos folyamatok kifejlődésére vagy megszüntetésére, amelyek a kétnyelvű társadalomban a nyelv és a társadalmi viszonyokból adódnak?

Mielőtt megkísérelünk választ adni erre a kérdésre, meg kell vizsgálnunk, hogy az említett jelenségek között milyen kölcsönhatás lehetséges.

A soknemzetiségű közösségekben élő etnikai csoportok esetében megtörténhet, hogy a kétnyelvűség olyan esetben, amikor ezek az etnikai csoportok létszámuk tekintetében kisebbségben vannak, megindítja azt a folyamatot, amelynek során nyelvüket felcserélik a többségben levő etnikum nyelvével. Ez a folyamat azonban csak akkor jön létre, ha a többi szociolingvisztikai tényező is elősegíti. A nyelvcsere mindenképpen kiváltó tényezők közé tartozik:

1. a nyelv és az írás nem egyenjogú használata,
2. a többségben levő etnikum nagyobb társadalmi és gazdasági tekintélye a kisebbségben levő etnikummal szemben.

A többi tényező:

3. írástudatlanság,

4. a többség nyelvének funkcionális tekintélye a kisebbség nyelve felett, valamint mindazok a tényezők, amelyek a többségi és a kisebbségi etnikum történelmi, kulturális, demográfiai és földrajzi viszonyából erednek, csak abban az esetben tudják éreztetni hatásukat, ha a soknemzetiségű közösségben alkalmazott többnyelvűségi modell ezt lehetővé teszi.

A többnyelvűség jugoszláv modellje, amelynek az elvei az etnikai megkülönböztetés ellen irányulnak, és amely a szocialista öngazgatási társadalmi viszonyok között jön létre, az első két tényezőt kizárja. A dolgozó ugyanis, aki megteremti az anyagi javakat, rendelkezik e javakkal, s ennek alapján érvényesíti egyenjogúságát a társadalmi életben. Többnyelvűségi modellünk az egyéni kétnyelvűség fejlesztésére irányuló politikájával kötelezi a nemzeteket és nemzetiségeket nyelvi és írási egyenjogúságuk érvényesítésére, s ezáltal kizárja a többi tényező hatását, amelyek más körülmények között a kisebbség nyelvének a többség nyelvével való felcserélését eredményeznék.

Ezt a megállapítást a diglossia típusainak megvilágításával magyarázom, amelyek az általam első, illetve második csoportba sorolt tényezők jelenlététől függően különböznek.

Az 1. és a 2. tényező hatása az etnikai közösségen belüli diglossziát váltja ki, így például az anyanyelv használatát a leszűkített témakörű kötetlen beszélgetés alkalmával az etnikai közösségen belüli mikrostruktúrában, s a környezetnyelv használatát a többi beszédhelyzetben.

A 3. és a 4. tényező az etnikai közösségek közötti diglossziát váltja ki, így például az anyanyelv használatát minden beszédhelyzetben a közös etnikai csoport tagjai között és a környezetnyelv használatát a másik etnikai csoport tagjaival való beszédhelyzetben.

A többnyelvűségi modellünk a kulturális pluralizmus fejlesztése keretében oly mértékben teszi lehetővé a nemzetiségek anyanyelvének művelését, hogy azok bármely struktúrában, minden beszédhelyzetben és minden szinten használni tudják anyanyelvüket.

A környezetnyelv használata a másik etnikai közösség tagjaival

való érintkezés alkalmával különböző fokon jelentkezik más-más többnyelvű környezetben. A nemzetiségek különböző környezetben különbözőképpen viszonyulnak a nyelv megválasztásához a nemzetek nyelvén beszélőkkel való érintkezés alkalmával. Az a kérdés, hogy a nyelv megválasztása a nemzeti tudattól, a nemzetiség, illetve a nemzet kétnyelvűségének szintjétől függ-e vagy más tényezőktől, nyelvészológiai vizsgálódásaink egyik tárgya. E vizsgálódás eredményei gyakorlati segítséget nyújthatnak többnyelvűségi modellünk további tökéletesítésében és fejlesztésében.

* * *

Már a bevezetőben említettem, hogy nem kell külön hangsúlyoznunk a többnyelvűség jugoszláv modelljének a fajelmélet elleni törekvését, mert maga a modell ilyen törekvéseken alapul. Most mégis összegezném többnyelvűségi modellünknek azokat a sajátosságait, amelyek legjobban tükrözik a faji megkülönböztetés ellenes jellegét.

Többnyelvűségi modellünk ellentmond mindazoknak az elméleti feltevéseknek, amelyek a nemzetek és nemzetiségek nyelvi felsőbb-, illetve alsóbbrendűségét bizonyító értékítéletet rejtik magukban, s ezáltal megakadályozza a nemzetek és nemzetiségek kulturális hagyományainak és kulturális értékeinek hátrányos megkülönböztetését.

Többnyelvűségi modellünk elfogadja a korszerű pszicholingvisztika megállapítását, hogy alaptalan és tudománytalan az a feltevés, amely szerint a kétnyelvűség a személyiség széteséséhez, s az egyén és a társadalom számára más káros következményekhez vezet. Ezeket a feltevéseket a nacionalista beállítottságú társadalmi rendszerekben készségesen elfogadták, mert jó ürügyet jelentettek a kétnyelvűek és az egy nyelvűek megkülönböztetésére, ahol a kétnyelvűek többnyire nemzeti kisebbségek voltak.

Különösen fontos az, hogy többnyelvűségi modellünket a nemzetek és nemzetiségek kulturális és nyelvi egyenjogúságának érvényesítésében felhasználjuk, s e modell serkentőleg hat a nemzetek és nemzetiségek nyelvi érintkezésén át érvényesülő egyenjogúság megvalósulására.

Többnyelvűségi modellünk széleskörű és szerteágazó alkalmazása lehetővé teszi az elméleti feltevések ellenőrzését és módosítását. Öngazgatási rendszerünk pedig lehetővé teszi, hogy gyorsan, idejekorán felfedjük a mulasztásokat, amelyek többnyelvű környezetünkben a nyelvi diszkriminációhoz vezetnének.

IRODALOM

- Bugarski, Ranko*: Jezik i lingvistika, Beograd, 1972.
Fishman, Joshua: Soziologie der Sprache, München, 1975.
Jezik u društvenoj sredini (Zbornik radova sa Konferencije „Jezik i društvo”), Novi Sad, 1976.
Kardelj, Edvard: Nacija i međunacionalni odnosi, Beograd, 1975.
Klinar, Peter: Međunarodne migracije, Maribor, 1976.
Marks, Engels, Lenjin: O jeziku, Beograd, 1970.

REZIME

JUGOSLOVENSKI MODEL VIŠEJEZIČNOSTI

U ovom radu, koji je pročitan na Međunarodnom seminaru „Jezik i rasizam“ (Sarajevo, 12—16. VIII 1976.), ukazuje se pre svega na one karakteristike našeg modela višejezičnosti u kojima se najbolje ispoljava njegov antidiskriminacijski karakter.

Pre svega, naš model odbacuje sve teorijske postavke koje bi mogle implicirati vrednosne sudove u smislu inferiornosti ili superiornosti jezika pojedinih naroda ili narodnosti, pa tako sprečava pojavu diskriminacije između kulturnih tekovina na raznim jezicima i između kulturnih vrednosti čiji su nosioci pripadnici raznih naroda i narodnosti.

Naš model višejezičnosti prihvata savremene postavke u psiholingvistici, prema kojima su neosnovane i nenaučne tvrdnje da dvojezičnost dovodi do rascepa ličnosti i drugih štetnih posledica po jedinku i društvo.

Naročito je značajno da se naš model višejezičnosti primenjuje u funkciji obezbeđenja ravnopravnosti jezika i kultura naroda i narodnosti i da razvija i unapređuje one interakcije između jezika i društva u višejezičnim sredinama koje doprinose ostvarenju ovakve ravnopravnosti.

RESUMÉ

LE MODELE YUGOSLAVE DE MULTILINGUISME

Le modèle yougoslave de multilinguisme reflète la politique d'un pays socialiste basée sur l'autogestion. Il ouvre toutes les possibilités pour le développement du pluralisme culturel dans les conditions de l'égalité de droits des nations et des nationalités, c'est à dire dans les conditions où les ethnies minoritaires ont les mêmes droits linguistiques que les ethnies majoritaires.

Les traits principaux de ce modèle sont:

— Le modèle rejette tous les postulats théoriques qui pourraient impliquer les jugements de valeur en tant qu'il y aient des langues supérieures et des langues inférieures.

— Le modèle tient compte des résultats des recherches psycholinguistiques qui contestent les assertions sur les effets négatifs du bilinguisme.

— Le modèle s'effectue en fonction de la réalisation de l'égalité des langues et cultures des nations et nationalités en Yougoslavie.

**A MAGYAR ÉS
A SZERBHORVÁT
SZÓREND EGYBEVETŐ
VIZSGÁLATÁNAK
LEHETŐSÉGEI**

A mondat szórendjét és hangsúlyozását az aktuális tagolás szabályai (a téma és a réma) határozzák meg a közlés előzményének, a közlési szituációnak és a beszélő szándékának megfelelően. Dezső László szerint a szórendi műveletek három részre oszthatók. Az első szabálycsoport a mélyszerkezet alapján létrehozza a mondat alaprendjét, a második a szövegösszefüggéshez igazítja a szórendet, a harmadik pedig a beszélő szándékának megfelelően módosítja a szórendet és a hangsúlyt.¹

A mondat alaprendje olyan szórend, amely legjobban megfelel a mondat szerkezetének és a nyelv típusának. Greenberg tipológiája alapján a magyar igei mondat alaprendje SOV, a szerbhorváté pedig SVO (S = alany, V = igei állítmány, O = tárgy vagy egyéb bővítmény). Greenbergnél hiányzik a téma és a réma problematikája, és univerzáléi sem egyetemlegesek, rendszerint nem következetesen érvényesek egy-egy nyelvre. Egyébként is a természetes nyelvek nem mindig követik az elveket, néha eltérnek tőlük. A magyar szórendre az SOV típus jellemző, azonban gyakran képviselve van az SVO típus is.

A magyar és a szerbhorvát szórend egybevetéséhez szükség van a két nyelv szórendjének átfogó jellegű leírására. A szerbhorvát szórend tanulmányozásával mind a mai napig igen kevesen foglalkoztak. A kutatókat főleg kisebb részkérdések érdekelték, kevés általános törvényszerűséget állapítottak meg. A régebbi munkák közül megemlíthető P. Đorđević: O redu reči u srpskom jeziku (1899) c. műve, az újabbak közül pedig Pavica Mrazovićnak a Poremećaji u redu reči pri učenju nemačkog jezika od strane govornih predstavnika srpskohrvatskog jezika c. értekezése. Ez utóbbi mű a német és a szerbhorvát szórend egybevetését végzi el az igei mondat szintjén. P. Mrazović nem kontrasztív, hanem konfrontatív szórendi vizsgálatot folytatott, a szerbhorvát szórend részletes leírásának hiányában kénytelen volt a német nyelvből kiindulni.²

A német nyelvben (a szerbhorvától és a magyartól eltérően) a szórend grammatikai kötöttségű, meghatározza a mondatfajt. Ha az ige a második helyen áll a mondatban (Zweitstellung), akkor kijelentő mondatról állunk szemben, ha az első helyen áll (Erststellung), akkor

kérdő mondatról van szó, ha pedig az utolsó helyen (Endstellung), akkor mellékmondatot határoz meg.

A szerbhorvátban (mint a magyarban is) a mondat lehet egytagú, a németben viszont nem (Idem. : Megyek. : Ich gehe.). Az alanyi még a személytelen mondatokban is ki kell fejezni (Veje. : Havazik. : Es schneit.).

A német szórendben igen fontos szerepet tölt be a mondatkeret (Umklammerung), vagyis a mondat elemeinek a segédige és az ige által való tagolása. A segédige előtti rész az előmező, a segédige és az ige közötti rész a középmező, az ige utáni rész pedig az utómező. Pl. *Wir werden heute nachmittags ins Kino gehen.* A szerbhorvátban is van hasonló mondatkeret: *Mi ćemo danas popodne ići u bioskop.* A szerbhorvát mondatkeret rendszerint rövidebb, mint a megfelelő német, mert az ige bővítményei kerülhetnek az utómezőbe is (a németben ez kivételes jelenség). A német szórend szabályainak értelmében az előmezőben csak egy mondatrész állhat, a szerbhorvát mondat előmezejében viszont több is lehet.

Engel foglalkozik azzal, hogy mely fajta szavak szerepelhetnek az előmezőben, a középmezőben és az utómezőben. P. Mrazović konfrontálja a német és a szerbhorvát nyelv mondatmezőit, és megállapítja, hogy a szerbhorvát fordított mondatokban a középmező elemei a középmezőben és az utómezőben egyaránt megjelenhetnek.

Pavica Mrazovićnak a 70 mondatból álló kérdőívvel folytatott szórendi vizsgálatai Juhász Jánosnak a homogén gátlásra vonatkozó megállapításait igazolják, vagyis azt, hogy a hasonló, de nem azonos szerkezetek között igen gyakran tapasztalható interferencia, míg az éles és tudatosított kontrasztok ritkábban okoznak hibát.

A magyar szórend leíró szempontú vizsgálatának viszonylag nagy az irodalma (Brassai Sámuel, Arany János, Joannovics György, Kicska Emil, Molecz Béla, Simonyi Zsigmond, Deme László stb.). A magyar szórend általában nem grammatikai kötöttségű (mint a német), és az egyes szavak vagy nagyobb részek elhelyezési rendje nem is nyelvtani jelölő eszköz (mint az angolban). A magyar szórend szabad (mint a szerbhorvát is), de ez nem jelenti azt, hogy nincsenek bizonyos kötöttségei.

A magyar szórend kötöttségeit befolyásolja:

1. bizonyos szavak szófaji jellege (névelő, névutó, kötőszó, igekötő, tagadószó és tiltószó, módosító szó, indulatszó stb.),

2. bizonyos szószervezetek jellege (minőségjelző, mennyiségjelző stb.),

3. a szakaszhangsúly és a mondathangsúly (nyomatékos és nyomatéktalan mondat, főhangsúlyos állítmányú nyomatékos mondat, főhangsúlyos bővítményű nyomatékos mondat),

4. a mondat tartalmi jellege (eldöntendő kérdő mondat, kiegészítendő kérdő mondat, felszólító mondat, felkiáltó mondat, óhajtó mondat).

A magyar és a szerbhorvát szórend kontrasztív vizsgálatában nagy nehézséget jelent, hogy a szerbhorvát szórend leírása nem teljes, viszont helytelen volna emiatt kizárólag a magyar szórend szempontjai szerint tanulmányozni a szerbhorvát szórendet. Mielőtt egybevetnénk a két

nyelv szórendjét, el kell végezni a szerbhorvát szórend létráját is. A kontrasztív szórendi kutatásokban az elméletnek, a hibakutatásnak és a fordításelemzésnek ki kell egészítenie egymást. Semmiképpen sem elegendő a szerkezetek összehasonlítása, szükség van konkrét lap-
szológiai vizsgálatokra is.

A magyar és a szerbhorvát szórend egybevetése a következő szinteken lehetséges: a) az igei mondat szórendje, b) a főnévi csoport szórendje, c) a mondatrend.

Az igei mondat szórendjének vizsgálatánál rendkívül fontos, hogy elkülönítsük egymástól a témát (a közlés ismert részét) és a rémát (a közlésben való újdonságot, a közlés lényegét). Pontosan tudnunk kell, hogy mit akarunk mondani egy bizonyos mondatbal. Tisztáznunk kell, hogy mi a funkciója egy adott magyar, illetve szerbhorvát mondat szórendjének.

A magyar igei mondat szórendjének egyik alapvető törvényszerűsége, hogy a nyomatékos elem nem állhat a mondat végén, mert a rémanak meg kell előznie az igei állítmányt. Pl. Vera fecskét látott. De: Vera látta (v. meglátta) a fecskét. — vagyis a névelős tárgy kerülhet az ige után is, illetve a befejezett ige (meglátta) az SVO szórendet követi. A szerbhorvátban mindkét mondat szórendje SVO: Vera je videla lastu. Vera je zapazila lastu.

A főnévi csoport szórendjének vizsgálatánál különös jelentőségű a magyar és a szerbhorvát birtokos szerkezetek, valamint a magyar vonatkozó mellékmondat értékű participális szerkezetek és a szerbhorvát vonatkozó mellékmondatok egybevetése. A magyarban a tárgy és a határozó grammatikai kötöttsége mondatszinten csak viszonylagos, míg szerkezeti szinten abszolút (pl. a virágot áruló lány, az iskolában hagyott táska stb.).

A magyar szórendre a balra bővülő konstrukció a jellemző (a tárgy és a határozó általában megelőzi az igét, a jelző a főnevet), a szerbhorvát szórendre viszont inkább a jobbra bővülő. Valójában erre az alapvető különbségre vezethetők vissza a magyar és a szerbhorvát szórend kontrasztív vizsgálatának konkrét kérdései.

Kontrasztív szórendi kutatásainkban foglalkoztunk a kérdés-felelet összefüggéseivel. A kiegészítendő kérdő mondat szórendje alapvetően meghatározza a válaszként adandó mondat szórendjét.

Pl. Hol ebédelt a fiú?	DVS
A fiú otthon ebédelt.	SDV
Otthon ebédelt.	DV
Otthon.	D
Mi volt a hátizsákban?	SVD
A hátizsákban labda és uzsonna volt.	DSV
Labda és uzsonna volt.	SV
Labda és uzsonna.	S

Adatközlőink magyarul tanuló szerbhorvát tagozatos általános iskolások voltak. Az volt a feladatuk, hogy néhány bemutatott kép

ulapján egy rövid történetet fogalmazzanak meg magukban, majd írásban feleljenek a történetre vonatkozó kérdésekre. Az adatközlők egyik csoportja a következő kérdéseket kapta (téma: kirándulás): 1. Hol ebédelt a fiú?, 2. Milyen idő volt?, 3. Mire szálltak fel a gyerekek?, 4. Hol szálltak le?, 5. Mi volt a hátizsákban?, 6. Mit csináltak a gyerekek az erdőben?, 7. Miért mentek az erdőbe?, 8. Milyen volt az erdei levegő? — A másik csoport kérdései (téma: a szegény legény ebédje): 1. Hol lakott a szegény legény?, 2. Milyen háziállatai voltak?, 3. Kire bízta a kolbászt?, 4. Miért ment a legény a szomszéd faluba?, 5. Mi lett a kolbással, mire a legény visszaért?, 6. Kire bízta a káposztát?, 7. Mit csinált a kecske a káposztával?, 8. Mit hozott a legény a faluból?, 9. Miért bízta a macskára a tejfelt?, 10. Mit ebédelt így a szegény legény?³

A feleletek a szórendi hibákon kívül számos névelőhasználati, ige-használati, névszórágazási stb. hibát is felszínre hoztak. Igen gyakori volt az SVO (SVD, OVD) típusú szórend használata az SOV (SDV, ODV) típusú helyett:

A fiú ebédelt otthon. (Hol ebédelt a fiú?)

A szegény legény lakott a faluban. (Hol lakott a szegény legény?)

A szegény legény ebédelt kenyeret. (Mit ebédelt így a szegény legény?)

A kolbászt bízta a kutyára. (Kire bízta a kolbászt?)

A káposztát bízta a kecskére. (Kire bízta a káposztát?) stb.

Hasonlóképpen sűrűn előfordult a névszói—igei állítmány névszó-jának és igéjének felcserélése (SNV helyett SVN):

Az idő volt szép. (Milyen idő volt?)

Az erdei levegő volt friss. (Milyen volt az erdei levegő?) stb.

Az igének és bővítményének helytelen szórendje az igekötős igék-nél rendszerint az igekötő helytelen szórendjével párosult:

A gyerekek felszálltak a buszra. (Mire szálltak fel a gyerekek?)

(A gyerekek) leszálltak a végállomáson. (Hol szálltak le?)

A gyerekek fel a buszra szálltak.

A gyerekek szálltak buszra fel. stb.

Kísérleteztünk memória-tesztel is. Ezt a módszert kanadai kutatók dolgozták ki. Angol anyanyelvű gyerekeknek megfelelő szótagszámú francia mondatokat olvastak fel, hogy ismételjék meg őket. Mivel a gyerekek nem gépiesen ismételték meg a mondatokat, hanem felfogva értelmüket, többször előfordult, hogy változtattak a szórenden.⁴

Mi magyarul tanuló szerbhorvát tagozatos diákokkal dolgoztunk, részint az újvidéki Petőfi Sándor Általános Iskolában, részint pedig a zentai Május 25-e Általános Iskolában (a volt Emlékiskola). Adatközlőink 3—4 éve tanulnak magyarul (III. és IV. osztályosok).⁵

Memória-tesztünk mondatai 10, 12 és 14 szótagosak voltak. A mondatokat úgy állítottuk össze, hogy mindegyik mondathosszúsági kate-

górióban arányosan képviselve legyen az SOV, az SVO és az OVS típus. A tanulókat hármassával hívtuk át abba a helyiségbe, ahol a vizsgálatot folytattuk. A hármass csoportban levő tanulók mindegyikének más-más mondat sorozatot olvastunk fel. A felolvasott mondatot a tanulóknak rögtön meg kellett ismételnie. A vizsgálatról folyamatos hangfelvételt készítettünk.

A mondat sorozatok a következők voltak:

- A) A fiú keresi a labdáját. (SVO)
 A postás három levelet hozott. (SNumOV)
 A táblát törölte le a hetes. (OVS)
 Laci talált egy piros színű ceruzát. (SVA₁A₂O)
 Vera a szobában a számtant tanulja. (SDOV)
 Az önkiszolgálóban vett Éva tejet. (DVSO)
 Vasárnap délután kirándulunk az erdőbe. (D₁VD₂)
 A szomszéd bácsi kutyája az udvarban ugat. (ASDV)
 Az apukámmal voltam tegnapelőtt moziban. (D₃VD₁D₂)
- B) A fiú a labdáját keresi. (SOV)
 Három levelet hozott a postás. (NumOVS)
 A hetes letörölte a táblát. (SVO)
 Laci egy piros színű ceruzát talált. (SA₁A₂OV)
 A számtant tanulja Vera a szobában. (OVSD)
 Éva tejet vett az önkiszolgálóban. (SOVD)
 Vasárnap délután az erdőbe kirándulunk. (D₁D₂V)
 Az udvarban ugat a szomszéd bácsi kutyája. (DVAS)
 Tegnapelőtt moziban voltam az apukámmal. (D₁D₂VD₃)
- C) A labdáját keresi a fiú. (OVS)
 A postás hozott három levelet. (SVNumO)
 A hetes a táblát letörölte. (SOV)
 Egy piros színű ceruzát talált Laci. (A₁A₂OVS)
 Vera a szobában tanulja a számtant. (SDVO)
 Éva az önkiszolgálóban tejet vett. (SDOV)
 Az erdőbe kirándulunk vasárnap délután. (D₂VD₁)
 A szomszéd bácsi kutyája ugat az udvarban. (ASVD)
 Tegnapelőtt az apukámmal moziban voltam. (D₁D₃D₂V)

Azoknak a tanulóknak, akik folyékonyan megismételték a kilenc mondatot, hosszabb mondatokat is adtunk:

- A) Marika ebéd előtt mindig meg szokta mosni a kezét.
 Elküldött anyukám a boltba, hogy kenyeret és cukrot vegyek.
 Minden délután a téren játszanak az utcánkban lakó gyerekek.
- B) A kezét mindig meg szokta Marika ebéd előtt mosni.
 Anyukám elküldött a boltba, hogy vegyek kenyeret és cukrot.
 Az utcánkban lakó gyerekek minden délután a téren játszanak.

C) Marika ebéd előtt a kezét mindig meg szokta mosni.

A boltba küldött el anyukám, hogy vegyek kenyeret és cukrot.
Az utcánkban lakó gyerekek minden délután játszanak a téren.

A kísérlet nem adott teljesen kielégítő, statisztikailag feldolgozható eredményt, mivel adatközlőink zöme vagy alig tudott magyarul, úgy-hogy meg sem tudta ismételni a mondatokat, vagy túl jól tudott ma-gyarul ahhoz, hogy hibázzon. Ennek ellenére több jellemző szórendi hibatípust figyelhettünk meg:

Többször előfordult, hogy adatközlőink az SOV típusú mondatot SVO típusúként ismételték meg:

Vasárnap délután kirándulunk erdőbe. (Vasárnap délután az erdőbe kirándulunk.)

Az Éva önkiszolgálóban vett a tejet. (Éva az önkiszolgálóban tejet vett.)

Tegnapelőtt apukával voltam moziba. (Tegnapelőtt az apukámmal moziban voltam.)

Marika az ebéd előtt mindig meg szokta mosni kezét. (Marika ebéd előtt a kezét mindig meg szokta mosni.)

A jelenség fordítottjára (SVO helyett SOV) szintén akad példa: A postás három levelet hozott. (A postás hozott három levelet.

Tegnap a moziba apukámmal voltam. (Tegnapelőtt moziban voltam az apukámmal.)

Az is megtörtént, hogy az OVS típusú szórend helyett SOV típusút alkalmazott az adatközlő:

Postás három levelet hozott. (Három levelet hozott a postás.)

A szomszéd bácsinak az udvarba kuttyája ugat. (Az udvarban ugat a szomszéd bácsi kuttyája.)

Rendkívül érdekesek a jelzős főnévi csoport szórendjén való változtatások:

Laci egy ceruzát piros színű talált. (Laci egy piros színű ceruzát talált.)

A gyerekek az utcában minden nap mennek térre játszani. (Az utcánkban lakó gyerekek minden délután játszanak a téren.)

Véleményünk szerint mindkét módszer alkalmas a magyar és a szerbhorvát szórend kontrasztív vizsgálatára. A kérdés—felelet mód-szernél ügyelni kell arra, hogy a kérdések egyértelműek legyenek, egy-séges választ lehessen rájuk adni, az adatközlőket pedig figyelmeztetni kell arra, hogy egész mondatban feleljenek a kérdésre. A memória-tesztrel való kutatáshoz nem szükséges sok adatközlő, jóval fontosabb, hogy az adatközlők megfelelő tudásszinttel rendelkezzenek. Egy-egy alkalmas adatközlővel akár 25—30 mondatot is el lehet ismételtetni.

A magyar és a szerbhorvát szórend egybevetésében igen gyümöl-

csözönek tartjuk a fordítászövegek elemzését. Mi szerbhorvátról magyarra fordított hivatalos szövegek szórendjét vizsgáltuk, és különösen a határozó és az igekötő helytelen szórendben való használatát találtuk gyakorinak.⁶

A magyar nyelvben a határozó általában az ige előtt áll (DV), a szerbhorvátban viszont az ige után (VD). Az ún. jelzői értékű hátravetett határozó használata a szerbhorvát nyelvben teljesen megszokott, a magyarban azonban kivételes, rendszerint címben fordul elő. Községi fordítóink a szerbhorvát szöveg hatására igen gyakran nem jelzős szerkezettel fordítják a szerbhorvát jelzői értékű hátravetett határozót, hanem határozóval. Mondataik így nehézkessé, sutává válnak:

„...határoz a jövedelem felosztásáról és a jövedelem részének elkülönítéséről a közös és általános társadalmi szükségletek javára.”⁷ (...odlučuje o pitanjima raspodele dohotka i izdvajanju dela dohotka za zajedničke i opštedruštvene potrebe.) = ...határoz a jövedelem felosztásáról és a jövedelem egy részének a közös és általános társadalmi szükségletek javára való elkülönítéséről.

Ha az igei állítmányt testesebb, szinte mondatnak is beillő hosszúságú határozó követi, a magyar szövegben nemcsak azért kell a DV szórendet követni, mert ez jobban megfelel a nyelv szellemének, hanem azért is, mert a VD szórendű többelemű határozó megbontja a mondat egységét, olyan mintha utólag lenne a mondathoz ragasztva, és félreértést is okozhat. Például:

„A szolgálat közigazgatási—műszaki és szervezési feladatokat végez nyilvános viták és referendum előkészítésével és szervezésével kapcsolatban...”⁸ (Služba vrši administrativno-tehničke i organizacijske poslove u vezi sa pripremanjem i organizovanjem javnih rasprava i referenduma...) = A szolgálat nyilvános viták és referendumok előkészítésével és szervezésével kapcsolatos közigazgatási-műszaki és szervezési feladatokat végez...

A szerbhorvát nyelvben nincsenek igekötők, hasonló szerepet a prefixumok töltenek be. Az igekötő elválhat az igétől, a prefixum viszont nem. Szerbhorvátból magyarra való fordításkor megtörténik, hogy az igekötő szórendje egyenes helyett fordított, fordított helyett egyenes, vagy megszakított helyett egyenes. Alábbi példánk erre az utóbbi esetre vonatkozik (mellesleg van benne helytelen szórendű határozó is):

„A községi közigazgatási szerv saját pecsétjeinek tartalmát és formáját összehangolja e Határozat rendelkezéseivel, legkésőbb 1975. március 31-ig.”⁹ (Opštinski organi uprave uskladiće sadržinu i oblik svojih pečata sa odredbama ove odluke najkasnije do 31. marta 1975. godine.) = A községi közigazgatási szervek pecsétjeik tartalmát és formáját legkésőbb 1975. március 31-ig össze kell hogy hangolják e határozat rendelkezéseivel.

Egy adott szöveg megértése szempontjából fontosabb a szórend helyessége, mint az alakotani formák helyessége. A belgrádi Kísérleti Fonetikai és Beszédpatológiai Intézet munkatársai tanulmányozták a szövegérthetőségnek a szövegromlás mértéke szerint való alakulását. Kétféle szövegromlást vettek figyelembe: Az egyik alakotani jellegű volt, a másik szórendi. Iskolásgyermekek között végzett felmérésük adatai

mlapján megállapították, hogy a zavaros szórendű szöveg kevésbé érthető, mint a helytelen alakítani formákat tartalmazó szöveg.¹⁰

Az egybevető szórendi vizsgálatok eredményeivel a nyelvoktatásban és a fordítóképzésben egyaránt fel lehet használni. A magyar és a szerbhorvát szórend közötti kontrasztok tudatosítása nagymértékben elősegíti a magyar, illetve a szerbhorvát nyelv környezeti nyelvként való tanításának hatékonyságát, valamint a magyar és a szerbhorvát nyelv közötti fordítások pontosságát és helyességét.

JEGYZETEK

¹ Dezső László: Tipológiai vizsgálatok. Újvidék, 1971, a Hungarológiai Intézet kiadása. (Szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan 1. szám). 78—79. old.

² Pavica Mrazović Ulrich Engelnek a „Regeln zur Wortstellung” c. művét (Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache Bd. 5, 1970., 7—148. old.) veszi alapul.

³ A felmérést Mikes Melánia irányításával Varjú Teréz végezte az újvidéki József Attila Általános Iskolában (1976. jan. és febr.). Az adatközlők 4—8 éve tanulnak magyarul (VI., VII. és VIII. osztályosok. A környezet kétnyelvű: a városrész (a Telep) lakosságának 35%-a magyar, 65%-a szerb; az iskola tanulói közül 326 a magyar és 616 a szerb.

⁴ Else Hayaman, Barbara R. Markman, Susanne Pelletier, G. Richard Tucker: Differences in performance in elicited imitation between French monolingual and English-speaking bilingual children, Working Papers on Bilingualism, No. 8, February 1976, The Ontario Institute for Studies in Education.

⁵ A felmérést Molnár Csikós László és Junger Ferenc végezte 1976. júniusában.

⁶ vö. Molnár Csikós László: A magyar nyelv mint Vajdaság SzAT két- és többnyelvű községeknek egyik hivatalos nyelve Újvidék, 1976. kézirat, 144—156. old.

⁷ Verbász Község Hivatalos Lapja, X. évf. 8. sz., 1974. máj. 27., 40. old.

⁸ Novi Kneževac község Hivatalos lapja, VII. évf. 1. sz., 1975. febr. 10., 5. old.

⁹ Novi Kneževac község Hivatalos lapja, VII. évf. 1. sz., 3. old.

¹⁰ vö. Đ. Kostić, V. Knaflić: Stepen razumljivosti teksta pod uslovima oštećenja teksta, kézirat.

REZIME

MOGUĆNOSTI KONTRASTIVNOG PROUČAVANJA REDA REČI U MAĐARSKOM I U SRPSKOHRAVATSKOM

Proučavanjem reda reči u srpskohrvatskom jeziku do sada kavilo se svega nekoliko autora. Interesantan je rad Pavice Mrazović o konfrontativnoj analizi reda reči u nemačkom i u srpskohrvatskom. Prilično je bogata stručna literatura koja se bavi opisom reda reči u mađarskom jeziku.

Autor smatra da pre nego što se otpočinu radovi na kontrastivnom ispitivanju reda reči spomenuta dva jezika, treba izvršiti opširniji opis reči u srpskohrvatskom. U kontrastivnim istraživanjima reda reči podjednako treba uzeti u obzir teoriju i analizu grešaka u govornom jeziku i u prevodima. Ova istraživanja bi se vršila na nivou glagolske grupe reči, imenske grupe reči i rečenice.

Sondažni radovi vršeni su u osnovnim školama. Ispitanici su bili učenicima čiji je maternji jezik srpskohrvatski, i koji uče mađarski kao jezik sredine. Prva grupa ispitanika imala je zadatak da pismeno odgovori na desetak pitanja na mađarskom, dok u drugoj grupi trebalo je ponoviti rečenice raznih dužina. Prvi metod se pokazao indikativnijim od drugog (što se tiče učestalosti grešaka u redu reči), međutim, treba uzeti u obzir i nivo znanja ispitanika u drugoj grupi. Ispitanici u obema grupama često su upotrebili tip reda reči SVO umesto tipa SOV, što nesumnjivo svedoči o interferenciji.

Po mišljenju autora za kontrastivno proučavanje reda reči u mađar-

skom i u srpskohrvatskom pored metode pitanja i odgovori i metode testa memorije pogodna je i metoda analize prevodu. Autor se bavio proučavanjem mađarskog službenog jezika u vojvođanskim opštinama i analizirajući prevode sa srpskohrvatskog na mađarski uočilo je nekoliko vrsta karakterističnih grešaka u redu reči.

Rezultati kontrastivnih ispitivanja reda reči podjednako se mogu koristiti i u nastavi jezika sredine i u obrazovanju prevodilaca.

RESÜMEE

DIE MÖGLICHKEITEN EINER KONTRASTIVEN UNTERSUCHUNG DER WORTFOLGE IM UNGARISCHEN UND SERBOKROATISCHEN

Die Anzahl der Autoren, die sich mit der Wortfolge im Serbokroatischen beschäftigt haben, ist gering. Bemerkenswert ist die Arbeit von Pavica Marzović über die konfrontative Analyse der Wortfolge im Deutschen und Serbokroatischen. Die ungarische Fachliteratur über diese Problematik ist wesentlich reicher.

Der Autor dieser Arbeit ist der Ansicht, man sollte, bevor man sich eingehender kontrastiv mit der Wortfolge der beiden Sprachen beschäftigt, eine ausführliche Beschreibung der serbokroatischen Wortfolge haben. Bei der kontrastiven Untersuchung der Wortfolge müßte man die Fehlertheorie und die Fehleranalyse sowohl in der gesprochenen Sprache als auch in den Übersetzungen in Betracht ziehen. Diese Untersuchungen sollten auf der Ebene der Verbalgruppen, der Nominalgruppen und des Satzes erfolgen.

Die Vorbereitungsarbeiten wurden in Grundschulen vorgenommen. Als Informanten dienten Schüler deren Muttersprache serbokroatisch ist und die ungarisch als Sprache der Umgebung lernen. Die erste Gruppe hatte die Aufgabe zehn Fragen ungarisch zu beantworten, die zweite sollte Sätze verschiedener Länge wiederholen. Die erste Methode erwies sich als indikativer (was die Vorkommenshäufigkeit der Fehler in der Wortfolge anbelangt), als die zweite, aber man muß auch die Sprachkenntnis der zweiten Gruppe in Rücksicht nehmen. Häufig gebrauchten die Informanten aus beiden Gruppen das Wortfolgetypus SVO statt SOV, was ohne Zweifel der Interferenz zuzuschreiben ist.

Der Autor dieser kontrastiven Wortfolgeanalyse im Ungarischen und Serbokroatischen ist der Meinung, daß nebst der Frage- und Antwortmethode und des Memorisierungstestes auch die Methode der Übersetzungsanalyse sehr geeignet für die Untersuchung des obigen Problems ist.

Der Autor hat sich mit der ungarischen Amtssprache in der Vojvodina beschäftigt und bei der Analyse der Übersetzungen aus dem Serbokroatischen ins Ungarische beobachtete er eine Anzahl charakteristischer Wortfolgefehler.

Die Ergebnisse der kontrastiven Wortfolgeuntersuchung können sowohl im Unterricht als auch bei der Ausbildung von Übersetzer verwendet werden.

**A SZÁMBELI EGYEZTETÉS
MAGYAR—SZERBHORVÁT
KONTRASZTIV
VIZSGÁLATA**

Számos tanulmány foglalkozik a magyar nyelvnek azokkal a tulajdonságaival, amelyek megkülönböztetik az indoeurópai nyelvcsalád nyelvzeitől. Egyik ilyen tulajdonsága nyelvünknek a szingularitás, az egyes szemlélet. Az egység elsősorban a névszóhasználatban szembeötlő, sok elvont és általános fogalmat kifejező főnév, egyetlennek ismert vagy tekintett dolog, anyagnév, páros testrészek, s a hozzájuk tartozó ruhadarabok neve leggyakrabban egyes számban használatos. Ez a szemlélet nemcsak a névszóhasználatban, szemantikai síkon nyilvánul meg, hanem a nyelv más területein is, burkoltabb, kevésbé szembeötlő formában. A számbeli egyeztetés is olyan területe nyelvünknek, amely tükrözi azt a szemléletet, az alany és az állítmány, a jelző és a jelzett szó, az értelmező és az értelmezett, a határozók és a birtokos szerkezetek számbeli egyeztetése.

A számbeli egyeztetés széles kérdésköréből csak egy kérdéssel, az alany és az állítmány számbeli egyeztetésével, illetve ennek a témának is csak egy részével foglalkozom munkámban.

Az alany és az állítmány számbeli egyeztetésének azokat a típusait vizsgálom, ahol az egység-többesség szemlélet határozottan megnyilvánul. Olyan mondatokat vizsgálok, amelyekben két egyes számú alannyal egyezik az állítmány és egy többes számú és egy egyes számú alanyt követ az állítmány. A vizsgált típusoknál az alanyok egyes szám harmadik személyben állnak.

A szakirodalom állásfoglalása a két egyeztetési típust illetően nem azonos, s a nyelvhasználat is ingadozik. Kettő vagy több egyes számú alanyból álló mondatban az állítmány állhat egyes számban, ami a magyarban gyakoribb eset, de állhat többes számban is. „Több egyes számú alany van elül a mondatban, utóbb következik az állítmány, ezt megegyeztetik alakilag a legközelebbi megelőző alannyal: azaz egyes számba kerül. Ilyen alaki egyeztetés jobban megfelel a magyar nyelvszokásnak, mint az értelmi egyeztetés” — állapítja meg Klemm Imre¹, de ugyanő mondja, hogy ilyen típusú mondatokban „sokszor értelmileg szökták megegyeztetni az állítmányt a megelőző egyes számú alanyokkal: azaz többes számba kerül.” Az utóbbi egyeztetés rendszerint akkor fordul elő, amikor az alanyok tulajdonnevek.

A nézetek különösen a másik egyeztetési típusnál oszlanak meg, amelynél az egy vagy több többes számú alanyokat egy egyes számú alany követi, s ezekkel egyes vagy többes számban egyezik az állítmány. Némelyek szerint ilyen esetben helyesebb a többes számú állítmány, mások az egyes számú állítmányt tekintik magyarosabbnak. Nyilvánvaló, hogy mindkét kizárólagos szemlélet merev, Rácz Endre megállapítása szerint: „Kétféle egyeztetés küzd itt egymással: az értelmi (amely szerint az állítmány többes számú) és az alaki (az állítmány számának a legközelebbi alanyéhoz való igazodása), s leghelyesebb órvényesíteni mind a kettőt”.²

A két egyeztetési típust a jobb szemléletesség kedvéért a következőképpen ábrázolhatjuk:

1. Ssg. + Ssg. + Psg./pl.
2. Spl. + Ssg. + Psg./pl.

ahol az S az alanyt, a P az állítmányt jelöli, az sg. rövidítés az egyes alakra, a pl. a többes alakra vonatkozik. Mind a két egyeztetési típusnál lehetséges mind a két megoldás. A Ssg. + Ssg. + Psg. egyeztetési típust alaki egyeztetésnek nevezzük, mivel az egyes alakú alanyokat egyes alakú állítmány követi. A Ssg. + Ssg. + Ppl. egyeztetési típust pedig értelmi egyeztetésnek, mivel két, tehát egynél több egyes számú alanyt többes alakú állítmány követ.

A másik egyeztetési típusnál is kettős a lehetőség, az alany és az állítmány egyeztetése itt is lehet alaki: Spl. + Ssg. + Psg., ahol az állítmányhoz közelebb álló alany egyes számú, ott az állítmány is egyes számba kerül, és értelmi egyeztetés: Spl. + Ssg. + Ppl., ahol a két alanyra és különösen az egyik többes alakú alanyra való tekintettel az állítmány többes számú lesz. Meg kell jegyeznünk, hogy az alaki egyeztetés nem okvetlenül azonos az állítmánynak egyes alakban való egyeztetésével, mint ahogy a többes alakban való egyeztetés is lehet alaki egyeztetés. Az alany és az állítmány számbeli egyeztetésének bizonyos típusainál az egyeztetés lehet egyben alaki és értelmi is, pl. amikor egy többes számban levő alanyt többes számban levő állítmány követ vagy, ha egy egyes számú alanyt egyes számú állítmány követ vagy mondjuk egy egyes számú és egy többes számú alanyt egy többes számú állítmány követ. Mind a három egyeztetési típusnál az állítmány alakilag is és értelmileg is megegyezik az alannyal, illetve az alanyokkal. Erre a jelenségre hívja fel a figyelmet Rácz Endre is: „A tulajdonképpeni kongruencia az alaki egyezés, amelyben az egyeztetett tag az irányító tag alakját másolja. Az értelmi egyeztetés rendszerint ennek az alaki egyeztetésnek a rovására érvényesül, ilyenkor az egyeztetett tag az irányító tagnak nem az alakjához, hanem jelentéséhez igazodik. Az értelmi egyeztetés tehát voltaképpen alaki inkongruencia, leszámítva néhány olyan esetet, amelyben egybeesik az alaki és az értelmi egyeztetés (ez különösen akkor fordulhat elő, amikor az irányító tag olyan halmozott mondatrészt, amelynek tagjai vegyesen egyes és többes számúak).”³

Az előzőekben képlettel ábrázolt alany-állítmány egyeztetési típusokat egy-egy példamondattal jobban megvilágíthatjuk:

Ssg. | Ssg. | Psg./pl.

(Péter és Pál elment(ek) az iskolába.)

Mint láthatjuk kétféle egyeztetés lehetséges:

Ssg. + Ssg. + Psg.

(Péter és Pál elment az iskolába.)

A fenti mondatban a két egyes számú tulajdonnevet, amelyek a mondatban az alany szerepét töltik be, egyes alakú ige követi, állítmányi funkcióban. Ezzel az alaki egyeztetési típussal kapcsolatban állapítja meg Klemm Imre, hogy jobban megfelel a magyar nyelvnek és számos példát említ.⁴

A második egyeztetési lehetőség pedig:

Ssg. + Ssg. + Ppl.

(Péter és Pál elmentek az iskolába.)

Ezzel az egyeztetési változattal kapcsolatban Klemm érdekes megállapítást tesz az értelmi egyeztetés elterjedésére: „Több egyes számú alany van elül az állítmány utánuk következnek, ilyenkor sokszor értelmileg szokták megegyeztetni az állítmányt a megelőző egyes számú alanyokkal: azaz többes számba kerül. Ilyen esetben az alanyok egyedeknek foghatók föl, határozott magánvaló fogalmat jelölnek, rendszerint tulajdonnevek, ezért élenkebben merül föl a többes szám fogalma, és ezért ilyenkor értelmi egyeztetéssel gyakran többes számban szokták használni az állítmányt. Ilyen esetben indulhatott meg az értelmi egyeztetés több egyes számú alany után és innen terjedhetett át más természetű alanyok állítmányára”.⁵ s a továbbiakban megjegyzi: „de a magyar nyelvszokás ilyenkor inkább az egyest kedveli.”

A másik egyeztetési típus:

Spl + Ssg. + Psg./pl.

(A gyerekek és Péter elment(ek) az iskolába.)

Itt is, mint az előző egyeztetési típusnál két megoldás lehetséges:

Spl. + Ssg. + Psg.

(A gyerekek és Péter elment az iskolába.)

Példamondatunkban egy többes számú és egy egyes számú alanyt (az adott esetben köznevet és személynevet) egyes számú állítmány követ. Itt az egyeztetés alaki. Ezzel a típussal kapcsolatban Rácz Endre, az előzőekben idézet tanulmányában a következőket mondja: „Ez a típus is meglepően gyakori, ... jóllehet itt nem esik egybe az alaki és az értelmi egyeztetés.”⁶

Ugyanennek az egyeztetési típusnak a másik változata:

Spl. + Ssg. + Ppl.

(A gyerekek és Péter elmentek az iskolába.)

A vizsgált egyeztetési típusnak ez a változata értelmi egyeztetés, a többes alakú alanyt egyes alakú alany, ezt pedig többes alakú állítmány követi, s ez a tendencia megerősödik, ha a többes számban levő alanyt egynél több egyes számú alany követi. Rácz Endre vizsgálata szerint ez közepes gyakoriságú egyeztetési típus nyelvünkben.⁷

Az alany és az állítmány számbeli egyeztetése több körülménytől függ. Általában véve függ attól, hogy az alany milyen szófaj, megelőzi-e jelző vagy sem, követi-e értelmező, s természetesen attól is függ az egyeztetés, hogy hány és milyen számú alany van a mondatban, de erről az utóbbi szempontról az eddigiek folyamán már szóltunk. Fontos mozzanat az egyeztetésnél a szórend is, nem mindegy ugyanis, hogy az állítmány, amelyet az alanyokkal egyeztetünk, megelőzi-e vagy követi az alanyokat, esetleg közéjük ékelődik. A szakirodalom is nagy jelentőséget tanúsít a szórendnek az alany és az állítmány egyeztetésénél (lásd Klemm és Rácz i.m.). Az általunk vizsgált első egyeztetési típusnál az alanyok és az állítmány szórendjét a következőképpen mutathatjuk be:

1. Ssg. + Ssg. + Psg./pl.
2. Ssg. + Psg./pl. + Ssg.
3. Psg./pl. + Ssg. + Ssg.

A fenti mondatképletből láthatjuk, hogy az első esetben az állítmány az alanyok után következik, a második esetben a két alany közé ékelődik, a harmadik esetben pedig megelőzi az alanyokat. Attól függetlenül tehát, hogy hol helyezkedik el az állítmány a mondatban, az egyeztetés lehet alakí vagy értelmi.

Hasonlóképpen helyezkedhet el az állítmány az általam vizsgált másik egyeztetési típusnál is:

1. Spl. + Ssg. + Psg./pl.
2. Spl. + Psg./pl. + Ssg.
3. Psg./pl. + Spl. + Ssg.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az Spl. + Psg. + Ssg. és a Psg. + Spl. + Ssg. típusváltozatoknál az állítmány sem alakilag, sem értelmileg nem egyezik az alanyokkal, s ezért az ilyen egyeztetés csak elvétve fordul elő a nyelvben, helytelen mondat szerkesztésben (lásd Rácz Endre i.m. Mny. 67.).

Noha a felsorolt körülményeknek fontos szerepük van az egyeztetésnél, ezekkel ez alkalommal nem foglalkozom. Egy másik jelenséget vizsgálok munkámban, ami szintén hatással van az alany és az állítmány számbeli egyeztetésére, jöllehet nehéz az előzőkben említett nyelvi körülményekkel egy nevezőre hozni. Ez a jelenség a környezetnyelv-

nek a hatása (esetünkben a szerbhorvát nyelv), illetve a környezetnyelv számbeli egyeztetésének a magyar egyeztetésre gyakorolt hatása.

A szerbhorvát nyelv a magyartól eltérően inkább plurális, többes szemléletű. A pluralitás nemcsak a névszóragozásban, a pluralia tantumok elterjedt használatában, hanem a számbeli egyeztetés tekintetében is látható.

A vizsgált két egyeztetési típus a szerbhorvát nyelvben is megtalálható, mindkét típusváltozat, tehát lehetséges az alaki és az értelmi egyeztetés is. Mindkét egyeztetési típusnál a nyelvhasználat inkább az értelmi egyeztetés, illetve a pluralitás felé hajlik, ritkább az alaki egyeztetés, esetünkben az állítmány egyes számban való használata. Tomo Maretić Nyelvtanában olvashatjuk: „Ha nemcsak egy, hanem kétfő vagy több alany van, akkor... az állítmány többes számban áll.”⁹ Az első egyeztetési típusnál tehát gyakoribb változat az Ssg.+Ssp.+Ppl. típusú egyeztetés.

Ezzel az egyeztetési típussal kapcsolatban állapítja meg M. Stevanović a következőket: „Ahhoz, hogy az állítmány az alanyhoz igazodjon és többes számban álljon, az utóbbinak nem kell többes alakúnak lennie. Annak ellenére, hogy az alany nem ilyen alakú, az állítmány többnyire többes számban használatos, amikor több személynek vagy tárgynak tulajdonít valamit.”⁹ Vuk és Maretić ugyan számos példát említ az alaki egyeztetéssel kapcsolatban, Stevanović azonban másutt is hangsúlyozza, hogy ez a típusú egyeztetés ritkábban fordul elő: „Kevésbé általános, és a mai nyelvben ritkább az egyes alakú állítmány használata akkor, amikor az alany több egymás melletti főnév.”¹⁰

A másik egyeztetési típusnál az Spl. + Ssg. + Psg./pl. típusnál már gyakoribb az állítmány egyes számban való egyeztetése. Az ilyen egyeztetéssel kapcsolatban T. Maretić a következőket mondja: „Az alanyok különböző számúak és neműek lehetnek. Ilyenkor az ige a közelebb álló (legközelebbi) alany számához igazodik vagy pedig a mondat első alanyának számához.”¹¹

A számbeli egyeztetés a szerbhorvát nyelvben is a magyarhoz hasonlóan számos tényezőtől függ, amelyeknek a vizsgálatába ez alkalommal nem bocsátkozom. A többi között a szerbhorvát nyelvben is az alany és az állítmány egyeztetésére az adott környezetben más nyelv is hatással lehet, ha nem is olyan irányú és méretű, mint feltevésem szerint a magyar nyelvhasználatban tapasztalható.

A szerbhorvát nyelv, nagyon is általános megállapítás szerint, mint az előzőkben is említettük, az alany és az állítmány számbeli egyeztetése tekintetében inkább az értelmi egyeztetés felé hajlik. Az általam vizsgált első egyeztetési típusnál kimondottan az értelmi egyeztetés érvényesül, a második típusnál pedig mind a két egyeztetésre, az értelmi és az alaki egyeztetésre is van példa.

Ezzel szemben a magyar nyelvben, ugyancsak az előzőkben említett példák és vélemények alapján megállapíthatjuk, hogy az alaki egyeztetés gyakoribb, különösen az első egyeztetési típusnál, az értelmi egyeztetésre pedig az alaki egyeztetés mellett inkább a második típusnál találunk példát.

Ez a megállapítás az alaki és az értelmi egyeztetést illetően lehet,

hogy általános, mégis az eddigi tudományos vizsgálatok azt mutatják, hogy: „...nyelvünkben az értelmi egyeztetés visszaszorulóban van akkor, ha az alaki egyeztetés ökonómikusabb, s egyúttal kielégíti az egyértelmű információ követelményeit.”¹²

Az alany-állítmány e két egyeztetési típusánál a szerbhorvát nyelv kétnyelvű környezetünkben feltehetően gyengíti a magyar nyelvnek az alaki egyeztetésre irányuló tendenciáját, illetve olyan esetben, amikor kettős megoldás lehetséges, amikor a magyar nyelvhasználat az alaki és az értelmi egyeztetés között ingadozik, a szerbhorvát környezetnyelv hatására az értelmi egyeztetés érvényesül.

Ezzel a feltevéssel végeztem vizsgálatot olyan nyelvi környezetben, ahol a szerbhorvát környezetnyelv nemcsak a tágabb értelemben vett környezetben (község, város, utca), hanem a szűkebb környezetben is (iskola, család) állandóan jelen van.

Vizsgálatomnak az volt a célja, hogy alapul, irányadóul szolgáljon egy kimerítő nyelvhasználati kutatásnál, amely a magyar és a szerbhorvát nyelv egység-többség összevetését tekinti feladatának.

Választásom az újvidéki Petőfi Sándor Általános Iskola hetedik osztályára esett. Ez a csoport a magyar—szerbhorvát kétnyelvűség olyan típusába tartozik, ahol az oktatás az anyanyelven, magyarul folyik, s a tanulók a szerbhorvátot rendszeres tantárgyként tanulják az iskolában. A diákok olyan községben, illetve városban élnek, ahol a környezetnyelv, a szerbhorvát dominál.

A tanulók kérdőív¹³ töltötték ki, amely az iskolában és a családban való nyelvhasználatról szolgáltatott adatokat. A válaszokból megtudtuk, hogy a tanulók a magyart vagy a szerbhorvátot használják-e a családban, illetve az iskolában, ha a mindennapi életéről, a családban, azaz az iskolában történelekről, a televízióban látottakról, a filmekről, színházról, kulturális eseményekről, magánéletükről, személyes problémáikról vagy időszerű hazai és külföldi eseményekről beszélgetnek a családtagokkal, illetve a magyar vagy szerbhorvát anyanyelvű diákokkal.

A kérdőív eredménye azt mutatja, hogy a 27 kérdezett diák közül huszonketten, mintegy 81 százalék, odahaza a magyar nyelvet használja, 19 százalék pedig a szerbhorvátot, illetve mindkét nyelvet. Az anyanyelv tehát a családban dominál.

Az iskolai nyelvhasználat tekintetében a megoszlás már sokkal nagyobb.

A magyar tagozatra járó társaikkal a diákok közül kb. 59 százalék magyarul, 11 százalék szerbhorvátul, 30 százalék pedig magyarul és szerbhorvátul beszél.

A szerbhorvát tagozatra járó, magyar nemzetiségű társaikkal a diákok közül kb. 19 százalék magyarul, 35 százalék szerbhorvátul, 46 százalék pedig magyarul és szerbhorvátul beszél.

A szerbhorvát tagozatról való nem magyar nemzetiségű társaikkal a tanulók közül mintegy 98 százalék szerbhorvátul beszél.

A nyelvhasználat szempontjából fontos adatokat kaptunk a diákok olvasottságáról.

A magyar nyelvű napi sajtót a diákok közül 61 százalék olvassa, a

szerbhorvát nyelvű napi sajtót pedig 55 százalék. A diákok közül magyar nyelven 77 százalék olvas szépirodalmi műveket, szerbhorvát nyelven 18 százalék. Nagy a különbség a szórakoztató irodalom olvasottsága tekintetében. Szerbhorvát nyelven minden diák (100%) olvas szórakoztató irodalmat, míg magyar nyelven csak 66 százalék.

A kérdésekre vonatkozó általános adatok szerint minden diák (100%) magyar nemzetiségűnek vallja magát, s két diák (7%) kivételével mindannyian (93%) a magyart tekintik anyanyelvűnek.

A szülőkre vonatkozó adatok azt mutatják, hogy az édesapák közül huszonketten (81%) magyar nemzetiségűek és huszonnégyen (89%) magyar anyanyelvűek. Öt édesapa (18,5%) nem magyar nemzetiségű, en három (11%) nem magyar anyanyelvű. Minden diák édesanyja (100%) magyar nemzetiségű és anyanyelvű.

Mint már az előzőkben említettem, az alany és az állítmány számbeli egyeztetésének két típusát vizsgálom a diákok nyelvhasználatában. E célból egy tesztet készítettem el, amelyet a következőkben bemutatok:

1. Egészítsd ki az igéket múlt idejűvé, hogy a mondat helyes legyen:

Jóska és András megterít—— ebédre. Mielőtt hozzálát—— a terítéshez, megnéz——, hogy mi van az asztalon. Hamutárcák és egy váza áll —— az asztalon. Jóska és András gyorsan lerak——, aztán vett—— az abroszt, s leborít—— az asztalt. Kések, villák, s egy merőkanál kerül—— elő az asztalfiókból. Jóska és András kanalak után néz——, de sehol sem talál——. Az asztalfiókban csak egy nagykanál és egy kiskanál hever——. — No, beérjük ezzel is — és pár pillanat múlva Jóska és András vidáman kanalaz—— a levest, Jóska nagykanállal, András meg kiskanállal.

2. Hogyan mondanád? Húzd alá az egyik mondatot.

Anna és Eszti elment sétálni.

Anna és Eszti elmentek sétálni.

* * *

Apja és anyja türelmetlenül várták Jóskát.

Apja és anyja türelmetlenül várta Jóskát.

* * *

Az erdőbe beszaladt a nyúl és a róka.

Az erdőbe beszaladtak a nyúl és a róka.

* * *

Nővéreim és öcsém tegnap a virágárusnál jártak.

Nővéreim és öcsém tegnap a virágárusnál járt.

* * *

A katonák meg a tiszt az erdő felé mentek.

A katonák meg a tiszt az erdő felé ment.

* * *

Elsápadt a kislú és a társai.
Elsápadtak a kislú és a társai.

3. Az alábbi mondatokat fordítsd le magyar nyelvre:

1. Ana i Marija su se igrale u dvorištu.
2. Moj brat i njegov drug zajedno idu u školu.
3. Na stolu leži olovka i sveska.
4. Svi đaci i nastavnik su otišli na izlet.
5. Ovce i vuk jure na livadi.
6. Najlepše peva moja sestra i njene drugarice.

Mind a három feladatban a tanulók két megoldás közül választhatnak, attól függően, hogy az alakí vagy az értelmi egyeztetést tekintették helyesebbnek.

Az első feladatban vizsgáljuk először azokat a mondatokat, amelyekben két egyes számú alanyt követ az állítmány. Ezek a következő mondatok:

1. Jóska és András megterít—— ebédre.
2. Mielőtt hozzálát—— a terítéshez, megnéz——, hogy mi van az asztalon.
3. Jóska és András gyorsan lerak——, aztán vett—— az abroszt, s leborít—— az asztalt.
4. Jóska és András kanalak után néz——, de sehol sem talál——.
5. Az asztalfiókban csak egy nagykanál és egy kiskanál hever——.
6. — No, beérjük ezzel is — és pár pillanat múlva Jóska és András vidáman kanalaz—— a levest, Jóska nagykanállal, András kiskanállal.

Az állítmányt, illetve az állítmányokat ezekben a mondatokban a diákok 33 százaléka alakílag egyeztetette, az Ssg. + Ssg. + Psg. megoldást választotta, 67 százalék pedig értelmileg egyeztetett, az Ssg. + Ssg. + Ppl. típusú egyeztetést választotta.

Az első mondatban az állítmányt a diákok közül 52 százalék alakílag, 48 százalék pedig értelmileg egyeztetette.

A többi mondatban is, az ötödik mondat kivételével túlsúlyban van az értelmi egyeztetés. A második mondatban az alakí egyeztetés 22 százalék, az értelmi egyeztetés 78 százalék. A harmadik és a negyedik mondatban a diákok 93 százaléka értelmileg egyeztetett, 7 százalékuk pedig alakílag. Az ötödik mondatban az alakí egyeztetés van túlsúlyban (97%), az értelmi egyeztetéssel szemben (3%). A hatodik mondatban ismét az értelmi egyeztetés érvényesült nagyobb mértékben (86%) az alakival szemben (14%).

Az első feladatban az Spl. + Ssg. + Psg./pl. egyeztetési típusra két példamondatban van lehetőség:

1. Hamutárcák és egy váza áll—— az asztalon.
2. Kések, villák és egy merőkanál kerül—— elő az asztalfiókból.

A tanulók ebben a két mondatban az állítmányt túlnyomórészt alakilag egyeztették, a diákok 95 százaléka, s csak 5 százalék választotta az értelmi egyeztetést.

Az első mondatban a tanulók 97 százaléka alakilag egyeztette az állítmányt, 3 százalék értelmileg, a második mondatban pedig 93 százalék az alak és 7 százalék az értelmi egyeztetés.

A második feladatban is kétféle egyeztetési típus van, az Ssg. + Ssg. + Psg./pl. és az Spl. + Ssg. + Psg./pl. egyeztetési típus. Az első egyeztetési típussal kapcsolatban a tanulók a következő mondatpárok közül választhattak:

1. Anna és Eszti elment sétálni.
Anna és Eszti elmentek sétálni.
2. Apja és anyja türelmetlenül várták Jóskát.
Apja és anyja türelmetlenül várta Jóskát.
3. Az erdőbe beszaladt a nyúl és a róka.
Az erdőbe beszaladtak a nyúl és a róka.

A diákok 53 százaléka az alak egyeztetést, 47 százalék pedig az értelmi egyeztetést tekintette helyesebbnek. Lássuk a megoldásokat mondatonként:

Az első mondatban az értelmi egyeztetés van túlsúlyban, a diákok 71 százaléka az értelmi egyeztetést választotta, 29 százalék pedig az alak egyeztetést. A második mondatban is az értelmi egyeztetés gyakoribb (67%) az alak egyeztetésnél (33%). A harmadik mondatban a tanulók túlnyomó része az állítmány alak egyeztetését tekintette helyesebbnek (93%) az értelmi egyeztetéssel szemben (7%).

A másik egyeztetési típusra is három példamondat van ebben a feladatban:

1. Nővéreim és öcsém tegnap a virágárusnál jártak.
Nővéreim és öcsém tegnap a virágárusnál járt.
2. A katonák meg a tiszt az erdő felé mentek.
A katonák meg a tiszt az erdő felé ment.
3. Elsápadt a kisfiú és a társai.
Elsápadtak a kisfiú és a társai.

Ennél az egyeztetési típusnál is a példamondatok közül a diákok többen választották az értelmi egyeztetést (68%), az alak egyeztetésnél (32%).

Az első két mondatban a tanulók helyesebbnek tartják az értelmi egyeztetést, a harmadik mondatban viszont inkább az alak egyeztetést tekintik jobb megoldásnak. Az első mondatban 82 százalék az értelmi egyeztetést választotta, 18 százalék pedig az alakit. A második mondatban a tanulók 89 százaléka azt a mondatot választotta, ahol az egyeztetés értelmi, 11 százalék pedig az alak egyeztetéses mondatot. A harmadik mondatban az alak egyeztetést a diákok 67 százaléka az értelmi egyeztetést pedig 33 százalék tekinti helyesebb megoldásnak.

A harmadik feladatban, a szerbhorvát mondatok magyarra való

fordításában is a tanulók egyaránt alkalmazhatnak alaki és értelmi egyeztetést.

A hat szerbhorvát mondatot a diákok úgy fordították, hogy az állítmányt, amely a szerbhorvát mondatokban is, két mondat kivételével értelmileg egyezik az alanyokkal, 58 százalékban értelmileg egyeztették, 42 százalékban pedig alakilag.

Az első két szerbhorvát mondatot a diákok úgy fordították le, hogy az állítmányt inkább értelmileg egyeztették a két egyes számú alanyval, a szerbhorvát mondatok számbeli egyeztetésének megfelelően. Az első mondatban az értelmi egyeztetés 89 százalékban jutott érvényre az alakival szemben, amely 11 százalék volt. A második mondatban még nagyobb a különbség az értelmi (93%) és az alaki egyeztetés között (7%). A harmadik szerbhorvát mondatban az alany-állítmány egyeztetése alaki, a diákok 97 százaléka a magyar fordításban is alaki egyeztetést alkalmazott, 3 százalék pedig értelmi egyeztetést. A negyedik mondat fordításánál is gyakoribb az értelmi egyeztetés (71%) az alaki egyeztetésnél (29%). Az ötödik mondatban ugyancsak a többes számú egyeztetés van túlsúlyban (67%) az egyes számú egyeztetéssel szemben (33%). Az utolsó mondatban az alaki egyeztetés a gyakoribb (82%), az értelmi egyeztetés ritkább (18%).

Az elemzés eredményeinek ismertetése után meg kell tennünk észrevételeinket anélkül, hogy messzemenő következtetésekre bocsátkoznánk. Egyértelmű megállapításokat a szerbhorvát nyelv számbeli egyeztetésének a magyarra gyakorolt hatásával kapcsolatban annál kevésbé sem tehetünk, mivel jelenleg még nem állnak rendelkezésünkre más csoportokkal (egynyelvű vagy legalábbis olyan csoport, amelynél az anyanyelv a környezetnyelvvél szemben jobban dominál) végzett vizsgálatok.

Igen nehéz lenne megállapítani, hogy az első egyeztetési típusnál (Ssg. + Ssg. + Psg./pl.), ahol a magyar nyelvhasználat ingadozik az alaki és az értelmi egyeztetés között, milyen mértékben erősíti meg a szerbhorvát nyelv az értelmi egyeztetést. Ezért be kell érnünk azzal a feltevessel, hogy a szerbhorvát környezetnyelv is hatással lehet két-nyelvű környezetünkben az értelmi egyeztetésnek a nyelvhasználatban való térhódítására. Ez a feltevés talán leginkább a teszt harmadik feladatában igazolódik, amelynek a megoldásánál, a fordításban, a tanulók az első egyeztetési típusnál túlnyomórészt értelmileg egyeztettek, a szerbhorvát mondatok mintájára. Felmerülhet a kétely, hogy a diákok a fordításnál szövegűségekre törekedtek, többnyire emiatt éltek az értelmi egyeztetéssel, nem pedig azért, mert a nyelvérzékük ezt a megoldást sugallta, noha a vizsgálat vezetője figyelmeztette őket, hogy szabadon, magyarosan fordítsanak. Ennek ellenére mindaddig, amíg nem végzünk részletesebb vizsgálódást, helyet adhatunk ennek a kételynek, s a feladat megoldásának eredményeit nem tekinthetjük feltevésünk szilárd bizonyítékának.

A másik egyeztetési típusnál (Spl. + Ssg. + Psg./pl.) még kevésbé vehetjük biztosra a szerbhorvát nyelv hatásának jelentőségét, ugyanis ennél az egyeztetési típusnál a két nyelv közelebb áll egymáshoz, a szerbhorvátban csakúgy mint a magyarban, az alaki egyeztetés mellett

előfordul az értelmi egyeztetés is, de talán valamivel gyakrabban. A tanulók ennél a típusnál inkább az alaki egyeztetés felé hajlottak, s még az utolsó feladatban is, amelynek a megoldásánál véleményünk szerint a szerbhorvát nyelv leginkább közrejátszott az értelmi egyeztetés érvényre juttatásában, a hatodik mondatban is, az alaki egyeztetés volt gyakoribb.

Annak ellenére azonban, hogy más-más kétnyelvű és esetleg egy egynyelvű kontrollcsoport összehasonlító vizsgálata nélkül nem juthatunk megbízható eredményekhez, ez a vizsgálat már akkor is elérte célját, ha felhívta a figyelmet egy olyan nyelvhasználati kérdésre, amely még további kutatásra vár.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Klemm Imre: A számbeli egyeztetés főbb kérdései a magyarban (Nyr. 78. tom 69.)
² Rác Endre: Az állítmány számbeli egyeztetése több különböző számú alanyval a mai magyar nyelvben (MNY. 67. 146.).
³ Rác Endre: Az értelmi egyeztetés a magyar nyelvben (Ny.tud. Ért. 78. 477.).
⁴ Klemm Imre: i. m. (Nyr. 78. 169.).
⁵ Klemm Imre: i. m. (Nyr. 78. 169.).
⁶ Rác Endre: i. m. (Mny. 67. 150.).
⁷ Rác Endre: i. m. (Mny. 67. 152.).
⁸ Tomo Maretić: Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika 1963. Matrica Hrvatska Zagreb (429—30).
⁹ M. Stevanović: Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistem i književnojezička norma) Naučna Knjiga, Beograd 1974, drugo izdanje (II. 125).
¹⁰ M. Stevanović: i. m. (125.).
¹¹ T. Maretić: i. m. (447.).
¹² Rác Endre: i. m. (Ny.tud. Ért. 482.).
¹³ A többnyelvű nyelvhasználati kérdőív magyar—szerbhorvát rövidített változata (Szerző: Mikos Melánia).

R E Z I M E

MADARSKO—SRPSKOHVATSKO KONTRASTIVNO ISTRAŽIVANJE KONGRUENCIJE

Za razliku od indoevropskih jezika, u mađarskom jeziku možemo da uočimo izvesnu tendenciju singulariteta. Ova tendencija se javlja i u kongruenciji, u slaganju subjekta i predikata po broju. U ovom radu se prikazuju izvesni tipovi kongruencije koji postoje i u mađarskom i u srpskohrvatskom jeziku, ali u mađarskom jeziku subjekt i predikat u nekim tipovima kongruencije se češće slažu u jednini nego u množini, a u srpskohrvatskom jeziku obratno.

Autor rada pomoću testova pokušava da ustanovi da li je došlo do pomeranja u kongruenciji u govoru učenika osnovne škole u odnosu na standardni jezik, tj. da li kod učenika pod uticajem srpskohrvatskog jezika tendencija singulariteta slabi. U radu se samo postavljaju pitanja u vezi problematike kongruencije, a odgovore na ta pitanja će dati buduća istraživanja.

RESÜMEE

UNGARISCH—SERBOKROATISCHE KONTRASTIVE ERFORSCHUNG DER KONGRUENZ

Im Unterschied zu den indoeuropäischen Sprachen ist im Ungarischen ein gewisse Singularitätstendenz zu beobachten. Sie ist auch bei der Kongruenz, bzw. bei der Übereinstimmung von Subjekt und Prädikat hinsichtlich des Numerus, gegenwärtig. In dieser Arbeit wurden gewisse Kongruenztypen dargestellt, die sowohl im Ungarischen, als auch im Serbokroatischen vorhanden sind, aber bei denen die Übereinstimmung des Subjekts mit dem Prädikat im Ungarischen häufiger im Singular, im Serbokroatischen umgekehrt im Plural vorkommt.

Der Autor dieser Arbeit hat auf Grund von Tests versucht festzustellen, ob in der Sprache der Volksschulschüler zur Kongruenzverschiebung im Vergleich zu der Standardsprache gekommen ist, d.h. ob es zur Abschwächung der Singularitätstendenz unter dem Einfluß der serbokroatischen Sprache gekommen ist. In dieser Arbeit wurden nur Fragen der Kongruenzproblematik gestellt, deren Beantwortung weiterer Forschung bedarf.

A SZERBHORVÁT NYELV HATÁSA A MAGYAR NYELVJÁRÁSOKRA

A szerbhorvát nyelv hatását a Jugoszláviában beszélt magyar nyelvjárásokra főleg a szlavóniai nyelvjárás alapján szeretnénk bemutatni, mert a gyűjtött diakronikus anyag leginkább ezt teszi lehetővé.

Mindenekelőtt szóljunk néhány szót erről a nyelvjárásról. A szlavóniai magyar nyelvjárást négy község: Kórógy (Korog), Szentlászló (Laslovo), Haraszi (Harastin), Rétfalu (Retfala) lakói beszélik. Ezek a községek Árpád-kori települések és a történelem viharaiiban is megmaradtak ugyanazon a területen kisebb-nagyobb rádiusban változtatva a település helyét. A török megszállás idején és még később is a mocsaras, lápos vidék kitűnő búvóhelyül szolgált a védtelen lakosoknak. Számos történet őrzi a lakosok mindennapjainak gondjait, bajait ezekből az időkől.

A török alatt és később történő telepítések következményeképpen ezek a falvak nyelvi szigetté váltak és mint ilyenek megőriztek sok ősi tulajdonságot, de sok újat is kifejlesztettek a már meglévők mellé.

A szlavóniai magyarság a magyar köz- és irodalmi nyelvi hatástól távol a feudalizmus és a korai kapitalizmus gazdasági, társadalmi, szokásjogi normái szerint településhez kötve, onnan ki nem mozdulva, még nem régen is a kódexek nyelvén szólalt meg. Csak kb. 10—15 éve a falu és város ellentétének megszűnése, a lakosság egyre nagyobb mozgása következtében érzik az erős köznyelvűsödés.

Mivel szinte állandóan, a különféle időkben végrehajtott telepítések következtében más nyelvtípusú horvátszerb és más délszláv nyelvet beszélők közelébe, szomszédságába kerültek és éltek évszázadokon át, eltanulták szomszédaiktól a népi műveltség számos elemét, újabban pedig a technika, a műveltség fejlettebb fokával is a szomszédok révén, a horvátszerb köznyelv, illetve valamelyik nyelvjárása közvetítésével ismerkedtek meg. Valamikor ugyanis a faluból csak kevesen — legfeljebb a katonaság leszolgálására — jártak távolabbi vidékeken.

A horvátszerb, illetve szerbhorvát nyelvet beszélőkkel való kapcsolatuk maradandó nyomokat hagyott nyelvükön. Annak ellenére, hogy a szlavóniai magyarok nem voltak igazi aktív kétnyelvűek, csak tágabb kétnyelvűségről beszélhetünk náluk, ez a kollektív, részleges kétnyelvű-

ség, hallás után tanult, szóbeli szinten élő, kommunikációs hasznosság szülte nyelvtudás, nyelvismereti jártasság szinte csak minimális volt.

1830-ban Fényes Elek a szlavóniai magyarok nyelvéről a következőket írja: „...nyelvek badar, s úgy szólván fele rácz. p.o.: menj kobila (kanca), hiszen nincs kuriák (farkas) a csupria (híd) alatt.” A szlavóniai magyar nyelv — mint ahogyan a nyelvtudósok is észreveszik — a többi magyar nyelvjáráshoz viszonyítva erős délszláv hatást mutat. Ennek a nyelvnek a fonetikai alapja sem mentes a szerbhorvát, illetve horvátszerb hatástól, alaktani és mondattani változások is tapasztalhatók, de legnagyobb, legerősebb a hatások a gazdasági, társadalmi fejlődésben, a művelődésben, a gondolkodásban bekövetkezett változásokra rendkívül érzékeny szókincsben.

A hatás befogadására való készség potenciálisan már régóta megvolt a nyelvszigetté válás, a horvátszerb lakossággal való mindennapi kapcsolat következtében. A XIX. századi magyar nyelvújítás sem jutott el Szlavónia népéhez, a magyar köz- és irodalmi nyelv hatása szinte nullával egyenlő az elszigeteltség eredményeképpen. A XIX. századi belső migráció hullámaként Szlavóniába Magyarország más vidékeiről érkező szegény kisparasztok is csak saját nyelvjárást hoztak, azzal gazdagították a helybeliek nyelvét, de nem hoztak magukkal irodalmi és köznyelvi normákat. Így a szlavóniai magyarok sziget volta és a horvátszerb nyelvet beszélőkkel való évszázados állandó jószomszédi kapcsolat természetes következménye lett a nyelvi jelenségek átvétele részint teljesen beintegrálva a meglevő alapnyelvi rendszerbe, részint pedig megőrizve az átadó nyelv sajátosságait egyszerűen kölcsönvéve őket. Ilyen mondatok születnek pl.: Emén Juli az opstinába, kiveszi a poreszka upraván a priznanicát arul, hogy befizette aszt a summát, amit kivettek rá, de meg keletet várni a prészedniket, hogy aláírja. Sok időt töltött ott Juli, mer nagy vót a guzsva a salterná. Még zaferkávázták is, mine jüt ü, mine nem jöt az ura.

Az átvételek idejét pontosan nem lehet kimutatni írott szövegek hiánya miatt, éppen ezért két réteget veszünk fel. I. réteg: a régi, meghonosodott átvételek rétege, a szocializmus előtti időkből. Ezek — többnyire szavakról van szó — beszivárogtak a szókészlet legállandóbb rétegébe, az alapszókincsbe. Ezeknél a szavak hangtestében is bekövetkezett változás, az átadott szó hozzáalakult az átvevő nyelvhez, de jelentése többnyire megmaradt. Ma már az egész közösség alapszókészletéhez tartoznak az átvett kultúrszavak, a ruhadarabok nevei, a házi eszközök, a szerszámok, az állatok, a növények, az ételek nevei, az emberi testrészekre, a szokásokra, azaz az egész mindennapi életre, valóságra vonatkozó szavak.

Ezzel szemben a II. réteg az újabb, a szocializmusban beszivárgó nyelvi elemek rétege. Az újabb átvételű szavak hangteste nem, illetve nem sokat változik, módosul, a délszláv hangalak szinte pontosan megismétlődik a szlavóniai magyarok nyelvében. Ezek a szavak egyelőre még a nyelv lazább szókészletében, a periférikus szókincsben húzódnak meg.

Az egész közösségben megvan az átvételre való készség. A középkorúak és a fiatalok ha nem is beszélnek tökéletesen a horvátszerb, illetve

szerbhorvát nyelvet, de értik és használják az eszéki piacon, a katonaságnál, a hivatalokban, a közös munkán a szervezetekben, televíziózás közben stb. Az idősebbek legfeljebb csak egyes szavakat meg a köszönéseket ismerik, használják. Nemi és szociális különbség szinte semmi sincs az átvételben. Egyaránt halljuk az új szavakat férfiktől, nőktől, gyerekektől, földművesektől, falusi iparosoktól, de leghamarabb a falusi intelligenciától.

A szükség, a másik megértésének, a saját maga megértésének szüksége hozza magával a másik nyelvének megtanulását s ez a magyar nyelvű megnyilatkozásokra is hat. Pl. az asszonyok sincsenek már helyhez, falujukhoz kötve, a piacozás, a vásárlás más nyelvű, nemcsak anyanyelvi megnyilatkozást is kíván tőlük. Ha más szókincsrétrege nem is terjed ki horvátszerb nyelvi tudásuk, az élelem, a ruházat, a háztartás, a háztartási eszközök, a közlekedés, az orvoslás, a kórház, a törvénykezés szavait elsajátítják és lustaságból, kényelmességből, fogyatékos ilyenirányú tárgyismeretük miatt, illetve amiatt, hogy ilyenirányú tárgyismeretük horvátszerb nyelven történik, anyanyelvi beszédükbe is behatol.

A férfiktől is akár földművesek, kisiparosok, kishivatalnokok, akár félparasztok, félgyárimunkások a hírközlés nap mint nap más nyelvű megnyilatkozásokat is vár, illetve ilyenek befogadásával is jár, ezért anyanyelvi kultúrájuk hiánya miatt, anyanyelvi gondolkodási szintjük megrekedése miatt anyanyelvi megnyilatkozásuk tele van horvátszerb szóval.

A változások már szociális jelleget kaptak, kollektív langue jelenségekké váltak. Napjainkban is állandóan nyomon követhető a szókincsnek új horvátszerb szavakkal való feltöltése. Most kb. így megy végbe az átvétel: azok az egyének, akik gyakran megfordulnak horvátszerb nyelvű környezetben, az illető nyelvet még beszélik is többé-kevésbé, ha valami újat látnak, tanulnak, mikor arról a tárgykörrel beszélnek, melybe az új szó is tartozik, az újat használják, vagy azért, mert a magyar—horvátszerb szinonimapár magyar tagja hirtelen nem jut eszükbe s nem érznek értékkülönbséget a magyar és a horvátszerb szó között, de az is lehetséges, hogy nincs is szinonimapár, csak az idegen létezik, választás nincs, csakis azzal élhetnek. Az idegen pedig egyre jobban terjed, egyre közismertebbé válik, így hamarabb felidéződik, hamarabb jut a beszélő eszébe. (Egyébként meg kell jegyeznünk, hogy a jugoszláviai magyar újabb hivatali, politikai és szakmai szókészlet jórésze a szerbhorvát köznyelvből került át, esetleg ritkábban horvátszerb nyelvjárási közvetítéssel, magyar megfelelőjük igen sokszor hiányzik az élőbeszéd szintjén. Így azután a szlavóniai magyarokban sincs nyelvi kifejezéseket.) Mivel a környezet gyakran használja az átvételeket, elvannak terjedve, ez jut eszébe a nyelvjárásban beszélőnek is.

Ha az átvett szavakat fogalomkörök szerint akarjuk csoportosítani, akkor a következő fogalomköröket vehetjük fel:

I. az emberre vonatkozó szavak (testrészek, betegség, gyógyítás, élet, halál, tulajdonság, cselekvés, társadalmi helyzet): 46 szó.

II. rokonságra és más emberi kapcsolatokra vonatkozó szavak: 4 szó.

III. öltözködésre, viseletre vonatkozó szavak: 41 szó.

IV. táplálkozás, ételek, italok: 45 szó.

V. a ház és környéke (a ház részei, berendezése, udvar, gyümölcs-termesztés, kertészkedés): 50 szó.

VI. a falu és környéke, lakói: 13 szó.

VII. földművelésre, állattenyésztésre vonatkozó szavak: 15 szó.

VIII. más házkörűli foglalkozások: 9 szó.

IX. természetre vonatkozó szavak (növények, állatok, természeti jelenségek, időjárás): 61 szó.

X. ipar, kereskedelem, közlekedés, anyagok, pénznemek, mértékegységek: 30 szó.

XI. hagyományok, szokások, hiedelmek, szórakozás, játékok, művelődési élet: 16 szó.

XII. közigazgatás, szervezeti élet, katonáskodás: 71 szó.

XIII. vegyes: 2 szó.

A fogalomkörök fontossági sorrendjét a nem teljes ilyen szempontú gyűjtés miatt egyedül a Szlavóniai (kórógyi) szótárban szótározott szavak alapján csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani:

1. XII. közigazgatás, szervezeti élet, katonáskodás (71 szó);
2. IX. természetre vonatkozó szavak (növények, állatok, természeti jelenségek, időjárás —61 szó);
3. V. a ház és környéke (a ház részei, berendezése, udvar, gyümölcsstermesztés, kertészkedés —50 szó);
4. I. az emberre vonatkozó szavak (testrészek, betegség, gyógyítás, élet, halál, tulajdonság, cselekvés, társadalmi helyzet —46 szó);
5. IV. táplálkozás, (ételek, italok — 45 szó);
6. III. öltözködés, viselet (—41 szó);
7. X. ipar, kereskedelem, közlekedés, anyagok, pénznemek, mértékegységek (30 szó);
8. XI. hagyományok, szokások, hiedelmek, szórakozás, játékok, művelődési élet (16 szó);
9. VII. földművelés, állattenyésztés (15 szó);
10. VI. a falu és környéke, lakói (13 szó);
11. VIII. más házkörűli foglalkozások (11 szó);
12. II. rokonságra és más emberi kapcsolatokra vonatkozó szavak (4 szó);
13. XIII. vegyes (2 szó).

A legtöbb átvétel a modern közigazgatásra, szervezeti életre utal, második helyen mennyiségileg a növények, állatok, természeti jelenség, időjárás fogalomkörébe tartozó szavak állnak, a harmadik helyet a ház és környékére vonatkozók foglalják el, aránylag sok az emberre vonatkozó átvett szavak száma, a táplálkozás, öltözködés szókinszét ért hatás jelentős még.

Ha megfigyeljük a köcsönszókat, azt találjuk, hogy a kölcsönszók

többnyire csak részletjelenségekre vonatkoznak, az alapvető fontosságú fogalmak megfelelői magyar szavak, pl. fej, száJ, orr, flice, de: mozak, besika, bruk, púpak, kuci stb. átvételek.

A ház építésére vonatkozó szavak tanúsága szerint a magyaroknál és a horvátszerb lakossággal azonos anyagból, tölgyfából épült szlavóniai típusú ház az általános (barona, babura, taraba, próstya, kapak, zabat stb.). A ház berendezésében az alap magyar. Az egyszerű parasztház bútorzatára vonatkozó szavak magyarok, a luxusdarabokat azonban a másnyelvű vagy más nyelven is tudó mesterektől ismerték meg. A fejlettebb anyagi műveltség elemeire vonatkoznak az ebbe a fogalomkörbe tartozó átvett szavak.

Az emberi, állati tulajdonságoknál, cselekvéseknél is ezt a viszonyt találjuk: az alapvető színek, tulajdonságok, fontosabb cselekvések, állapotok, történések szavai magyarok, de a feltűnő, szembeötülő tulajdonságok és színárnyalatok vagy kevésbé alapvetően fontos cselekvések szavai szerbhorvát, illetve horvátszerb eredetűek: balava, zsinyara, kicos, nyeveszta, bumbár, klapacska, bijél, biszos, placskál, blombérosztat stb.

A hatás erősségi fokának leméréséhez fontos tudnunk a szavak szófaji megoszlását. Régi igazság ugyanis, hogy „gyengébb hatás érte azokat az átvevő nyelveket, melyekben az átvételek közt a főnevek dominálnak a kevés ige és melléknév mellett. A névmások, határozószók, viszonyzó, kötőszók csak hosszabb ideig tartó és erősebb hatásra honosodnak meg.”*

A Szlavóniai (kórógyi) szótár I.—III. köteteinek anyaga szerint

főnév: 360	85,92%
melléknév: 27	6,44%
ige: 26	6,21%
indulatszó: 6	1,43%
névmás: —	— ⁰ / ₀
kötőszó: —	— ⁰ / ₀
számnév: —	— ⁰ / ₀
névelő: —	— ⁰ / ₀
névutó: —	— ⁰ / ₀

Általában azt tapasztalhatjuk, hogy a konkrétabb jelentésű főnevek honosodnak meg. Az elvont jelentésű szavak száma minimális.

A számok tanúsága szerint a szókincs valamennyi részrendszerét érte hatás, az egyes fogalomkörökbe behatoltak ugyan az új szavak, a részrendszerek gazdagodtak velük, de új részrendszerek nem alakultak. A szókészlet strukturális változást nem szenvedett, csak sajátos összetételűvé vált.

Okvetlen meg kell még jegyeznünk azt is, hogy az átvett főnevek főnevekként kerültek át, a melléknévek is mint melléknevek, az igék, képzők, jelek, ragok segítségével bealakultak a magyar nyelvjárás morfológiai rendszerébe.

* Márton Gyula: A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. Bukarest. 1969. 28. l.

AZ ÁTVETT SZAVAK JELENTÉSE

Az I. és II. réteghez tartozó kölcsönszók nagy többsége eredeti jelentésben honosodott meg, mert részint a magyar szó szinonimapárjaként egyezett a magyar szó jelentésével, részint pedig az élőbeszédben nem létező vagy csak a tanult emberek nyelvében használt magyar szó pótlására jelentkeztek, pl.:

prëgácsá	szerbhorvát:	pregaöa
szörcsáráp	szerbhorvát:	öarapa
pudár	szerbhorvát:	budar
tárábá	szerbhorvát:	taraba
próstyá	szerbhorvát:	proöce
komrá	szerbhorvát:	komora
bárják	szerbhorvát:	barjak
csárdák	szerbhorvát:	öardak
lázsnok	szerbhorvát:	loönik
kícos	szerbhorvát:	kicos
szátyor	szerbhorvát:	saöura
rások	szerbhorvát:	raöak
pácsá	szerbhorvát:	paöe
pásnyák	szerbhorvát:	paönjak stb.

A kevés módosult jelentésű szó a bealakulás során vagy 1. szűkült jelentéssel, vagy 2. bővült jelentéssel jelentkezik. 3. Jelentésmegoszlásra is van példa, mert különbség van a jelölt tárgy, eszköz, személy között a két nyelvben.

1. Szűkült jelentésű szavak:

szerbhorvát szó	magyar szó
kapak — fedő	kápák — padlásajtó
prelog — ugar	párág — fű
brana — gát	báruná — házépítésre használt fadorong
ruvo — öltözék, ruha	kendöruvá — fejkendő
kesa — zacskó	készë — dohányzacskó
reduöa — házvezetönő	reduöá — lakodalmi főzöasszony
kubura — nehezék	kuburá — a tető gerincén nádat lefogó szegöléc

2. Bővült jelentésű szavak:

szerbhorvát szó	magyar szó
dinja — sárgadinnye	dinyá — görögdinnye is
baterija — elem	bátri — zseblámpa
mamuza — sarkantyú	szörmámúz — gyapjú, kötött papucs
kreö — méz	krecs — vakolat

3. Jelentésmegozslást mutató szavak:

szerbhorvát szó	magyar szó	meglevő magyar szó
majica	májicá — rövidujjú, kereknyakú trikó	trikó — hosszú ujjú
sahan	száhány — kerek tepsi	tepsi — téglalap alakú
odaja	hodáj — nagy szoba	szoba
kobilica	gambóca — hosszúlábú szöcske	szöcske
zet (e)	zete — sógor, vő	réri, sógor

Van szószerint magyarra fordított szerbhorvát kifejezés is: édös bor (slatko vino), űzi neki a bosszút (tera mu inat).

Összefoglalva az elmondottakat, láthatjuk, hogy az idegen elemek nem hoztak strukturális változást.

HANGTANI VÁLTOZÁSOK

A kölcsönszavak egy része beintegrálódása során a kölcsönvevő nyelvbe hangtani változást szenvedett. Az újabb átvételeknél viszont kevesebb a hangtani változás. Itt is tapasztalható az a tény, „minél magasabb fokú a másik nyelv tudása, annál kisebb mértékű a hangtani változás.”* A kölcsönszavakban a szerbhorvát, horvátszerb nyelv szavai nem okoznak különösebb nehézséget ebben a nyelvjárásban, mivel a szlavóniai magyar nyelvjárás magánhangzó fonémáiban az illabiális tendencia erős. Az átvételek illabiális magánhangzói csak növelik ezt a már különben is meglevő tendenciát. Ha mégis egy-egy szerbhorvát, horvátszerb fonémának megfelelő fonéma hiányzik a magyarban, akkor a saját fonémát, illetve a fonémarendszer jellemző tulajdonságaihoz alkalmazkodót illeszti be az illető szerbhorvát, horvátszerb fonéma helyett. Különösen áll ez a magyar rövid és hosszú magánhangzós szembenállás esetében, amikor is a szerbhorvát, horvátszerb rövid magánhangzót hol rövid, hol hosszú magánhangzóval, hol diftongussal felelteti meg. Pl.:

pâta, szokák, prëgacsâ, târâbâ, száhány, kikúpâl, oborâol, tecsâj.

Legtöbbször megnyúlik, azaz illeszkedik a magyar rendszerhez a szerbhorvát, horvátszerb fonéma:

bijél, séfój, próstya, kikúpâl, mämurâos belegónijâ, kâlúp, kontrólâ, zîmac, szuncokrét, kúcâ, csicsâg, pâta, szokák, prëgacsâ, száhány, oborâl, tecsâj.

Jelenleg nem foglalkozunk részletesebben azzal, hogy melyik esetet mikor alkalmazzák.

* Fülel—Szántó: A nyelvtanulásról, Bp. 1975.

A mássalhangzók esetében nagyobb eltérés nincs. Itt is megtaláljuk azt a jelenséget, hogy nyelvjárás mássalhangzórendszerében bekövetkezett változásokhoz igazodik az átvétel mássalhangzója pl. palatalizációval: *licsány*, *pilinyös*, *száhány*, *tárányá*, *vinjá*; zöngésüléssel: *kobilica* > *gámbócá*. Említésre méltó a horvátszerb dz magyar cs-vel való pótlása: *gadža* > *gács*, *bakandže* > *bákáncsa*.

A mássalhangzótorlódás, noha a magyar nyelv és ez a nyelvjárás sem szereti, főleg az újabb átvételekben, de a régiekben is van rá példa, megmarad:

krécs, *prégácsá*, *próstyá*, *svárgli*, *gránicá*, *szláv*, *krumpá*, *bredvá*, *átrész*.

Ugyanakkor a szabály szerinti bontóhangra is van példánk:

szerbhorvát szó	magyar szó
<i>klupa</i>	<i>kulúp</i>
<i>brk</i>	<i>bárcóká</i>
<i>brana</i>	<i>báruná</i>
<i>brazda</i>	<i>bárázdá</i>
<i>crpuja</i>	<i>cerpujá</i>
<i>crna kafa</i>	<i>cserná káfá</i>
<i>plevin</i>	<i>pilinyös</i>
<i>smola</i>	<i>oszmojá</i>
<i>greben</i>	<i>gerebény</i>
<i>trgovac</i>	<i>tergovác, tergovál</i>

A fonémák kombinációjában az idegen szavak új tulajdonságokat hoztak, illetve gyengítették egyik-másik régi tendenciát.

A magyar nyelvben a szavak palato-veláris összhangja fontos strukturális jegy, ezt alapjában tiszteletben tartják az új szavak is, mert már eredetileg is nagy részükben vagy csak palatális, vagy csak veláris hangok szerepelnek:

báburá, *bábá*, *oborâgl*, *bákrács*, *bíber*, *bijél*, *cimet*, *pile*, *zete*, *zâbât*.

Az eredeti vegyeshangúságot igyekeznek kiküszöbölni a szlavóniai magyar nyelvjárás, hogy jobban bealakítsa az idegen szót a saját rendszerébe. A tapasztalat azt mutatja, hogy a vegyeshangúság kiküszöbölése nem mindig sikerül:

pečurka > *csöpörke*, *kesa* > *készé*, *kiselica* > *keszőce*, *kutija* > *kətuja*, *paće* > *pácsá*, *prošće* > *prostyá*, *ložnik* > *lazsnok*;

vegyeshangú maradt:

csicság, *kitá*, *koszér*, *kufertá*, *pisáriná*, *pecerá*, *pisál*, *pitá*, *tigány*, *kapinya*.

Ezzel gyengült a nyelvjárás szavainak palato-veláris összhangja. Összefoglalásként leszögezhetjük, hogy a hangrendszert viszonylag erős idegen hatás érte, de ennek ellenére is megmaradt az eredeti fonológiai struktúra, a lényeges elemek is megmaradtak, mint pl. a hangrend, a mássalhangzótorlódás feloldása. Erősödött viszont az illabialitás, módosult a rövid-, hosszú magán- és mássalhangsók aránya.

MORFOLÓGIAI JELENSÉGEK

A két nyelv, az átadó és az átvevő nyelv között nagy a különbség morfológiai szinten. Amíg a horvátszerb nyelvben a névszóknál nyelvtani nemet, deklinációt találunk, addig a magyar nyelvben, a szlavóniai nyelvjárásban is, hiányzanak ezek a kategóriák. Ezért az új szavak bealakulásuk során elvesztik eredeti morfológiai kategóriáikat, eredeti vagy módosult végződésük alapján illeszkednek be a magyar névszó-típusokba. Így pl.

szőrcsáráp, ot, -ok	a kalap, -ot, -ok mintájára ragozzák
prégácsá, -át, -ák	a torta, -át, -ák mintájára ragozzák
kendőruvâ, -át, -ák	a rózsá, -át, -ák mintájára ragozzák
bâkâncsâ, -át, -ák	a rózsá, -át, -ák mintájára ragozzák
vitól, -t, -ok	a lekvár, -t, -ok mintájára ragozzák.

Az eredeti tövégződések milyen változást szenvednek? Ha megnézzük az átvételeket, talán a következő csoportokat állíthatjuk fel:

1. az átvétel változatlan marad: szokák, bârják, kreca, káp, szûdác, târâbâ;
2. az eredeti szóvégi *-a* elmarad: čarapa > csârâp, gadža > gács, klasa > klász, hodaja > hodáj, sačura > szátyor;
3. az eredeti szóvégi mássalhangzó eltűnik: patak > pâtà, puran > purâ;
4. *-a* végű lesz a szó illetve a többesszámú szó egyes számban használatos: bakandže > bâkâncsâ, pače > pâcsâ, prošće > próstyâ;
5. az eredeti szóvégzet megváltozik: vitao > vitól, zet > zete, ruzmarin > ruzmâring, krumpah > krumpâ, kesá > késë, oblatne > oblâtni, lub > lubâ, švargle > svargli, podrug > podruca;
6. az idegen szó magyar végződést kap: lisa > lizás, mamuran > mâmurás, obariti > oborál, moliti > molil, pleniti > pléniz.

Mint látjuk, az igék képző segítségével alakulnak be a magyar ige-törendszerbe, funkciójukat pedig a magyar mód-, időjel, személyrag felvételével töltik be.

Az átvételek szótöveit még más változást is szenvedhettek a beintegrálódás során:

1. hangzováltozás esetleg népetimológián változás történt a szó elején, a szó belsejében: kajgana > gájdlnyá, pckmez > pökméz, guka > gugá, štakor > cákör;
2. szótagcsökkenés történt: ponjava > ponyvá, grahorica > gránica, baterija > bátri, slavina > szláv;
3. egy szótaggal bővült az eredeti szó: begonija > belegonijá.

Az átvett névszók között voltak eredetileg többesszámúak, de ezek is egyszámú alakban kerültek át: bakandže > bákáncsa, pače > pácsa, šarage > saragja stb.

Vokativusi alakot mutat a zete szó.

A mellénevek általában nőnemben illeszkedtek be: bálává, cserná, krompá, kuszturá, zsinyará, hímnemű alakban került át: bijél.

Módosult a szóvég a következő melléneveknél: cservene, kudró < kudrav, magyar mellénevképzőt vettek fel: mámurás, liszás, deberdős.

Az igék eredeti igetövel nemigen kerültek be a nyelvjárásba, legtöbbjük -l igeképzőt kapott: molil, oborál, ribál, kikúpál.

Új konjugációs formát nem hoztak az igék, de bealakulva a magyar rendszerbe jelentésük szerint felvették az alanyi és tárgyas ragozás személyragjait. A ható igék képzési rendszerét azonban megzavarta a szerbhorvát može + infinitívus szerkesztés, így a bír + infinitívus szerkezet elterpeszkedett a ható igeképzők rovására: Gyere, bírol énni, kész az ebéd.

A szóalkotási módokat általában nem zavarták meg az átvételek, inkább ők maguk is engedtek a hagyományos magyar rendszer követelményeinek (összetétel: szörcsáráp, kéndörüv; képzés: mámurás, ribál, robes, vrácsároló; népetimológia: csöpörke, pökméz; szövegnyitás: magyar + horvátszerb szó: szörmámúz, szörcsáráp, kéndörüv; horvátszerb + magyar szó: pádrucsmádár).

A képzőrendszerben sem jelentkezett idegen hatás. Legfeljebb azt jegyezhetjük meg, hogy a -ka, -ke kicsinyítő képző a már -i kicsinyítő-képzős személynevekhez csak mélyhangú változatban járul: Pistiká, Éviká.

Összefoglalva leszögezhetjük, hogy a morfémaszinten az aránylag gyenge hatás nem zavarta meg az eredeti struktúráját, nem hozott új kategóriákat, csak a régiékhöz adott új tagokat.

MONDATSZINTŰ VÁLTOZÁSOK

A hatásfok nem tűnik erősnek mondatszinten, mert csak némileg zavarták meg az eredeti struktúráját az átvételek, illetve a horvátszerb nyelv mondattani struktúrája mint modell. Most csak néhány jelenségre térünk ki.

Legszembetűnőbb az interferencia a számneveknél a határozatlan számnév + többesszám használata, a névelő redukálása, az általános alannak csilid szóval való kifejezése, a bír ige erős megterheltsége stb.

Nézzünk meg néhány jelenséget közelebbről:

1. A számnevek használatában a határozatlan számnév $\{-$ többes számú alkalmazása nem a magyar nyelv tulajdonsága. Pl.: Sok cseldek jütek. Sok lábajl vót anak az ólatnak.
2. A duális megléte az idősebb generáció nyelvhasználatában részint az ősi magyar duális nyomaként, részint a szláv nyelvekben használatos duális hatására megőrződött és megerősödött használattal magyarázható. Pl.:
duális: az ő disznaikak, lovaikak, könveikak,
többes szám: az ő disznik — disznaik, lovik — lovaik, könvik — könveik.
3. A névelő redukálása is más struktúrájú nyelv befolyását mutatja: Még hétköznap is horták gyönygyöt, cigánygyönygyöt. Ács tetóket csináli.
4. Az általános alanynak csilíd = ember jelentésű szóval való kifejezésének erős megterheltsége is idegen hatást tükröz, pl.: Megbolondül a csilíd az örökös ordítástul. Csábíti a csilídot a jó szag. Nem tanilta aszt rigön a csilíd.
5. A bír ige — mint már említettük — erősen megterhelt, a -hat, -het ható igeképzőt helyettesíti a horvátszerb može mintájára: Bírol énni, mekfótt az étel. Nem bírt ejünni, vendégék jütek.
6. A tárgyatlan és tárgyatlan igeragozásban is érezhető némi zavar, ami szintén valószínűleg a másféle struktúrájú nyelv indítékára jelentkezik. Most már sokszor bizonytalanok a helyes használatban, olyankor is tárgyas ragozással élnek, amikor nem kellene: Hónap emennem Bukovárba. Tárgyatlan ragozást használnak tárgyas helyett az ilyenféle mondatokban: Tugyonk mink asztat (tudjuk!).
7. A szenvedő árnyalatú -ódik, -ődik, -kózik, -kózik formánssal képzett igék eléggé megterheltek, noha a magyar köznyelv nem szívesen használja a szenvedő igéket, pl.: látódik, megtalákozik, gyúródik, megverődik.
8. A jövő idő kifejezésében a valószínűleg a horvátszerb nyelv szomszédos nyelvjárásának *hoće da bude kiša* — féle szerkezete mintájára itt is ilyeneket mondanak: Eső akar lenni. Tavasz akar lenni.
9. A hanglejtésben — különösen az ifjabb generáció nyelvében — idegenes ejtés jelentkezik, a kijelentő mondat eső hanglejtése helyett nagyon sokszor eső — emelkedő hanglejtést lehet hallani.

Összegezésünkben elmondhatjuk, hogy a szlavóniai, kórógyi magyar nyelvjárás egész rendszerére kiterjed a horvátszerb, illetve szerbhorvát nyelvi hatás, de lényeges különbség van a hatás erősségi fokában a rendszer egyes szintjein. „Nagyon erős a hatás a szóképzésben — nagyon szépen tükrözve a beszélők szellemi és anyagi kultúrájának, társadalmának nagy változását —, gyengébb a hangrendszerben, a jelentés síkján, s aránylag gyenge a szorosabb értelemben vett nyelvtani rendszert ért hatás.”* Szinte szóról szóra megegyezik megállapításunk Márton

* Márton Gyula: A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. Bukarest, 1972. 163. l.

Gyula megállapításával a moldvai csángó nyelvet őrt román hatást illetően.

Mint már többször elmondtuk, a szlavóniai népnyelv sem valami régi kövület, a nép ugyanis igyekszik lépést tartani a változó idővel, reagál az új társadalmi, gazdasági, művelődési változásokra. Ez az elemzés is azt szándékozott bemutatni, hogy a népnyelv sem állt meg egy bizonyos fokon, nem stagnál, hanem a bonyolult kölcsönhatások útján és saját erejéből is folytonosan fejlődik. Amíg a szomszédos népek szavainak és más nyelvi megvalósulásainak átvétele másutt nyelvtromlást jelent, itt ezek az átvételek szépen, békésen bealakulnak a tájnyelv egészébe, nem jelentenek veszélyt a nyelv struktúrájára.

IRODALOM

Dr. Rudolf Filipović: Kontakti jezika u teoriji i praksi, Zagreb, 1971.

Márton Gyula: Adalékok a bilingvizmus kérdéséhez, Nyelv és Irodalom-történeti Közlemények, Kolozsvár, 1960.

Márton Gyula: A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai, Kriterion, Bukarest, 1969.

B. Gergely Piroška, Kósa Ferenc, Zsemlyei János: A magyar nyelv feudalizmuskori román kölcsönszavai c. történeti monográfia szerkesztése, Különnyomat.

Fülei-Szántó Endre—Szilágyi János: A nyelvtanulásról, Budapest, 1975.

Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, Budapest, 1975.

Vajda József: A hely- és időhatározós szerkezetek, A Hungarológiai Intézet Nyelvészeti Füzetei 4./1975.

Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár I.—III. Újvidék.

Penavin Olga: Kórógy nyelvében található szláv szavak, Magyar Nyelvőr, 1964.

Penavin Olga: Odras dvojezičnosti u jeziku Slavonskog sela Korog, Zbornik za filologiju i lingvistiku, Novi Sad, VIII/1965.

Penavin Olga: Népi forradalmunk és a jugoszláviai magyar nyelv szókincsének gazdagodása, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knjiga VI.1961.

Penavin Olga: Kórógy nyelvében található idegen elemek, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knjiga III/1958.

Penavin Olga: Nyelvi jelenségek a jugoszláviai magyar nyelv peremvidékein, Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 13./1972.

Penavin Olga: A ruházatkódás és a hozzátartozó műveletek szókincsa a szlavóniai Kórógyon, Tanulmányok, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke, Újvidék, 1969.

REZIME

UTICAJ SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA NA MAĐARSKE DIJALEKTE U JUGOSLAVIJI

Proučavanje veza srpskohrvatskog jezika sa mađarskim dijalektima u Jugoslaviji vršile smo prvenstveno na osnovu jezika sela koja čine mađarske jezičke oaze u Slavoniji, s obzirom da jezik ovih jezičkih oaza podrobno poznajemo, te veliki broj prikupljenih podataka olakšava izvlačenje zaključaka.

Slavonska sela i to Korog, Laslovo, Hrastin i Retfala su vrlo stara naselja, još iz doba Arpadovića, čije stanovništvo živeći već davno u hrvatskosrpskom okruženju primilo je od svojih suseda mnogobrojne elemente narodne kulture i naučilo između ostalog u manjoj ili većoj meri i jezik svojih suseda. Kolektivna ali ne potpuna dvojezičnost ostavila je traga na jeziku stanovnika ovih sela, u ovom močvarnom svetu daleko od uticaja mađarskog standardnog i književnog jezika.

Sa stanovišta vremena pojave uticaja možemo govoriti:

I) o starim, već odomaćenim posuđenicama,

II) o novijim slojevima posuđenica (odnose se na organizaciju života, na tehniku, administraciju, život u vojsci, na svakodnevni život).

Uticaj je najjači u oblasti leksike i rezultat toga je svojevrsni sastav leksike. Međutim, to ne dovodi do strukturalnih promena, mada pojedini sastavni sistemi celine su se obogatili, ali se posebni sastavni sistemi nisu formirali unutar leksike. Hrvatskosrpski jezik nije prouzrokovao promene ni u značenju reči. U fonološkom sistemu zadržala se prvobitna fonološka struktura, za mađarski jezik karakterističan raspored glasova, ukidanje nagomilanosti suglasnika, zadržala se suprotnost kratkih i dugih samoglasnika i suglasnika, međutim pojačala se ilabijalnost u sistemu samoglasnika, nešto se modifikovao odnos trajanja fonema, smanjila se razlika između broja dugih i kratkih fonema. Nešto je oslabljena i palatovelarna harmonija.

Uticaj na morfološki sistem je neznatan i bez remećenja strukture i načina tvorbe mađarskih reči.

U sintaksi se međutim već mogu konstatovati kao posledice uticaja hrvatskosrpskog jezika i remećenja strukturalnog karaktera.

RESÜMEE

DIE BEZIEHUNG DER SERBOKROATISCHEN SPRACHE ZU DEN UNGARISCHEN DIALEKTEN IN JUGOSLAWIEN

Die Untersuchung der Beziehung der serbokroatische Sprache und der ungarischen Dialekte in Jugoslawien wurde in erster Linie auf Grund der Sprache der Dörfer, welche ungarische Sprachöasen in Slawonien bilden, vorgenommen, da uns die Sprache dieser Oasen wohl bekannt ist und da wir über eine große Menge eingesammelter Angaben verfügen, die uns zu Schlußfolgerungen verhalfen.

Die slawovinschen Dörfer wir Korog, Laslovo, Hrastin und Retfala, sind uralte Siedlungen noch aus Arpads Zeiten. Die Bewohner leben seit langer Zeit von Kroaten umgeben und haben viele Elemente ihrer Volkskultur übernommen, und auch ihre Sprache wohl oder über erlernt. Die kollektive aber nicht vollkommene Zweisprachigkeit hat natürlich ihre Spuren an der Sprache dieser Dörfer hinterlassen, die im Morast, weit von dem Einfluß der ungarischen Standard- und Schriftsprache liegen.

Zeitlich betrachtet kann man folgende Perioden der Entlehnungen unterscheiden:

I. ältere schon heimisch gewordene Entlehnungen,

II. neuere (die sich auf die Organisierung der Lebens, auf die Entwicklung der Technik, der Administration, der Militärzeit und des alltäglichen Lebens beziehen).

Der stärkste Einfluß ist am Wortschatz spürbar, es entstand ein sonderbarer, eigenartiger Wortschatz. Das führt aber zu keinerlei strukturellen Veränderungen, obwohl einige Begriffsbereiche des Wortschatzes reicher

geworden sind, doch haben sich keine neue Begriffsbereiche im Rahmen des Lexikons herausgebildet. Die kroatoserbische Sprache hat noch nicht mal Bedeutungsveränderungen hervorgerufen. Im phonologischen System wurde die ursprüngliche phonologische Struktur, die charakteristische Lautordnung, das Vermeiden der Konsonantenhäufung, die Aufbewahrung der Opposition kurzer und langer Vokale und Konsonanten beibehalten, aber die Illabialität des Vokalsystems wurde verstärkt, die Phonemlänge einigermaßen modifiziert und der Unterschied in der Anzahl zwischen den kurzen und langen Phoneme verringert. Auch die palatovelare Harmonie schwächte etwas ab.

Der Einfluß auf das morphologische System ist unbedeutend und ohne störende Wirkung auf die Struktur und auf die Bildungsweise ungarischer Worte.

In der Syntax kann man schon im Gegensatz dazu unter dem Einfluß des Kroatoserbischen auch Veränderungen strukturellen Charakters feststellen.

**A TALAJVISZONYOK
TÜKRÖZŐDÉSE
A JUGOSZLÁVIAI
BARANYA (DRÁVA-SZÖG)
MAGYAR FÖLDRAJZI
NEVEIBEN**

Hat évvel ezelőtt, 1970-ben jelezte Dr. Penavin Olga, hogy a Hungarológiai Intézet kebelében megalakult a földrajzi neveket tanulmányozó munkacsoport. (Földrajzi neveink gyűjtésének állása — A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, II. évfolyam, 1970. március, 2. szám, 125—126. old.). A csoport munkájába alig néhány szakember, kevés számú érdeklődő kapcsolódott be, de a gyűjtés, az ellenőrzés azóta is szakadatlanul folyik. Eddig mintegy száz községnek a földrajzi névanyagát sikerült megmenteni az utókornak, s közülük néhányé a kiadást is megérte (Bácstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára, Vajdaság helységeinek földrajzi nevei, 1. Újvidék, 1975). Közben az egyetemi hallgatók is hozzájárultak törekvéseink megvalósításához, és segítségükkel igen sok magyarlakta helység földrajzi névanyaga a Magyar Tanszék archivumába került. A bácskai, bánsági, szerémségi, muravidéki, szlavóniai és baranyai községek névanyaga egyaránt foglalkoztatja a munkacsoportot, a magyar szinkrón adatok mellett a gyűjtők rögzítik a más nyelvű, azaz a szerb, a horvát, a szlovén, a bosnyák, a szlovák a német, a ruszin névalakokat is. Mi sem természetesebb, minthogy a jugoszláviai Baranya, azaz a nálunk Dráva-szögnek emlegetett tájegység mikrotoponimiája sem képez kivételt, bekerül a gyűjteménybe. Sőt, nagyon nagy mulasztás volna elhagyni e vidék legtávolabbi egységeinek a névanyagát is, mert fekvésénél, jellegénél fogva éppen a legizgalmasabb kutatópontokat kínálja, és a legérdekesebb, a legarchaikusabb névalakokat rejtegeti.

A Dráva-szög földrajzi neveinek az egybegyűjtésére egyéb körülmények is serkentenek bennünket. Pesti János pécsi főiskolai tanár 1973-ban arról értesíti a nyelvészeket, hogy Baranya megyében 1971 végére sikerült megteremteni a feltételeket a szervezett földrajzi névgyűjtéshez (Baranya megye földrajzi nevei — Gyűjtési útmutató, Pécs, 1973. 38. old.), és az eredményesen folyik is. Bár közelebbi szorosabb együttműködésre nem került sor e téren, mi, a jugoszláviai gyűjtők kötelességünknek érezzük, hogy a magunk Baranyájában hasonló módon elvégezzük a feladatokat. Hadd idézzük itt Baranyai Júliát is, aki 1961-ben a HÍD folyóirat lapjain így nyilatkozott: „Sem más, sem Kiss Géza, az Ormánság rajongója nem említi meg a szomszédos dráva-szögi

magyarokat. Hirdvégi János nem utal rájuk könyvében, s Kodolányi János, az Ormánság szerelmese is hallgat róluk. Szeretettel megírt könyvekben Siklós alatt szigorúan bezárul a Dráva menti Ormánság különös, sajátos pusztuló világa, ..." (Jegyzetek az ormánsági és drávaszögi tájnyelvről, HÍD, 1961. 673—676. old.). Azóta már megjelent Dr. Penavin Olga A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza című könyve, s jónéhány tanulmány a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben, a Magyar Tanszék Tanulmányok kiadványaiban és a Bölcsészettudományi Kar Évkönyveiben. Ez utóbbiak főleg a földrajzi névanyagot mutatják be, teszik közkinccsé és adnak lehetőséget arra, hogy mélyebben, alaposabban betekintsünk a Dráva-szög névalakjainak különleges világába, nem mindennapos formáiba. Nos, annak a Baranyának, amelynek őszi szőlődombjairól, és dércsípte fái finom vonalairól a mi B. Szabó Györgyünk is annyit álmodozott Golnikon (Schneider Júlia: B. Szabó György Baranyában — A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 16—17. szám, V. évfolyam, 1973. szeptember—december, 189—197. old.), valóban érdemes egy kicsit betekinteni a földrajzi névanyagába, nem lesz hiábavaló megnézni miről vallanak névalakjai. Igaz, jelen dolgozatunk csupán a földrajzi nevek egyik csoportjára szorítkozhat, mert csak a talajviszonyok tükröződését kívánjuk vizsgálni a névalakokban, példáink azonban azt mutatják, hogy a táj és a nyelv kapcsolódása olyan szoros, hogy a legizgalmasabb és a legkülönösebb névanyag ötvöződött ebben a Duna, a Dráva és az országhatár alkotta háromszögben. Itt kötelességünknek tartjuk azt is bejelenteni, hogy értekezésünkben mellőzzük az idevonatkozó geológiai kutatások tudományosabb, igényesebb eredményeit, csak annyiban érintjük a földtani vonatkozásokat, amennyiben azok elősegítik a névanyag közelebbi megvilágítását, hozzájárulnak a nyelvészeti adatok kiderítéséhez. Tehát, a földrajztudomány eddigi bizonyításait, eredményeit ez alkalommal egy másik tudomány, a toponomasztika oldaláról szemléljük, vagyis mindazt, amit a geológusok eddig bebizonyítottak, megnézzük más vetületben.

Vizsgálatunkhoz a földrajzi nevek azon csoportjai szükségesek, amelyeknek a keletkezésénél az embernek a szerepe csak az elnevezés, az elnevezés alapjául, névadóul pedig az embertől független táji adottságok szolgálnak. (Lásd: Lőrincze Lajos: Földrajzi neveink élete, Budapest, 1947. 5. old.!). Ezek a természeti nevek képezik a földrajzi névanyag legrégebbi rétegét. Akár egyszerű, akár összetett a névalak, eleme, illetve elemei hitelesen visszaadják a táj minőségét. Lássuk hát, megvalósul-e ez a Horvát Szocialista Köztársaság keleti csücskében meghúzódó Dráva-szög magyar népi eredetű természeti neveiben!

A Zselic és a Dráva közötti alacsony hátság és síkság azon részét foglalja magába a vizsgált területünk, amelyikből a komolyabb hegyiségek is az országhatáron túl emelkednek. Így a Dráva-szög inkább hátságokból, kisebb dombokból völgyekből és síkságokból áll. A síkságok java része a Dunának és a Drávának az árterülete. Baranyavár leírásánál Györfy is erdős, mocsaras vidéknek említi egy 1030. és 1043. évek közé datálható jeruzsálemi útleírás alapján. (Györfy 279. old.). Ez az érterület régen még gazdagabb volt vízben és itt találunk jónéhányat

a magyar településből. A talaj lápos, mocsaras nedves voltáról számtalan földrajzi név hívalkodik. Meghatározó vagy főfogalomként az ilyen mocsár, illetve víznevek a leggyakoribbak:

Láp

Szavin Láp (Dárda, 1855.), Nikolin láp (Dárda, 1856.).

Vadár

Vadár eleje (Bellye, 1857.), Vadárhát (Bellye, 1857.), Vadártó (Bellye, 1857.).

Bara

Baradomb (Bellye, 1857), Szöllöser Bara (Dárda, 1856).

Ér

Érnád (Kopács, 1969), Fejértó-ér (Kopács, 1969), Melegér (Kopács, 1856), Mocskos-ér (Várdaróc, 1972), Nagyér (Bellye, 1857).

Tó

Fok-tó (Kopács, 1969), Gyékényös-tócsika (Kopács, 1969), Palaska tó (Bellye, 1865), Szerecsen tó (Bellye, 1865).

Mocsolya 'mocsár'

Mocsola (Nagydobolya, 1865), Mocsolás (Vörösmart, 1975).

Ritkábban, de előfordulnak az ilyen nevek is ebben a csoportban:

Limány 'mocsár' (Vörösmart, 1969), Balaton (Nagybodolya, 1865), Bona-patak (Nagybodolya, 1969), Hosszi-dzsindzsa 'ér kiszélesedett része' (Vörösmart, 1969), Ludas (Karancs 1969), Szakadás (Kopács, 1969), Sáros örvény (Várdaróc, 1856), Zuhogó (Várdaróc, 1975), Víz-álló (Csúza, 1969).

A fok, sziget, zátony elemek úgyszintén azt bizonyítják, hogy a vidék bővelkedik vízben:

Fok

Golifok (Bolmány, 1855), Gyilkosérfok (Kopács, 1865), Lágýfok (Bellye, 1856) Létfok (Várdaróc, 1856), Morotva-fok (Kopács, 1969), Patafok (Bellye, 1969), Vaj-fok (Kopács, 1969).

Sziget

Alsó sziget (Kopács, 1865), Csomai sziget (Várdaróc, 1865), Közéjszó sziget (Kopács, 1860), Lovak szigetje (Bellye, 1857), Sziget allja (Kopács, 1882), Szigetfok (Bellye, 1857).

Zátony

Zátony (Vörösmart, 1969).

A vizek visszahúzódása vagy kiszáradása gyakori jelenség, mert a visszamaradt meder „fenék” elnevezése több földrajzi névben szerepel:

Fenek

Bulázs fenek (Kopács, 1860), Esfenek (Csúza, 1969), Szegetofenek (Kopács, 1865), Vitorlatófenek (Kopács, 1865).

A talajkiemelkedést, a talajbemélyedést, a sikterületeket jelölő névalakok száma szintén figyelemreméltó. Laposok, völgyek, gödrök, dombok, hátak, hegyek jelentkeznek a névalakokban alkotó elemként, s akár főfogalmak, akár meghatározó fogalmak a Dráva-szög domborzatáról, talajáról hú képet festenek.

Lapos

Farkaslapos (Kopács, 1865), Kerítő laposa (Kopács, 1860), Pali laposa (Kopács, 1860), Szélös-lapis (Bellye, 1969),

Völgy

Nego völgy (Karancs, 1855), Szöllősvölgy (Nagybodolya, 1865), Vásár-völgy (Vörösmart, 1975).

Gödör

Fás-gödör (Vörösmart, 1975), Kabodics-gödör (Karancs, 1969), Réces-gödör (Vörösmart, 1975), Soós Gödrök (Várdaróc, 1856).

Domb

Cseredombja (Várdaróc, 1865), Fenyves-domb (Nagybodolya, 1969), Fővénydomb (Várdaróc, 1856).

Dörömb 'domb'

Dörömb (Csúza, 1969), Ér dörömbje (Bellye, 1969).

Hát

Borbahajtó hát (Kopács, 1860), Borjas hátika (Kopács, 1865), Hosszúhát (Dárda, 1855), Kan hát (Kopács, 1860), Pap hátikája (Kopács, 1969), Szarvashát (Vörösmart, 1865), Szúnyokhát (Bellye, 1865).

Hegy

Alhegy (Csúza, 1855), Csobogáti-hegy (Nagybodolya, 1969), Hársas-hegy (Vörösmart, 1975), Középhegy (Csúza, 1855), Mlako-hégy Darázs, 1969).

A magaslatokat sok helyen kettészelik a szurdokok, mintegy megbontva a hátak, a dombok, a dráva-szögi kis hegyek vonulatát, láncolatát. Így feltűnően nagy a száma a szurdok névelemnek az anyagban:

Szurdok

Bosnyák-szurdok (Darázs, 1969), Brodnár-szurdok (Vörösmart, 1975), Nagyszurdok (Nagybodolya, 1969), Pázmány-szurdok (Darázs, 1969), Szamár-szurdok (Csúza, 1856), Szerecsenkereke-szurdok (Sepse, 1969), Vásárvölgyi-szurdok (Vörösmart, 1975).

Az eddig felsorolt adatok jobbára a földfelszíni alakulatok, a formák alapján mutatják be a tájat és a talajt. Bár a mocsarak, vizek neveinél nem szükséges hangsúlyozni a talajminőséget, a felsorolt térszíni formák neveinél azonban elvárnánk, hogy jóval több olyannal találkozzunk, amelyek jelentésében a talaj keresztmetszetéről tanúskodik. Azonban a föld összetétele, színe, minősége alig jelenik meg néhány névalakban. Mivel e tényezőket az elenyésző számú nevekből képtelenek vagyunk kikövetkeztetni, azaz nagyon kevés a Dráva-szög magyar földrajzi névanyagában az olyan típus, amelyik a földtani viszonyokat közvetlenül tükrözné, kénytelenek vagyunk közvetett módszerrel bizonyítani tételeinket.

Névanyagunkban számtalan olyan adatot találhatunk, amelyik nem a formából indul ki, tájékozódásul tehát nem a földfelszíni formák a hegyek, hátaik, völgyek, dombok, lápok és mocsarak szolgálnak, hanem a növénytakaró. Igaz, hogy a talajminőség nagyban hozzájárul a formák kialakulásához, de ugyanilyen elválaszthatatlan a növényvilág is a táj földjének milyenségétől. Vizsgáljuk meg, miről vallanak a növényi jelentésű földrajzi nevek:

A cser, a hárs és a gyertyán szembetűnően sok névalaknak az alkotóeleme.

Cser

Alsó Cser (Várdaróc, 1856), Csermege (Kő, 1865), Cser-út (Karancs, 1959), Hosszúcsér (Bellye, 1865), Nagy Cser (Várdaróc, 1856).

Hárs

Hársas (Csúza, 1855), Hársas alja (Vörösmart, 1975), Hársashegy (Csúza, 1865), Hársas-vögy, -dűlő (Nagybodolya, 1969), Hársfák (Laskó, 1865.).

Gyertyán

Gyertyános (Kopács, 1860), Gyertyánoshát (Kopács, 1865), Hosszgyertyános (Kopács, 1969).

E három növény rendszerint erdőt alkot a hegyeken, a hátságokon és a nedves, nyirkos völgyekben. Mészmentes, savanyú, podzolosodó barna erdőtalajon nő, az Alföldön nagyon ritka.

A hozzájuk hasonló, azaz ilyen talajt kedvelő növények még a tölgy, a cserjék közül pedig a mogyoró, a rekettye. Nevükkel valamivel ritkábban találkozunk a forrásanyagban, de ezek is említésre méltók.

Tölös (Vörösmart, 1975), Manyaróska (Sepse, 1865), Monyorós (Vörösmart, 1975), Rekettyes hát (Bellye, 1865).

A tipikusabb vízi, réti növények közül a sás, a nád és a fűz neve a gyakori Dráva-szög földrajzi neveiben:

Sásas (Kopács, 1969), Sásashát (Kopács, 1865), Nádas (Vörösmart, 1975), Nádas pótléka (Vörösmart, 1975), Nagyfűzes, (Várdaróc, 1965), Fűzerdő, (Csúza, 1865).

A tájegység ilyen jellegzetes növényvilágára már a középkorban találunk utalásokat. Így pl. IV. Béla amikor 1252-ben Csúza határát leíratta, a *nyrfa't*, *cherfa't* szerepelteti többek között, a leírásban (Győrffy 295—296. old.), Ebres 1251-es leírásában pedig a *hasfa* és a *jurtanfa* szolgál tájékozódásul. (Győrffy: 299. old.) Egy 1324-es határmegállapítási oklevélben Bellyénél ismét a *cherfa* található meg, (Győrffy: 282. old.).

Ezek a nyelvtörténeti adatok jelentős adalékok is jelen fejtegetésünkhöz, hiszen a régi természeti viszonyokat mutatják, és egyben az említett növények e tájon való meghonosodására, évszázados marandóságára utalnak. S mivel mindmáig a velük alkotott természetes neveket megtartották a baranyaiak, a Dráva-szög legjellegzetesebb, legszívesebb földrajzi nevei közé tartoznak.

Itt-ott megbontja a helynévanyagot a szőlő elemmel ellátott névalak, mint pl. A Csaddi szőleje (Vörösmart, 1975), a Bölleji szőlők (Bellye, 1969), a Szőlőföldek (Bellye, 1856), de ezek már a műveltségi nevek csoportjába tartoznak, s azért vagyunk kénytelenek itt megemlíteni őket, hogy bizonyítsuk a homokos talaj keveredését az agyagoséval ezen a vidéken.

A Bokros hát (Laskó, 1865), Dudhajtás, (Laskó, 1865), a Tüskes hát (Kopács, 1860), és a Vesszős hát (Laskó, 1856), nevek arra engednek következtetni, hogy a növényzet néhol egészen elburjánzott, ehhez pedig a jó minőségű erdőtalajra vagy öntéstalajra van szüksége.

A Dráva-szög természetes földrajzi névanyagának alapján tehát megkísérelhetjük leírni a vidék talajának minőségét. Főleg árterület, mocsarakkal, lápokkal, rétekkel, öntéstalajokkal. Túlnyomóan agyagos, s az agyaggal sok helyen keveredik a homok. A láptalaj és a vörösbarna erdőtalaj néhol lösztakaróval váltakozik. Az alacsonyabb részen a puha, a régi vízmedrek táplálékdús talaja is megtalálható, a magaslatokat pedig sok helyen az erdőtalaj borítja be.

Állításunkat még egy tényezővel tudjuk igazolni. „A földrajzi nevek keletkezésében két tényező jut szóhoz: maga a táj, annak részletei, formái stb. és az emberi közösség, mely a tájat, tájrészletet elnevezi.” mondja Szántó Imre helynévkutató (*A helytörténeti kutatások elméleti és módszertani kérdései*, Budapest, 1975. 60. old.). Mivel a jugoszláviai Baranyát délszlávok is lakják, ugyanazokra a földrajzi fogalmakra ők anyanyelvükön, vagy az annak megfelelő szerkezetbeli sajátosságokhoz idomítva reagálnak. A föld posványos tulajdonságát, a lösz, a homok előfordulását, a növénytakaró jellegzetes fáit, bokrait megtaláljuk a délszláv földrajzi névanyagban is. Így a Mlaka „posvány” (Darázs, 1856), Lipa „hárs” (Dárda, 1855), Lestyák „mogyoró” (Nagybodolya, 1865), Vrblje „fűz” (Darázs, 1855), és a Sredni Vinogradi „szőlő” (Batina, 1855), névalakok nem egyszer fordulnak elő a délszláv névanyagban, sőt néha átkerülnek a magyar ajkúakhoz is, és ott élnek tovább párhuzamosan a magyar névalakkal, illetve kissé átformálva a magyar hangtani követelményeknek.

De e talajtípusok mellett szólnak a Pécsi Tanárképző Főiskola földrajzi neveket tanulmányozó csoportjának gyűjteményei, és Reuter Ca-

milliónak Baranya egyik legismertebb névkutatójának értékes tanulmányul is.

Összefoglalásként mondjuk ki, hogy dolgozatunk csak felületesen erinthe a kívánt kérdéseket, de ha ezzel a néhány észrevétellel, állítással sikerült egy kevéske újat mondani, s felkelteti az érdeklődést, érdemes volt körültekinteni, bepillantani a Dráva-szög földrajzi névanyagába. Talán sikerült kiemelni azokat a névalakokat, amelyek valóban tükrözik e vidék talajának sajátos összetételét, jellegzetességeit. A további kutatások, a rendszeresebb gyűjtések és komolyabb tanulmányozások pedig még alaposabb és tudományosabb, eredményhez vezethetnek.

IRODALOM

Baranyai Júlia: Jegyzetek az ormánsági és drávaszögi tájnyelvről **HID**, 1961. 673—676.

Baranya megye földrajzi nevei, Gyűjtési útmutató, Pécs, 1973.

Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Budapest, 1963.

Lábadi Károly: Várdaróc földrajzi nevei, Tanulmányok, Újvidék, 1973. 233—252. old.

Lőrincze Lajos: Földrajzi neveink élete, Budapest, 1947.

Kálmán Béla: A nevek világa, Budapest, 1967.

Matijevics Lajos: A jugoszláviai Baranyára vonatkozó német nyelvű térképek a pécsi Városi Levéltárban, **A HITK**, 8. 1971. 98—102. old.

Penavin Olga: Földrajzi neveink gyűjtésének állása — **A HITK**, 2. 1970. 125—126.

Penavin Olga: A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza, Újvidék, 1969.

Penavin Olga: Néhány baranyai, dráva-szögi község földrajzinév készlete, Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Évkönyve, XIV/2 1971. 639—652. old.

Pesty Frigyes: Helységnévtára A Magyar Nyelv, Irodalom és a Hungarológiai Kutatások Intézete mikrofilmtára, Fol. Hung. 1114.

Schneider Júlia: B. Szabó György Baranyában, **A HITK**, 16—17. 1973. 189—197.

Steuer Districts Commission iratai, Vedenburg, 1855, 1856.

Úrbéri szabályozási legelő, nádlás és faizás pótléki elkülönítési térkép — Kopács, 1882.

Forrássanyagként felhasználtam még a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Baranyára vonatkozó földrajzi nevekkal kapcsolatos kéziratait.

REZIME

GEOLOŠKE OSOBINE BARANJE U MIKROTOPONIMIJI

Bogata tomonimska građa prikupljena širom Baranje, pored toga što odaje sliku, osobenosti predela, govori i o kvalitetu zemljišta. Na osnovu objavljenih geografskih karata, rukopisa i naučnih radova autor u ovoj studiji prikupljao one toponimije koje nam prikazuju kvalitet tla na ovoj teritoriji. Rezultat nam je dao veoma koristan materijal: dokazano je da mikrotoponimija jedne sredine nerazdvojena od geologije i ekonomije.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

**A MAGYARORSZÁGI
SZABADOKTATÁS 1907-I
PÉCSI KONGRESSZUSA**

A munkásosztály mind tömegesebb megjelenése Nyugat-Európában a XIX. század első felében többek között ennek az újonnan kialakuló rétegnek az oktatásával, tanításával kapcsolatos kérdéseket is felszínre vetette. Ezeknek a kérdéseknek megoldása mind szükségesebbé vált. E célból Angliában különféle rendszabályokat léptettek életbe, melyek a *társadalmi politika* néven váltak ismeretessé. Ezek közé az intézkedések közé tartozott pl. 1802-ben a gyermekmunkások védelme, 1825-ben a sztrájk jogának elismerése, a munkabérek törvényes szabályozása, vagy éppenséggel a fogyasztási szövetkezetek létesítése 1844-ben. Ugyancsak hamarosan kialakult egy olyan vélemény is, mely szerint: „Az anyagi segítséget az erkölcsi s a szellemi istápolással kell összekapcsolni.”¹

A XIX. század közepére a *társadalmi politika* főszeközének a munkásosztály művelését tartották. A munkásosztály művelésére irányuló törekvések Oxfordból és Cambridge-ből indultak ki még 1850 előtt, amikor az egyetemek megreformálásával kapcsolatos kérdések felmerültek. A reformtörekvések konkrét megfogalmazása Sewell 1850-ben megjelent tanulmányában található. „Lehetetlen a művelésre szoruló tömegeket az egyetemre hozni” — írta többek között a szerző —, de ugyanakkor nem tartotta lehetetlennek azt, hogy az egyetem tegye meg az első lépéseket a munkásosztály felé. Véleménye szerint elsősorban az ipari gócpontokban Manchesterben és Birminghamben kell megszervezni a munkások tanítását, majd fokozatosan ki kell terjeszteni azt az egész országra. Mackinder és Sadler 1853-ból származó jelentése a következőképpen fogalmazta meg a munkásosztály tanításának szükségességével kapcsolatos nézeteket: „Az egyetem kötelessége, hogy a szaporodó népesség szükségleteiért tegyen valamit. Az egyetemet meg kell nyitni a népnek, nem azért mert szegények és sajnálatra méltóak, vagy arra szorulóknak, nem azért mert más társadalmi osztályhoz tartoznak, hanem mert tehetségük, szorgalmuk, erős akaratuk van. Mert nem szabad előlük elzárni az utat, hogy e képességükkel a versenyt fölvegyék”.²

James Stuartot, akit a University Extension atyjának tartanak, 1867-ben egy nőegyesület Észak-Anglia vidékére hívta, rendszeres előadások, tanfolyamok megtartása céljából. Ugyanez évben Leedsbe, Li-

verpoolba, Manchesterbe és Sheffieldbe is ellátogatott. Ezek a tanfolyamok a University Extension, azaz a szabad levegők csírájaként ismeretesek. Az itt szerzett tapasztalatok alapján Stuart 1871-ben levelet intézett a cambridge-i egyetemhez: gondoskodjék az egyetem előadások megszervezéséről a vidéki gócpontokban is.³ Az ország különböző városainak hatóságai és társadalmi egyesületei is hasonló kérelemmel fordultak az egyetemekhez, melyeknek lényege az volt, hogy az egyetemek tanárai keressék fel az egyetemi központoktól távol eső városokat, s ott esti előadásokat tartsanak a felnőtt lakosság számára. A cambridge-i egyetemen 1872-ben megvitatták a szabad tanítással kapcsolatos kérdéseket és az elkövetkező évben már kidolgozott tervek alapján az angol University Extension megkezdte működését, melyből hamarosan az oxfordi, majd a londoni egyetem is kivette részét. Az előadások megszervezését követte a vándorkönyvtárak megjelenése, majd 1888-ban az ún. *summer meeting* (nyári egyetemi tanfolyam) lett a szabad tanítás egyik formája.

A University Extension történetében döntő fordulatot jelentett a cambridge-i egyetem 1880-ban tett merész újítása, melynek értelmében a University Extension hallgatói előtt, előtanulmányaikra való tekintet nélkül, bizonyos feltételek mellett nyitva állt az egyetem kapuja.

Az 1900-ban megrendezett párizsi vilákiállítás alkalmából népnevelési kongresszust szerveztek július 30-a és augusztus 4-ke között. Jebb Richard és Roberts, a cambridge-i egyetem tanárai az Angliában sikeresen működő University Extension munkáját ismertették. Roberts éles határvonalat vont az ún. *népszerű előadások* és a University Extension előadásai között, figyelmeztetve arra, hogy a kettő semmi esetre sem azonosítható. E kongresszuson az Egyesült Államok, Anglia, Ausztria, Dánia, Németország, Franciaország stb. képviselői is beszámoltak a szabadtanítással kapcsolatos tapasztalataikról.

Számunkra különösen érdekes lehet a francia Clerc beszámolója. Ellentétben az angol gyakorlattal, a párizsi népegyetemi tanfolyamokon „nem a valósi tudományt tanítják, hanem szocziális célokat szolgálnak a tudománnyal: hatni akarnak a munkásokra, nemzeti önértéküket, hazafiasságukat ápolják, s ily módon akarják őket a nemzetköziség útvesztőjétől visszatartani.”⁴ A magyarországi szabadtanítás célkitűzései pedig éppen a francia gyakorlathoz állnak legközelebb.

A magyarországi népnevelés történetének kezdete Eötvös József hivatalba lépésének idejére tehető vissza. A magyar közoktatásügyi miniszter 1867. július 3-i körlevele foglalkozott a népnevelésügy problémájával, melyben „Önkéntes népnevelési egyesületek alakítására szólította fel minden ösmerősét”⁵. „Meg kell gondolnunk, hogy a jogegyenlőség elve, melyet utolsó törvényeink kimondtak, mindaddig pusztá szó, sőt bizonyos körülmények közt nagy veszély marad, mely az államot fenyegeti, míg a nemzet azon osztályai, melyek politikai jogokkal ruháztattak fel, az azoknak gyakorlására megkívántató műveltséggel nem bírnak.”⁶

Az Eötvös körlevélből idézett gondolat sokban megegyezik James Stuartnek négy évvel később a cambridge-i egyetem tanácsához benyújtott levelével, melyről már szólottunk, ti.: „Magasabb műveltséget

kell adni a népnek, mely politikai jogokhoz jutott, arra kell törekednünk, hogy minden ember megtanulja a természet és az emberi társadalom törvényeit.”⁷

Míg Stuart kezdeményezése megértésre talált, Eötvös a miniszteri szék segítségével sem tudta megvalósítani elképzeléseit. Ennek okait elsősorban a két ország politikai, társadalmi és gazdasági életében jelenlevő óriási különbségekkel magyarázhatjuk meg. Anglia a XIX. század második felében a világ vezető kapitalista államainak egyike, ipari állam, egy-egy vidéki gyáripari gócpontja számottevő munkásosztállyal rendelkezik. Magyarország Ausztriától erősen függő agrár állam (a nem önálló ipari dolgozók száma 1880-ban is csak négyszáznolcvan-ezerre rúgott, a nagyipari proletariátusé pedig körülbelül százöt-ezerre⁸), melynek belső ellentmondásait a 67-es kiegyezés nemcsak hogy nem oldotta meg, hanem idővel el is mélyítette, nem beszélve iskolarendszeréről, mely az írástudatlanságot sem volt képes még belátható időn belül felszámolni, a tudományos ismeretek tanítására pedig teljesen alkalmatlan volt.

Eötvös elképzeléseit a Nyugat-Európában tapasztalt oktatásügyi reformok ihlették. A hazai szükségletek azonban merőben más irányba terelték az oktatással kapcsolatos tennivalókat: először az írástudatlanságot kellett felszámolni.

Eötvös körlevele nem maradt teljesen visszhangtalan. Kb. 20—24 népművelési egyesület alakult meg az ország különböző részein, jobbra egyéni kezdeményezésekről van szó (Baján, Szabadkán, Zomborban, Aradon, Kecskeméten és Szegeden). Felsőbbfokú népművelés helyett felnőtteket oktató iskolák, intézmények formájában az írástudatlanság felszámolása céljából. Ugyancsak ennek a mozgalomnak eredményeként 1870. március 19-én megszületett a felnőttek oktatásáról szóló törvényjavaslat, mely azonban nem vált törvénné. Míg Eötvös 1870-ben 50 000 forintot látott elő a népművelés céljaira, a következő évre Pauler már csak 5000 forintot hagyott jóvá, 1873-ban pedig a kormánysegély teljes egészében megszűnt.

A társadalmi szükséglet, mely a századfordulón a szabadtanítás szervezettebb formájának kialakítására hatott Magyarországon, merőben más volt, mint Angliában. Márki Húgó a szabadtanítás pécsi kongresszusán elhangzott előadásában megállapította: „A szabadtanítás magyarországi fejlődése azt a meggyőződést kelti, hogy intézményeink nem fakadtak hazai szükségletből, hanem kiválóan lelkes emberek — a külföldön utazva, s az ottani, részben virágzó, részben bimbózó intézményeken fölbuzdulva — azokat a hazai talajba átültetni törekedtek.”⁹

Első pillanatra úgy tűnik, valóban igaza volt Márki Húgónak, aki előadásában azt is megállapította, hogy a szabadtanítás eredményei Magyarországon nem voltak olyan jelentősek, „mint amelyet az intézmények érdekében fáradozók munkája megérdemelne.”¹⁰

Az angliai University Extension és a magyarországi népművelési egyesületek (szabad líceumok, az Erzsébet Népakadémia, a különböző közművelődési egyesületek) munkája révén elért eredmények közötti különbségeket a két állam társadalmi szükségleteinek különbözőségével magyarázhatjuk meg. Míg Angliában a közművelődési célok elérése az

elsődleges, Magyarországon szociálpolitikai célokat szolgálnak az említett intézmények, melyeknek lényege: „a munkások körében nemzetköziség által fenyegetett társadalmi egység” megmentése.¹¹ Az „egységes társadalom megteremtése” pedig lényegében az egységes magyar nemzet megteremtésére irányuló törekvések megvalósítását jelentette, amely a nemzetiségek beolvasztását tartotta elsődleges feladatnak, és minden népművelési intézmény e cél eszközeként kezdte meg működését. A szabadtanítás Magyarországon tehát „sokkal inkább társadalmi, mint közművelődési” üggyé vált, s ebből következik az is, hogy hatása nem volt azonos a University Extension hatásával.

Dr. Hegedűs István A SZABADTANÍTÁS JELENTŐSÉGE ÁLTALÁBAN ÉS KÜLÖNÖSEN HAZÁNKBAN című beszámolójában megemlítette: „Nálunk két egyetem van, de egymástól oly távol, hogy kisu­gárzásának fényét, melegét alig érezni. Ezért kell az egész országra kiterjedő nagy szervezetet teremteni, mely közművelődésre egyesít minden képzett elmét, minden áldozatrakész társadalmi tényezőt.”¹²

Szabad liceumi előadásokat először Budapesten szerveztek nyugat-európai mintára 1893-ban. Népszerű előadások, felolvasások voltak ezek, amelyeket a középosztály számára szerveztek, a munkások, kisiparosok, kereskedők, kishivatalnokok bevonása nélkül. Ilyen formában terjedt el ezután az országban a szabad liceum-mozgalom a XX. század elején, a vidéki társas élet szűrkeségének, egyhangúságának felszámolása céljából, szem elől tévesztve az eredeti elgondolást, azaz a „tudomány terjesztését”. Ha az angliai University Extension gyakorlatát objektív társadalmi okok miatt nem is követhették Magyarországon, létezett egy másik nyugat-európai gyakorlat is, mely a földművesek továbbképzését segítette elő Dániában és a Skandináv államokban. Tekintve azonban, hogy Magyarországon a közművelődés intézményeinek legtöbbször az egységes magyar nemzet megteremtésére irányuló törekvések kiszolgálója lett, a nép tanítását is e célnak vetették alá. Számottevő munkásosztálya csak Budapestnek volt, így nem csoda, hogy ennek a rétegnek oktatását először itt szervezték meg az országban, és pedig a Társadalomtudományi Társaság és a Huszadik Század köré csoportosuló. A Társadalomtudományok Szabadiskolája 1900-ban kezdte meg munkáját. Az 1904/1905-ös évben „ezeknek a tanfolyamoknak 2000-et meghaladó állandó hallgatósága volt.”¹³ Ezenkívül 1903 végére kb. 44 intézmény működött, mely kizárólag munkásoktatással foglalkozott, el­lentétben azokkal a közművelődési egyesületekkel, melyeknek munkája arra irányult, hogy „homogén gondolkodású magyar demokráciát” neveljen fel, megvédje azt az „erkölcsstelen nemzetköziségtől.”¹⁴ A pécsi szabadtanítási kongresszus idején, 1907-ben, Jászi Oszkár szavaival élve „két magyar társadalomtudomány létezik, egy hazafias és egy hazafiatlan”. E kettő nyilvános összeütközésére került sor Pécsen. Előzményei közé tartozik az 1905-ös kormányválság, majd 1906 tavaszán a Társadalomtudományok Szabadiskolájának formális megalakulása, valamint a konzervatív ellenzékiek kivonulása a Társadalomtudományi Társaságból ugyancsak 1906-ban. Az ellenzék Magyar Társadalomtudományi Egyesület néven folytatta tovább munkáját, és nyíltan az uralkodó osztály szolgálatába állott. Rögtön a kiválás után a Magyar

Társadalomtudományi Egyesület megkezdte akmunkáját, melynek végső célja az volt, hogy a Társadalomtudományi Társaság leglényegesebb munkáját, a szabadoktatás kormányellenőrzés alá helyezze. E célból készítették elő a szabadtanítás 1907-es pécsi kongresszusát, melyet szabad liceumok és az Erzsébet Népakadémia kezdeményezett.¹⁵ A szervező gyűlést 1906. december 9-én tartották meg, melyen kinevezték az intéző bizottságot és kimondták, hogy 1907-ben, az országos kiállítás idején Pécsen megtartják a SZABAD TANÍTÁS MAGYAR ORSZÁGOS KONGRESSZUSÁT. A kongresszus szervezési szabályzata kimondta, hogy „A kongresszus feloleli a népművelésnek és a szabad tanításnak a felnöttekkel foglalkozó minden ágát.”¹⁶

A kongresszus szervezési szabályzatát 1907. február 17-én készítette el az Intéző Bizottság, míg az Ügyrendi Szabályzatot az 1907. július 1-én, Budapesten megtartott ülésen hagyták jóvá. Az Ügyrendi Szabályzat kimondta, hogy a kongresszus alakuló ülése Pécsen lesz 1907. október 2-án, este.¹⁷

Az alakuló ülést a Polgári Kaszinó nagytermében tartották meg. A kongresszushoz „136 hatóság, intézet, testület és egyesület, valamint 544 rendes és 108 rendkívüli tag” csatlakozott,¹⁸ közöttük a Délvidéki Közművelődési Egyesület is, melynek munkáját a soknemzetiségű Délvidéken az asszimilációs mozgalom magyarosodási törekvései jellemezték. Az alakuló ülésen kb. 400 kongresszusi tag vett részt. A kongresszus elnöke Beöthy Zsolt lett, jegyzője pedig Pályi Sándor. Ezenkívül 36 társaselnök, 8 szakosztályi elnök, az együttes ülések 2 titkára, 8 szakosztályi titkár, a kongresszusi végrehajtó bizottság, pénztáros, ellenőr, gazda és a kongresszusi Intéző Bizottság gondoskodott az október 2-a és 6-a között megtartott előadások és viták zavartalan lefolyásáról. Az együttes ülések mellett a különböző szakosztályok (könyvtári, múzeumi, sajtó, művészeti, turista és testnevelési szakosztályok, stb.) ülésein folyt a kongresszusi munka.

(A PÉCSI NAPLÓ 1907. szeptember 29-i száma arról számolt be, hogy a kongresszuson gróf Apponyi Albert, vallás és közoktatási miniszter, valamint Molnár Viktor államtitkár is résztvesz. A klerikális gróf azonban nem jött el, hogy a kongresszust személyesen üdvözlje, hanem Szász Károly miniszteri tanácsost küldte el maga helyett. A Társadalomtudományi Társaság körébe tartozók az alakuló gyűlésen aratták első sikerüket. Megakadályozták, hogy Szász Károly üdvözlje Apponyi Albert nevében a kongresszust, s az viszontüdvözlje a minisztert. Az incidensről a PÉCSI KÖZLÖNY október 6-i (229.) száma is beszámolt: „Piklerék (...) kijelentették, hogy az üdvözlés elhangzására: »Le a csuhás Apponyival« kiáltással fognak felelni. Ezért nem hangzott el ezen üdvözlés.” A Társadalomtudományi Társaság tagjait azonban „kint az utcán mintegy 2000 szervezett munkás (...) lampionokkal” várta.

Az előadók között találjuk Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Alexander Bernát, Marczali Henrik, Pikler Gyula neveit, míg Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor „a teológus-metafizikai szemlélet képviselői”¹⁹ bejelentették a vitákon való részvételüket. A döntő összeütközésekre az együttes ülések vitáin került sor. Rákosi Jenő a BUDAPESTI HÍRLAP

több oldalas tudósításhoz az azt írta, hogy a kongresszus „hasonlóan a reformáció kora ama nyilvános hitvitáihoz. (...) Itt első ízben kerültek szemtől szembe a szociáldemokraták és a hozzájuk tartozó nemzetközi-ség, a modern emberiség forradalmi törekvéseinek képviselői egyfelől”, mint ahogyan ezt Horváth Zoltán megfogalmazta,²⁰ s másfelől (ismét Rákosit idézzük) a „nemzeti gondolattal egybefüggő tudományos világnézet, mely a haladás feltételeinek megvalósítását nem az átmenet nélkül való forradalmi gyökeres átalakítástól várja.”²¹ másszóval azok, akik ezután akarták megfosztani „a szocializmust vezéreitől”. A szocialista munkásoktatás eredményeit „félszeg műveltség”-nek nevezték, mely helyett a „valósi tudomány”-t ők akarták eljuttatni a néphez.

A pécsi kongresszus leghevesebb vitáit három előadás váltotta ki, és pedig dr. Hegedűs István: A SZABAD TANÍTÁS JELENTŐSÉGE ÁLTALÁBAN ÉS KÜLÖNÖSEN HAZÁNKBAN, dr. Pikler Gyula: A SZABAD TANÍTÁS TÁRGYAI ÉS MÓDJAI és dr. Gaál Jenő: A SZABAD TANÍTÁS TÁRGYAI, ESZKÖZEI ÉS MÓDSZERE című előadások.

A vitában Kunfi Zsigmond a történelmi hagyományokról beszélve egymás mellé állította Pázmány Pétert, Zrínyi Miklóst, Dózsa Györgyöt és Martinovicsékat, Fényes Samu pedig hangsúlyozta, hogy a „hazaszeretet nem azonos a hagyományok szeretetével.”²² Szabó Ervin szerint „a hazafiság, vallás, nemzeti eszme minden osztálynál más és más, nem kell egyformán felölelő hazafias eszményt konstruálni.”²³

Parázs vita alakult ki a hazafiság és internacionalizmus kérdésének megvitatásakor. Jászi hangsúlyozta, hogy a hazafias és internacionális eszmék nem olyan kibékíthetetlenek, mint ahogyan azt az ellenzék feltünteti, s itt Petőfi költészetére hivatkozott. Prohászka Ottokár, Giesswein Sándor és Gaál Jenő e két nézet összeegyeztethetlenségét igyekezett bizonyítani, súlyos vádakkal illetve a nemzetköziséget, melyet ismételten Jászi védett meg, mondván, hogy „Nincs oly politikai lég-üres tér, melyben osztályharcok ne lennének. Az igazi hazafiság (...) a termelő hazafiság, szemben az improduktívvel, a néphazafiság szemben az osztálypatriotizmussal.”²⁴

A szakosztályok ülései aránylag csendben zajlottak le. A hallgatóság Jásziék mellett foglalt állást, így az együttes záróülésen a keresztényszocialisták legnagyobb része már meg sem jelent. A „klerikális offenzíva”²⁵ vereséget szenvedett, mint ahogyan a PÉCSI NAPLÓ 1907. október 8-i (XVI. évf. 231. szám) száma írta: „a radikális párt volt teljesen a helyzet ura.”

Jászi Oszkár a HUSZADIK SZÁZAD 1908 júliusi—decemberi számában röviden összegezte a pécsi kongresszuson történeteket. Megállapította, hogy „a kongresszus nemcsak fontos kortörténeti adat, hanem egyik nevezetes etapja volt annak a fejlődésnek, melyből a (...) Társadalomtudományi Társaság becsülettel kivette részét”. A szervezett munkássággal karöltve a „konzervatív-dogmatikus” világ ellen kellett megküzdeni szellemi síkon, mely a fejlődés útjában áll. „A múlt erőiből (...) egyedül a vallás képes még nagyobb tömeghatást előidézni; ezért a klerikalizmus volt a kongresszuson a modern eszméknek egyedüli komoly és figyelemreméltó ellenfele” — írta többek között ismertetőjében Jászi.

A letűnő világ többi orőli, melyek a történelmi, irodalmi és nyelvészeti hagyományok ápolóiként szintén megrekedtek a konzervatívizmusban, csak ideig-óráig alkalmasok az osztályuralom kiszolgálására, nincs mögöttük néptömeg, így nem jelentettek különösebb veszélyt a leszámolás pillanatában.²⁶

A szabad liceumok és az egyéb felnőtteket oktató intézmények Magyarországon tehát a pécsi kongresszus idejére már bizonyos pozitív értelemben vett fejlődésen mentek keresztül. Terjedésük pillanatában a középosztály kiszolgálói voltak, s ugyanakkor segítségükkel az uralkodó osztály a soknemzetiségű néptömeg figyelmét igyekezett elvonni a szociális egyenletlenségek felől, mindenkor ragaszkodva az egységes magyar nemzet megerettségének rögeszméjéhez. Ez utóbbi törekvés azonban szakutkába jutott, viszont mindinkább Magyarországon is társadalmi szükségletté vált mind a fővárosban, mind pedig a vidéki városokban a munkások, kisiparosok, kishivatalnokok, s egyre sürgetőbben a nők szakmai továbbképzése.

A szabadoktatásban végbement pozitív változásokat egyetlen példával szeretnénk illusztrálni. Zomborban 1899-ben szervezték meg az első szabad liceumi előadásokat, melyeknek értelmi szerzője Gozdsu Elek volt.²⁷ Kezdetben kötetlen felolvasások voltak ezek, melyeket a téli hónapokban tartottak vasárnap délutánonként. Néhány év elteltével azonban az irodalmi, zenei, művészettörténeti, filozófiai stb. tárgyú írások felolvasása mellett ún. szaktanfolyamokat szerveztek a helybeli középiskolai tanárok közreműködésével, melyeknek felnőttoktatási jellege volt és a tanfolyamokat elvégzők számára bizonyítványokat állítottak ki. Ez a gyakorlat már nagyjából közel állott a nyugat-európai gyakorlathoz.

A pécsi kongresszus idejére a szabadoktatás ügye kicsúszott az uralkodó osztály ellenőrzése alól, és mostmár valóban a legtöbb esetben a haladást szolgálta. A kongresszus lezajlása is ezt bizonyította. A hivatalos magyar oktatásügy képviselői valóban alkalmatlanok voltak arra, hogy a felgyülemlett problémákat megoldják, de ugyanakkor elmozdításuk csak az egész mögöttük álló konzervatív világ megbuktatásával egyidőben történhetett meg. Mint ahogyan a BUDAPESTI HÍRLAP cikkírója is megjegyezte: „A magyar tudósok átlaga nincs elvi harcokra nevelve. Az ő terük a kulisza mögött való harcok mezeje. Nyílt küzdelem helyett intrika. Nem tudnak megállani egyenes és nyílt hadsorokban, mert csak arra vannak begyakorolva, hogy apró érdekcsoportokba összeverődve, kicsinyes célokért lesipuskás módra guerillaharcot viseljenek.”²⁸ Ilyen körülmények között a Társadalomtudományi Társaság és a Huszadi Század köré csoportosuló erők mögé 1907-ben a nincstelenség és kizsákmányoltak széles tömege is felzárkózott, s tulajdonképpen ez tette lehetővé azt, hogy a klerikális reakció a nyílt összetűzés pillanatában vereséget szenvedett. Horváth Zoltán szerint a pécsi „kétnapos tanácskozás alapján biztosította a szabadoktatás fennmaradását, és tulajdonképpen egyik állomása volt a felekezeti iskolák államosításáért, az egyház iskolai befolyásának felszámolásáért folytatott küzdelemnek.”²⁹

JEGYZETEK

- ¹ A szabadtanítás Pécsen tartott magyar országos kongresszujának NAPLOja. szerk. Pályi Sándor—Vörösváry Ferenc. Budapest, Franklin T., 1908. 30. oldal.
- ² H. I. Mackinder and M. E. Sadler: University Extension 1891, 1—3 oldal.
- ³ James Stuart: A letter on University Extension, Cambridge, 1874.
- ⁴ A Magyar University Extension ÉVKÖNYVE sz. 1900/1-ik évről, Irta Déri Gyula. Budapest, 1902, a Nemzeti Szemle kiadása.
- ⁵ Uo. 17. oldal.
- ⁶ Uo. 17. oldal.
- ⁷ Uo. 18. oldal.
- ⁸ A magyar irodalom története. Akadémia, Budapest, 1965. IV. kötet, 404. oldal.
- ⁹ Kongresszusi NAPLO, 42. oldal.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ ÉVKÖNYV, VI. oldal.
- ¹² Kongresszusi NAPLO, 43—48 oldal.
- ¹³ Horváth Zoltán: Magyar századforduló, Gondolat, II. kiadás, Budapest 1974. 146. oldal.
- ¹⁴ Kongresszusi NAPLO, 80. oldal.
- ¹⁵ Baranya Megyei Levéltár, Pécs: Pécs szab. kir. város Tanácsa, 09651. érk. 1907. ápr. 12.
- ¹⁶ Kongresszusi NAPLO, 11—12 oldal.
- ¹⁷ Uo. 16—17. oldal.
- ¹⁸ Uo. 18—19. oldal.
- ¹⁹ Sándor Pál: A magyar filozófia története, Magvető, Budapest, 1973. I. kötet, 356. oldal.
- ²⁰ Horváth Zoltán i. m. 306. oldal.
- ²¹ Uo.
- ²² PÉCSI NAPLO, XVI. évf., 1907. október 4., 226. száma.
- ²³ Uo.
- ²⁴ PÉCSI NAPLO, XVI. évf., 1907. október 6., 230. száma.
- ²⁵ Horváth Zoltán i. m. 270. oldal.
- ²⁶ HUSZADIK SZÁZAD, XVI. kötet, VIII. évf., 1907. július—december, 979—980. oldal.
- ²⁷ Lásd erről bővebben: Stojanović-Kálch Katalin: Gozdu Elek és a szabad liceum, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, II. évf., 1970. március. 2. füzet. Novi Sad 1970. 13—20. oldal.
- ²⁸ A HUSZADIK SZÁZAD Idézett száma, 979—980. oldal.
- ²⁹ Horváth Zoltán i. m. 306. oldal.

REZIME

KONGRES SLOBODNE NASTAVE U MAĐARSKOJ, PEČUJ 1907. GODINE

Autor se u svom radu bavi problematikom obrazovanja odraslih na kraju XIX i na početku XX veka na teritoriji bivše Austro-Ugarske monarhije. U uvodnom delu vrši upoređivanje rada tzv. slobodnih liceja u Engleskoj (gde su oni prvo formirani sedamdesetih godina XIX veka) te u ostalim zemljama Zapadne Evrope sa delatnošću sličnih institucija prvenstveno u ugarskom delu Monarhije. Konstatuje da su ciljevi i namena tih obrazovnih ustanova najbližiji francuskoj praksi naročito u odnosu na problem isforsiranja (svim mogućim sredstvima) „nacionalnog jedinstva” u jednoj višenacionalnoj zemlji sa nerešenim nacionalnim pitanjem, da bi se i na taj način suzbilo širenje internacionalizma i naprednih socijalističkih ideja među potlačenim narodima.

Kongres u Pečuju je bio u stvari poprište sukoba između zvaničnih konzervativnih elemenata (koji su želeli onemogućiti bilo kakvu organizovanu obrazovnu delatnost koja nije proizilazila iz ideje tzv. „mađarskog nacionalnog jedinstva”) i naprednih građansko-radikalnih te socijaldemokratskih snaga koji su se zalagali za obrazovanje koje proizilazi iz društvenih i ekonomskih potreba radničke klase i širokih narodnih masa.

Pečuiski kongres je dokazao da su se progresivne snage u Austro-Ugarskoj monarhiji uspešno mogle suprotstaviti reakcionarnim i šovinističkim stremljenjima na polju obrazovanja odraslih.

SUMMARY

THE UNIVERSITY EXTENSION'S CONGRESS IN PÉCS IN THE YEAR 1907

In the study „The university extension's congress in Pécs in the year 1907” the author dealt with the problem of the university extension movement in the Austro-Hungarian Monarchy at the end of the 19.th and the beginning of the 20.th century. In the introduction the author compared the work of university extensions in England and in the other countries of Western Europe with the activity of the similar institutions in the hungarian part of the Monarchy.

The author finds out that intentions and purposes of these educational institutions were similar to the French experiences: to realize the national unity in a country with several nationalities where the problem of nationality was not solved. In this way they wanted to prevent the propagation and the spreading of internationalism and the progressive socialistic ideas among the oppressed people.

Properly speaking the congress in Pécs was the scene of a conflict between the official conservative elements and the progressive radical and social democrat forces who propagated an education which was based on the economic and social need of the labour and the masses. This congress ended with triumph of the progressive forces.

**A MÜNCHENI
KÉPZŐMŰVÉSZETI
AKADÉMIA ÉS
MŰVÉSZKÉPZÉSÜNK
1809—1945**

Tájaink képzőművészetének sajátos vonásai és jellegzetes fejlődési feltételei voltak. „Ezek tették lehetővé, hogy az egyetemes magyar művelődéstörténetben, ... is jól megkülönböztethető területeket képezzenek ... Az érdeklődésünk körében lévő területek határ-jellegének problémája a legnyomósabb érvek közé sorolható, hiszen ennek már az egész középkorra nézve meghatározó szerepe volt. A Murántúl a szlovénsággal, Szlavónia a horvátsággal, Szerémség és Dél-Bácska... a szerb-séggel kerül mind szorosabb kapcsolatba, intermezzóként pedig szüntelenül ott van Bizánc..., Bánát pedig a maga még tarkább képével, minthogy a már jelzettek mellé a románság is odatudható... A délszláv népek és kultúrájuk tehát szüntelenül kontextusai művelődéstörténetünknek az anyagi és a szellemi cserék és kölcsönhatások egészen széles skáláján.”¹ Vidékünket tehát évszázadokon át nyugati és keleti kultúrák áramlatai érték. A több nemzetiségű összetétel és e jellegzetes földrajzi helyzet, a fejlett képzőművészeti központokkal való szoros kapcsolat lehetővé tette, hogy egy sajátos arculatú, több nemzeti hagyománytól befolyásolt művészet jöjjön létre. Éppen ezért a hagyomány, a folytonosság, a gyökerek felkutatása elsőrangú feladatunk. A jelent csak a múlt eszmei, szellemi és művészeti összetevőinek feltárásával és számontartásával lehetséges hiánytalanul megismerni. A művészeti hagyományaink minél teljesebb megismerésének céljából újabb néhány fejezetre szeretném felhívni a figyelmet az eddig elért kutatásaim összefoglalásával.

A XIX. század művészeti törekvéseit formáló erők napjainkban válnak teljes valójukban áttekinthetővé. Az ezernyolcszázados évek elején a művészeti fejlődés lassú, akadozó ütemű volt. Nem voltak kedvezők a társadalmi viszonyok, nem lendíthette előre a fejlődést a rendszeres művészeti oktatás, sem a tanulmányozható és könnyen hozzáférhető műgyűjtemény. Sem a művészvándorlás, sem az iskoláztatás nem olyan arányú és irányú, hogy a hazai művész megismerkedhetne korának legjelentősebb művészeivel és műalkotásaival. A Magyarországon² alkotó művészek legnagyobb része ebben az időben Bécsen túl nem jutott el, bécsi mesteren kívül alig ismert külföldi mestert. Ez a helyzet valamennyire 1830 után megváltozik, amikor az olaszországi tanulmányút válik mind általánosabbá, később pedig Párizs és Németország gyako-

rott a magyarországi művészekre vonzóerőt.⁴ Az Európa szerte megépülő vasútvonalak is elősegítették a távolabbi művészeti központokkal való közvetlen érintkezést.⁴ A művészet társadalmi szerepe is lassan megváltozik, és a felvilágosodás szellemének megfelelően a művészet az erkölcsi-értelmi emelkedés kifejezője lesz. Jelentkezik a magasabb képzés igénye, mert a művész társadalmi rangját és helyzetét képzésének és képességeinek szintje határozza meg. A polgári átalakulást folyó harcban előtérbe kerül a művészet, mint a nemzeti emelkedés és haladás egyik eszköze. Fokozatosan nő a művészek száma, műveik tematikája is bővül s mind jobban kifejezik azokat a törekvéseket, amelyek a politikai fejlődés következtében a szellemi életet áthatják. Ezért van a szerényebb tehetségű úttörő művészeknek is jelentősége ebben az időben.⁵ A XIX. század a magyar nemzeti művészet kialakulásának a kora is. A becsei származású Than Mórnak kiemelkedő szerepe volt a magyar festészet nemzeti tematikájának kialakításában az ötvenes években. Rajta kívül ismert művész volt a verseci Melegh Gábor, aki 1817—23 között Versecen dolgozott és ott barátját, a temesvári Brocky Károlyt, a későbbi legjelentősebb XIX. századi magyar mesterek egyikét is tanította; Budapesten dolgozott a külai születésű Jakobey Károly, Mesterházi Kálmán pedig Szabadkáról került fel Peste és fontos szerepet játszott a vidék képzőművészeti életének a megszerzésében. Rajtuk kívül ismertté váltak a fehértemplomi Schuster Ferenc, Szentgyörgyi István szobrász és főiskolai tanár (Begaszentgyörgyön született), Kálmán Péter (Zsablyáról került Münchenbe) és még sokan mások.

A múlt századi művésznevelésünkben Bécs mellett Róma, Párizs és München játszott legnagyobb szerepet. Azonban a bécsi Képzőművészeti Akadémia fokozatosan elveszíti kizárólagos előjogait. Fialat művészeink München, sőt Párizs felé vágyakoznak továbbképzés céljából. Párizsba sokáig nem lehetett ösztöndíjat kapni. A hivatalos körök a túl modern festészet hatásától féltették a művészifjúságot, ezzel szemben München államilag is támogatott tanulóhely volt. Ide lehetett legkönnyebben ösztöndíjjal eljutni,⁶ és itt volt a nemzetközi hírű akadémia, ahol három magyar művész is kapott tanári katedrát: Wagner Sándor, Liezen-Mayer Sándor és Benczúr Gyula. Egy ideig az eszéki Áron Antal is tanársegéd volt a müncheni akadémián. E vidékről 1837-ben iratkozott be a müncheni akadémiaira az első hallgató, a pancsovai Quenfeld Antal.

A múlt század második felében a müncheni Képzőművészeti Akadémia nemcsak Németország, hanem egész Európa egyik legismertebb és legtekintélyesebb művészeti intézménye volt egészen az első világháborúig. A bajor bőváros a Képzőművészeti Akadémia és művészeti gyűjteményei révén világhírű művészvárossá fejlődött. Münchenbe a tanítványok egész serege tódult a magasabb fokú művészi képesítés megszerzése céljából. Hogy honnan és hányan látogatták az akadémiát, egyik fokmérője lehet az intézmény népszerűségének. Magyarország 335 akadémistával a felsorolás élén áll, utána következik Lengyelország 177, Oroszország 130, Csehszlovákia 93, Jugoszlávia 67, Olaszország 60, Görögország 51, Románia 49, Bulgária 25, Törökország 24, USA 23,

Svájc 10, Franciaország 10, Anglia 12, Finnország 4, Svédország 4, Spanyolország 3, Uruguay 3, Brazília 2, Hollandia 2, Japán 2, Norvégia 2, Peru 2, Egyiptom 1, Kína 1, Mexikó 1, Új-Zéland 1, Portugália 1, Dél-Afrika 1, és Venezuela 1 hallgatóval.⁷ E kimutatásból kiolvasható, hogy a müncheni akadémia főleg Közép-, Kelet- és Dél-Európa művészifjú-ságát vonzotta; valamint hogy a müncheni művészképzésnek a XIX. században nemzetközi jellege volt.

A bajor főváros kedvező művészeti légköre, a lakosság rokonszenve, kollégialis megértése, a sok kiállítás, a régi nagymesterek tanulmányozására alkalmas világhírű művészeti képtárak és múzeumok, a műkereskedések sokasága miatt is szívesen tartózkodtak Münchenben a fiatal festők.

E számadatok már önmagukban is arról vallanak, hogy Münchennek igen nagy szerepe volt a múlt századi magyarországi festészet fejlődési irányának meghatározásában, s természetes azoknak a művészet-szemléletét, ízlését, esztétikai tudatát is nagy mértékben befolyásolta, akik a mai Vajdaság területéről kerültek a bajor fővárosba. Szólnunk kell tehát röviden arról is, milyen szellemet képviselt az akadémia, mit örökített át növendékeire, mert enélkül aligha értelmezhetnénk helyesen képzőművészetünk múlt századi törekvéseit.

A müncheni Képzőművészeti Akadémiát, amely különösen a festészet fejlődésére volt nagy hatással, 1808. május 13-án alapították a düsseldorfi, berlini és drezdai akadémiák után. Alapjait már 1770-ben⁸ lefektették, amikor is megnyitották a festészeti-szobrászati és rajz-iskolát Münchenben. Az akadémia első igazgatója Johann Peter von Langer volt, akit a düsseldorfi akadémiáról hívtak meg. 1811-ben volt az első művészeti kiállítás.⁹ 1824-ben Peter von Cornélius igazgatói kinevezésével és azokkal a mesterekkel, akik vele együtt jöttek Düsseldorfból Münchenbe (Julius Schnorr von Carolsfeld, Heinrich Hess, Klemens Zimmermann, Schlothauer, Amsler és később Schwanthaler) új korszak kezdődik a müncheni művészeti élet fejlődésében. A század első évtizedében uralkodó klasszicista irányzatot felváltja a nazarénus iskola.¹⁰ De a régi olasz és német festészetért való lelkesedésük csak egy alapjában véve száraz, pedáns, külsőségeken túl nem jutó utánzást eredményezett. Legjobbukat, P. Cornéliust is elmarasztalták, hogy freskóinak megfestésénél a legnagyobb energiát a karton és nem a mű elkészítésére fordította.¹¹ Míg a retrográd szellemű nazarénus festőket a romantika formaköréhez tartozóknak tekintik; különösen vonatkozik ez a németekre.¹² Münchenben 1824-ben megalakítják a „Művész Egyesület”-et¹³, amelynek taglétszáma 272-ről két évtizeddel később 3000-re emelkedett. I. Lajos bajor király Cornéliust 1841-ben Berlinbe hívja és utódjául Friedrich von Gärtner építész nevezí ki. 1847-től tanított az akadémián Moritz von Schwind, a biedermeier elemekkel kevert német romantika egyik legnépszerűbb mestere, aki a kispolgári realizmus előkészítője volt. Ezt a kort általában a sajátos német romantikus festészet korszakának is nevezik.¹⁴ Gärtner korai halála után 1847-től rövid ideig, 1849-ig, Heinrich Hess vezette az akadémiát, utána Wilhelm von Kaulbachot választották meg az akadémia igazgatójának, aki csakúgy mint Peter von Cornélius, óriási, de az igazi monumentalitást nélkü-

lőző történetfilozófiát tárgyú képeket festett. Művészetüket kartonművészetnek is nevezik.¹⁵

Az 1850-es éveket követő esztendőben számtalan történelmi festmény születik. Óriási vásznanak örököltik meg a történelmi eseményeket, de túlnyomórészt színpadias elrendezésűek, álrealizmussal megfestettek, elsősorban a szereplők ruháinak szövetszerűségére, a tárgyak régészeti hűségére és az ikonográfiai pontosságra fordítottak gondot.¹⁶ Carl von Piloty 1856-ban lett az akadémia népszerű mestere, majd 1874-ben igazgatói kinevezést kapott. A művészeti központok közül ekkor ragadja magához München a vezetőserepet. Pilotynak mint a müncheni akadémia tanárának óriási befolyása volt a kor történelmi festészetére. A művészifjúságot Piloty neve és európai híré tekintélye vonzotta Münchenbe, de közülük csak kevesen lehettek közvetlen tanítványai. Legtöbbjüket Piloty munkatársai oktatták a történelmi festészet díszes, reprezentatív, de eszmétlen, naturalista módjára, ami minden ország hivatalos szerveinek és uralkodó osztályának elnyerte tetszését.¹⁷ Pilotynak nem a művei, hanem szerepe volt rendkívül jelentős, mert száműzte a festőfilozófusok eszméit és a valóságra irányította a figyelmet.¹⁸ Kitűnő, pedagógiai szenvedélytől fűtött tanár volt. Tanítványainak a valóság tanulmányozását ajánlotta, olyan festést, amelyet akkor „realizmusnak” neveztek. Ez a „realizmus” nem azt jelenti, amit e szón ma értünk, hanem a dekoráció és kosztüm hűséget, az anyagszerű festésmódot, a maximális drámai kifejezést és a technikai virtuóizációt. Ebből a szempontból Piloty érdemei cáfolhatatlanok a müncheni iskola fejlődésére, a német festészetre és a bajor főváros felé orientálódó országok festészetére is. Piloty tanítványai voltak Wilhelm von Diez, Wilhelm Lindenschmit, Gysis, Wagner Sándor, Lizen-Mayer Sándor, Benczúr Gyula későbbi akadémiai tanárok is. Volt növendékei emelik magas nivóra a müncheni realizmust, ezek a bajor főváros leghíresebb festői¹⁹: Wilhelm Leibl, Franz von Lenbach, Gabriel Max, Franz von Gefregger, Hugo von Habermann és még sokan mások, akik teljesen elszakadnak mesterük iskolájától. Piloty tanítványa volt a XIX. századi magyar művészet egyik legjelentősebb egyénisége, Szinyei Merse Pál, a Majális festője is.

A 60-as években az akadémiai oktatásban egyre fontosabb szerepet kapott a táj- és életképfestészet. Kialakult a zsánereképek az a szentimentális (ún. jelmez) formája, amely elsősorban az egyre gazdagodó polgárság és az amerikai vásárlók kispolgári ízlését elégítette ki.²⁰

1869-ben a Glaspalastban rendezett nemzetközi kiállításon Courbet és Manet is szerepelt festményeivel. Magyarok is kiállítottak, közöttük volt Than Mór is Attila lakomája című alkotásával.²¹ Courbet festményein a müncheni művészek megcsodálhatták az élet éles megfigyelését, a mindennap látott dolgok valószerű megfestését, az élet igazságát és kendőzetlenségét. Ez a realizmus más volt, mint amit addig „realizmusnak” hittek. Maga Courbet is megjelent Münchenben, nyíltan fellépett mindenféle akadémia ellen, s megfestett egy tájtanulmányt is a kritikai realizmus melletti állásfoglalása hitelül.²² Hatására az Isar-parti város művésziatlanságának haladó elemei fellázadnak a történelmi és az életkép müncheni formája ellen és Courbet mellett az igazi

realista művészet létrehozásáért szállnak síkra.²⁵ Courbot kiállítására és a vele együtt bemutatott barbizoni festmények nyomán a plein air²⁶ is ható tényezővé vált München festészetében, a művészek mindjobban Párizs felé pillantgatnak.²⁵

A XIX. század második felének festői között soknak volt müncheni kora. Tájainkról a 70-es és 80-as években hat-hat új művésznövendék iratkozott be az akadémiára, számuk az előző évekhez viszonyítva ugrásszerűen megnövekedett. Többen tanulmányaik befejezésével le is telepedtek a bajor fővárosban. A palánkai Eisenhut Ferenc,²⁶ akit a müncheni művészek nagyra becsülték és szerettek, kiválóan felszerelt műtermet nyitott Münchenben. Pártfogolta a hazai művésznövendékeket. Segítségével jutott el Münchenbe Pechán József²⁷ is, aki egy ideig Hollósynál folytatta tanulmányait. Eisenhut tanítómesterei a bajor akadémia tanárai: Seitz, Diez, Löfftz és Benczúr voltak. Keleti tárgyú festményeket festett és őt tartják az „orientalista” irányzat fő képviselőjének a magyarok között. Első nagy sikerét 1886-ban aratta, amikor is aranyéremmel tüntették ki Budapesten. Ezzel megindult Eisenhut kitüntetéseinek egész sorozata, Berlin, Madrid, München, Párizs fejezte ki egy-egy arany vagy ezüst éremmel elismerését.

A bajor székvárosban nagy sikereket aratott Déri Kálmán a magyarkodó, népies rekvizitumokkal ellátott festészet jellegzetes képviselője is. 1884-ben érkezett Münchenbe, és az akadémián Löfftznek volt a tanítványa.²⁸

Piloty halála (1886) után veszített tekintélyéből a müncheni akadémia, amelyet először Friedrich August von Kaulbach (1886—91-ig), majd Ludwig Ritter von Löfftz (1891—99-ig) konzervatív szellemben²⁹ vezették tovább. Az akadémizmus veresége ellenére továbbra is számos fiatal iratkozott be az akadémiára, ami azzal is magyarázható, hogy a hivatott pedagógusoktól kiválóan el lehetett sajátítani a festés technikai ismereteit és a biztos rajztudást.³⁰ A nyolcvanas években Münchennek új vonzó pontja is támadt. Hollósy rajz- és festő-magániskolája. Pechán József²⁷ kívül Mály József zombori tisztviselő 1893-ban került rokonának Hollósynak az iskolájába.³¹

A múlt század utolsó évtizedében jelentkezett a müncheni szecesszionizmus, amely voltaképpen az akadémiáról indult ki, Wilhelm von Diez iskolájából.³² A szecesszió alapító tagjai Bruno Piglhein a „Sezession” első elnöke, Paul Hoecker, Ludwig Herterich, Wilhelm Dürr, Langhammer, Hölzel, Kuehl. Mind Diez tanítványai voltak, csupán Fritz von Uhde, Franz von Stuck és Hugo Habermann jöttek más iskolából. Párizsban Munkácsynál tanult Uhde,³³ a német plein air és a realizmus egyik úttörője. Angelo Jank³⁴ a müncheni „Jugend” illusztrátora és a „Sezession” egyik elnöke 1907-ben lett az akadémia tanára, igazgatója pedig Ferdinand Frhr. von Müller volt 1900—19-ig.

A szecesszió szó elszakadást,³⁵ különválást jelent; eleinte nem is jelentett külön stílust, hanem csak azt, amit maga a név mond. 1896 után kezdték határozott irányná szervezni a „Jugend” folyóirat köré csoportosuló képzőművészek és írók.³⁶ Ez a korszak egész Európában a szecesszió kora volt. „Ez a maga idejében oly bizalmatlansággal kezelt és a későbbi évtizedekben egyenesen megvetett »félresiklás« ma már

az 1890—1914-ig tartó esztendőök vezérmotívumaként töltek, legyőzött minden ellenszenvet és rokonszenvet. Történelmi kategóriává vált, hűvös és tárgyilagos terminus technicussá. Ma már mindegy, hogy a szecessziót szeretjük-e vagy nem, bele kell törődnünk abba, hogy ő számolta fel a XIX. századi pozitivizmus szellemét: a historizálását és naturalizmusát. A szecesszió Bergsonnal nőtt fel, Schopenhauer és Nietzsche voltak a gyámszülei, a szimbolizmus a mostohatestvére, és az expressionizmus és fauvizmus a gyermekei. Zavaros és párás víztükrében már csaknem az egész modern művészet jövője ott sejthető”³⁷. Még az eljövendő kutatások feladata annak kivizsgálása, hogy milyen szálak vezetnek a német romantikától, a müncheni akadémizmuson át a magyar szecisszióig. Tudjuk azt, hogy a magyar szecesszió átvette az európai áramlatok díszleteit, de hiányzott a társadalmi háttér, a virágzó kapitalizmus, helyette csak a „ferencjózsefi évtizedek aranykora” állt.³⁸ Hosszú idő után most történt meg először, hogy az európai stílusáramlatok minden késedelem nélkül érkeztek meg Magyarországra és elárasztották az egész országot.³⁹ Budapesten a szecesszió kibontakozásával egyidejűleg jelennek meg azok az „elidegenítő” törekvések, amelyek majd az 1910-es évek avantgarde mozgalmakban akarnak kiteljesedni.⁴⁰ Budapesten szívós ellenállásba ütközik a szecisszionizmus, míg vidékünkön ebből a szempontból a helyzet szerencsésebbnek mondható.⁴¹ Szecesszionik építészeti emlékeit megtalálhatjuk egyaránt Szabadkán, Zomborban, Zentán, Újvidéken és Becksereken. Ezek az épületek a szecesszionak színdús magyar változatai érezhetően hatnak vidékünk ízlésének erőteljesebb fejlődésére, de az új festészeti mozgalmak befogadását előkészítő szerepük is nyilvánvaló. Talán az alább következő adatok is mondanak valamit arról, hogy a XX. század első évtizedeiben miért volt vidékünkön a legtöbb hallgató (tizenegy) a müncheni akadémián, majdnem annyi mint az 1870-es és 1880-as években, a Piloty korszak két évtizedében.

A XX. század elején az avantgarde mozgalmak és a híres „Der Blaue Reiter” folytatta a müncheni Képzőművészeti Akadémia-ellenes tradíciót,⁴² amely Courbet kiállítása (1869) nyomán keletkezett Münchenben. A két világháború között az akadémia törekvése az volt, hogy megbízható méteri tudást adjon és mellette figyelemmel kíséresse a kortársi művészeti áramlatokat.⁴³ 1919—24-ig Carl Ritter von Marr professzor igazgatói megbízatással vezette az intézetet, majd 1942-ig German Bestelmeyer tölti be az elnöki tisztséget. Bernhard Becker egyetemi tanár 1942—45-ig állt az akadémia élén. A II. világháború után először 1948-ig Carl Sattler volt a Képzőművészeti Akadémia elnöke, majd 1951-ig Josef Henselmann. Eddigi ismereteink alapján legutóliára 1914-ben iratkozott be vajdasági művésznövendék a müncheni Képzőművészeti Akadémiára. Ezzel vizsgálódásom szempontjából le is zárul az akadémia története, amely (bővebb adatok hiányában) a végén már csak az igazgatók vagy elnökök személyének megnevezésére szorítkozik. A müncheni Képzőművészeti Akadémia történetének részletes megírása az alapítástól a napjainkig még a jövő feladata.⁴⁴

München központi szerepe a XIX. század és a századforduló Közép- és Kelet-Európa művészetére hézagosan és egyoldalúan vizsgált,

egyres vonatkozásait tekintve el is hanyagolt terület nemcsak magyar, délszláv v. vajdasági kutatók részéről, hanem Münchenben is. E hiányosságokat dr. Bogyay Tamás jól látta, amikor a *Bayern und die Kunst Ungarns* című tanulmányában kiemelte, hogy a „München 1869—1958. — Aufbruch zur modernen Kunst” c. retrospektív kiállításon sem München művészeti életnek nemzetközi jellegét, sem a kölcsönhatásokat nem vették tekintetbe. Rámutatott arra is, hogy München közvetítő szerepe Párizs és Közép-, valamint Kelet-Európa között sem eléggé hangsúlyozott, pedig ezzel Bajorország fővárosa jelentős feladatot teljesített.

Számos Münchennel kapcsolatos kutatási feladatot sorol fel tanulmányában dr. Jászai Géza is⁴⁵. Többek között a következőket: a müncheni múzeumok, képtárak és kiállítások történetének a megírását, a mesteriskolák egymás közötti összehasonlítását, a művészi életművek monografikus feldolgozását, a műkereskedelem, a művészek és a megrendelők közötti kapcsolatok behatóbb vizsgálatát és Leibl, valamint Lenbach művészetének kisugárzását Európa keletjére.

Nemcsak Szinnyei, a magyar plein air legnagyobb mestere kapcsolódik szorosán Münchenhez, hanem innen indult el a Hollósy-körből sarjadó nagybányai művésztelep is, amely új fejezetet jelentett a magyar művészet történetében. A dunacsébi Pechán József is Nagybányán kapcsolódott be a modern festőművészet áramlataiba.⁴⁶ A nagybányaiakkal kapcsolatban dr. Aradi Nóra felhívja a figyelmet arra, hogy a Párizs-centrikusság visszaemlékezéseikben is jóval hangsúlyosabb, mint a valóságos egykorú párizsi hatás, „...és arról még kevesebbet tudunk pontosan (mert itt hangosabban közbeszóltak a tényeket elhomályosító emlékezések), hogy mit jelentett München mint nemzetközi művészeti centrum, ... milyen találkozásokat, kölcsönhatásokat tettek lehetővé Nyugat-, Közép- és Kelet-Európa művészei között a nagy nemzetközi európai központok.”⁴⁷

* * *

A müncheni Képzőművészeti Akadémia névkönyveinek magyarországi vonatkozású anyagát 1824—1890-ig Somogyi Miklós gyűjtötte össze⁴⁸. Az általa közölt forráskiadvány a beiratkozás időrendi sorrendjében felöleli a művésznövendékek névsorát, amely az akkori Magyarország területére vonatkozott, tekintet nélkül a nemzetiségre. A névjegyzéket híven és minden változtatás nélkül közli. A nevek előtt a névkönyv számát és a bejegyzés sorszámát is feltünteti. A családnevek írásánál ragaszkodott az akadémiai anyakönyvek írásmódjához, de a magyar nevek bejegyzése bizonyos nehézséget okozott a könyvek vezetőinek, így íráshibák is becsúszhattak. A születési évet soha sem jegyezték be a névkönyvbe, csak az életkort. Származásuk helyét, vagyis a helyneveket, amelyek németül voltak bevezetve és azok magyar elnevezését nem ismeri, meghagyja eredeti német alakjukban. Szükségesnek tartotta az apa foglalkozásának, a művészeti szakosztálynak és a beiratkozás idejének a feljegyzését. A névsorban minden művész neve megtalálható, akit hivatalosan felvettek az akadémiára és akik azt látogatták. Pontosán feljegyezte a martikel kézhezvételének a dátumát is. Ez iga-

zolvány volt arról, hogy az illető az akadémia növendéke. Azoknak a művészeknek a neve mellett, akiknek az akadémia tulajdonában munkáik vannak, ezt szintén megemlíti. A pancsovai Knírr Henrik neve mellett ezt olvashatjuk: „Az Akadémia birtokában van férfiarcképét ábrázoló festménytanulmánya 1888-ból, vételár 150 márka. A művész ma is él Münchenben és ma a németek legjelesebb művészei között említik”.

Dr. Jászai Géza tanulmányának⁴⁹ névjegyzéke tartalmazza az ifjú magyar művészek felsorolását, akik a müncheni Képzőművészeti Akadémián tanultak 1809—1945-ig. Az adatokat csak kivonatosan közli. Csupán a családneveket, az utónevek kezdőbetűjét és zárójelben a beiratkozás évszámát jelöli meg. A névjegyzéket öt különféle lexikonnal⁵⁰ szembesítettem. Ennek ellenére a 336 művésznév közül 193-at nem tudtam azonosítani. Valószínűnek tartom, hogy a 193 növendék között akadna még tájaink képviselője. A Jászai-féle névsor a legteljesebb, mert felöleli az akadémia megalapításától a majdnem napjainkig tartó időszakot, de azt a megjegyzést fűzi hozzá, hogy az akadémia archivális anyaga 1935—45-ig csak töredékeiben maradt meg.

Vidékünk müncheni egyetemi hallgatóinak névjegyzékét kiegészítettem Jovan Sekulić⁵¹ adataival is. Sekulić sajnálattal közli, hogy a második világháború idején megsemmisült a müncheni akadémia irattári anyaga. Csak két névkönyv (Martikelbücher) maradt meg, az 1841—84-ig és 1884—1919-ig terjedő időszakból. Ez a veszteség nagyban megnehezíti az akadémia történetének az összeállítását a kezdettől a napjainkig. A fenti archivális anyag alapján közli a jugoszláv művésznövendékek névsorát 1841—1919-ig.

A müncheni Képzőművészeti Akadémián tanuló művészeink névjegyzékét e három forráskiadvány alapján állítottam össze kivonatosan. Közlöm a művésznövendék teljes nevét, születési helyét és beiratkozásának az évszámát.

MŰVÉSZEINK NÉVJEGYZÉKE A MÜNCHENI KÉPZŐMŰVÉSZETI AKADEMIÁN

XIX. század

1837

1. Querfeld Antal, Pancsova (Pančevo)

1846

1. Flambach Alajos, Eszék (Osijek)⁵²

1853

1. Jakšić Đura, Szerbcsernye (Srpska Crnja)

1860

1. Hoffmann Antal, Versec (Vršac)

2. Srányi Mihály, Écska, (Ečka)

1807

1. Stefanović Adam, Perlasz (Perlez)

1870

1. Kršnjavi Isidor, Nasic, (Našice)

1871

1. Popović Milan, Nagykikinda (Kikinda)

1875

1. Gurcsin Mihály, Pancsova (Pančevo)

1876

1. Áron Antal, Eszék (Osijek)

1877

1. Eisenhut Ferenc, Palánka (Bačka Palanka)

2. Mankovich Mihály (Marković Milivoj), Sid, (Šid)

1881

1. Szárics Imre (von), Zenta, (Senta)⁵³

1882

1. Billanics Ferenc (Bilanić Franja), Újfalu (Novo Selo)

2. Zala György, Alsólendva (Lendava)

1884

1. Déri Kálmán, Bács (Bač)⁵⁴

2. Knirr Henrik, Pancsova (Pančevo)

1885

1. Jovanović Đorđe, Újvidék (Novi Sad)

1890

1. László Fülöp, Óbecse (Bečej),⁵⁵

2. Pechán József, Dunacséb, (Čelarevo)

1892

1. Čikoš von Adalbert, Eszék (Osijek)

2. Istók János, Bács (Bač)

Az eddigi adatok alapján a mai Jugoszlávia Bácska, Bánát, Baranya, Szerémség, Horvátország és Muravidék területéről összesen 22 egyetemista járt a XIX. században a müncheni akadámiára.

1830—40 közt egy

1840—50 közt egy

1850—60 közt egy

1860—70 közt három

1870 -80 közt hat

1880—90 közt hat

1890—1900 közt négy

XX. század

1900

1. Kesánszki János, Nádálja (Nadalj)
2. Sekulić Aleksandar, Nagybecskerek (Zrenjanin)

1903

1. Kopilović Stevan, Bajmok (Bajmok)
2. Kpušnjak Rudolf, Horvátország

1905

1. Milosavljević Stevan, Pancsova (Pančevo)

1906

1. Kálmán Péter, Zsablya (Žabalj)

1908

1. Mihajlović Nikola, Úvidék (Novi Sad)
2. Oláh Sándor Magyarcséke⁵⁸

1909

1. Gavrilović Vladimir, Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica)
2. Sambunjak Aleksandar, Zimony (Zemun)

1914

1. Pomorišac Vasa, Módos (Jaša Tomić)

A huszadik század folyamán az eddigi adatok alapján tizenegy hallgató látogatta az akadémiát:

1900—10 közt tíz

1910—20 közt egy.

A XIX. és a XX. századból tehát harminchárom diákunk járt a Müncheni Képzőművészeti Akadémiára.

KÖZSÉGEK, AHONNAN MŰVÉSZEINK SZÁRMAZTAK

Pancsova

1. Querfeld Antal
2. Gurcsin Mihály
3. Knirr Henrik
4. Milosavljević Stevan

Eszék

1. Flambach Alajos
2. Áron Antal
3. Čikoš von Adalbert

Bdca

1. Déri Kálmán
2. Istók János

Uvidék

1. Jovanović Đorđe
2. Mihajlović Nikola

Alsólendva

1. Zala György

Bajmok

1. Kopilović Stevan

Dunacséb

1. Pechán József

Écska

1. Srányi Mihály

Módos

1. Pomorišac Vasa

Magyarcséke

1. Oláh Sándor

Nádálja

1. Kesánszki János

Nagykikinda

1. Popović Milan

Nagybecskerek

1. Sekulić Aleksandar

Nasic

1. Kršnjavi Isidor

Obecse

1. László Fülöp

Pulánka

1. Eisenhut Ferenc

Perlasz

1. Stefanović Adam

Szávaszentdemeter

1. Gavrilović Vladimir

Szerbcsernye

1. Jakšić Đura

Šid

1. Mankovich Mihály

Újfalu

1. Billanics Ferenc

Versec

1. Hoffmann Antal

Zenta

1. Szárics von Imre

Zimony

1. Sambinjak Aleksandar

Zsablya

1. Kálmán Péter

Horvátország⁵⁷

1. Kpušnjak Rudolf

A harminchárom egyetemi hallgató közül tizenkettő⁵⁸ Bánátból, tizenkettő Bácskából, három Szerémségből, öt Horvátországból és egy Muravidékről származott.

A Münchenben való tanulás nem utolsó sorban anyagi kérdés is volt. Az akadémiai névkönyvek származás szerinti statisztikája képet ad a tájaink szellemi életében résztvevő különböző szociális rétegekről is. A harminchárom művészifjú közül huszonegynél ismeretes az apa foglalkozása és huszonnégyről azt is feljegyezték, hogy az akadémia melyik szakosztályát látogatták. Az egyetemi hallgatók szülei között vezetnek az ún. szabadfoglalkozásúak kb. 43 százalékkal (5 kereskedő áll az egész kimutatás élén; azután 2 lelkész, 1 ügyvéd és 1 vendéglős). Kb.

24 százalékot képvisel a városi nem független középosztály (tanárok, tanácsai tisztviselők és mások). Az iparból ugyanennyien jöttek, legkevesebb képviselője volt a mezőgazdasági intézőknek és a földműveseknek, mindössze egy-egy, ami igazán meglepő, tekintettel vidékünk mezőgazdasági jellegére.

Az akadémia antik-osztályára iratkozott be legtöbb művésznövendék, kb. 42 százalék; a tíz tanuló közül négynek kereskedő volt az atyja. Majd a rajz-osztály következik öt művésznövendéssel kb. 20 százalékkal. A festészetet és az építőművészetet azonos számú tanuló választotta: három-három. A kőműves- és ács mesterek fiaikat legszívesebben az építészetre küldték. Végül egy-egy ifjú képviseli az élő-moделles szakosztályt, a rézmetszőket és a Naturklasset.

JEGYZETEK

¹ Borl Imre: Művelődéstörténeti kutatásaink lehetőségeiről és feladatairól. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei IV. évf. 1972. 10. szám. 10—11. l.

² „Magyarország” a XIX. századi politikai Magyarországot jelenti.

³ Magyar művészet 1800—1945. Szerkesztette Zádor Anna, Képzőművészeti Alap Kladválalata. Budapest 1964. 14. l.

⁴ Kampis Ania: A magyar művészet a XIX. és a XX. században. Mlnerva. Budapest 1968. 61. l.

⁵ Magyar... I. m. 91. l.

⁶ Lyka Károly: Magyar művészet Münchenben 1867—1896-ig. Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest 1961. 9. l.

⁷ Jászai Géza: Freiburg i. Br. München und Kunst Ungarns 1800 bis 1945. Ungarn-Jahrbuch Band 2. 1970. 146. l.

⁸ Sekulić, Jovan: Mlnhenska škola i srpsko slikarstvo. Zbornik radova Narodnog muzeja II. Beograd MCMLIX. 263. l.

⁹ Jászai Géza: Freiburg... I. m. 144. l.

¹⁰ Enciklopedija likovnih umjetnosti. Izdanje Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb MCMLXIV. III. kötet 509. l.

¹¹ Művészeti lexikon. Főszerkesztők Zádor Anna és Genthon István. Akadémiai Kiadó. Budapest 1967. III. k. 496. l.

¹² Uo., IV. k. 161. l.

¹³ Jászai Géza: Freiburg... I. m. 144. l.

¹⁴ Enciklopedija... I. m. III. k. 509. l.

¹⁵ Lyka: Magyar... I. m. 22. l.

¹⁶ Lyka Károly: A művészetek története. Budapest 1939. 284. l.

¹⁷ Magyar... I. m. 188. l.

¹⁸ Lyka: Magyar... I. m. 23. l.

¹⁹ Sekulić... I. m. 264. l.

²⁰ Magyar... I. m. 188. l.

²¹ Lyka: Magyar... I. m. 11. l.

²² Uo., 32. l.

²³ Magyar... I. m. 188. l.

²⁴ Jászai Géza: Csontváry kritikai jegyzetek. München 1965. 35. l.

²⁵ Bogvay Thomas von: Bayern und die Kunst Ungarns. München 1964. 23. l.

²⁶ Lyka: Magyar... I. m. 11. és a 142. l.

²⁷ Pechán J.-ről írt Duranci Béla: A vándorlás magyar képzőművészet a második világháborúig. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei. IV. évf. 1972. 10. szám 97. l.

²⁸ Lyka: Magyar... I. m. 39. l. és Magyar... I. m. 218. l.

²⁹ Sekulić... I. m. 264. l.

³⁰ Magyar... I. m. 188. l.

³¹ Lyka: Magyar... I. m. 72. l.

³² Sekulić... I. m. 264. l.

³³ Művészeti lexikon... I. m. IV. k. 604. l.

³⁴ Uo., II. k. 495. l. és Enciklopedija... I. m. III. k. 60. l.

³⁵ Pernecky Géza: Tanulmányút a Pávakertbe. Magvető Könyvkiadó. Budapest 1969. 22. l.

³⁶ Lyka: Magyar... I. m. 12. l.

³⁷ Pernecky... I. m. 7. l.

³⁸ Uo., 13. l.

³⁹ Uo.,

⁴⁰ Borl Imre: A szecessziótól a dadáig. Forum. Újvidék 1969. 23. l.

⁴¹ Duranci... I. m. 94. l.

⁴² Bogvay... I. m. 23. l.

⁴³ Enciklopedija... I. m. III. k. 509. l.

¹ A müncheni Képzőművészeti Akadémia története és az innen kiinduló művészeti mozgalmak felvázolása nehezegekre ütközött, mert Munkácsy szerint is az akadémia történetéről nincs forrásmunka. Így, hogy Eugen von Stieler: Die königliche Akademie der bildenden Künste zu München címen elég részletesen bemutatja az akadémia fejlődését 1874-ig, a további történet megírását azonban megnehezítli az irattal hiánya.

² Jászai, Géza, Freiburg... I. m. 4. l. és 6. l.

³ Durancsi, Béla: Modern magyar képtár Szabadkán, Művészet. XIV. évf. 1973. I. szám. 39. l.; lásd a 27. számú jegyzetet.

⁴ Plein-air festészet a magyar művészetben című kiállítás katalógusának előszava, írta dr. Aradi Nóra: Plein-air a magyar művészetben. Magyar Nemzeti Galéria, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, Szolnoki Galéria, Szolnok, 1973 október.

⁵ Somogyi Miklós: Magyarok a Müncheni Képzőművészeti Akadémián 1824—1890. Művészet XI. 1912. 178—188. l.

⁶ Jászai, Géza, Freiburg... I. m. 149—152. l.

⁷ 1. Enciklopédia... I. m., 2. Művészeti lexikon. Szerk. Eber László. Budapest 1926. 3. Művészeti lexikon. Szerk. Eber László. Második lényegesen meg bővített és átdolgozott kiadás. Budapest 1935. 4. Művészeti lexikon... I. m. 5. Művészeti lexikon. Szerk. Eber László. Budapest 1959.

⁸ Sekulic... I. m. 267—277. l.

⁹ Somogyi szerint Szikloton (Magyarország) született, de Eszéken élt (Somogyi: Magyarok... I. m. 179. l.) így eszékieknek tüntettem fel.

¹⁰ Somogyi Zentát nevezl meg szülőhelyül (Somogyi: Magyarok... I. m. 184. l.), míg a Művészeti lexikon... I. m. IV. k. 406. l. Lugost tünteti fel.

¹¹ Művészeti lexikon... I. m. I. k. 529. l. valószínűleg sajtóhiba következtében Bécsot jelöli meg születési helyül.

¹² B. Szabó György: Festők, szobrászok. Magyar Ünnepi Játékok. Pálics 1952. Novi Szád 1952. 168. l. László Fülöpöt vajdasági származásúnak írja. Béla Durancsi: Modern... I. m. 39. l.; ... a becsel Than Mór vagy a később ugyanonnan indult László Fülöp", míg a Művészeti lexikon... I. m. III. k. 27. l. Pestet nevezl meg születése helyül.

¹³ Eber: Művészeti lexikon II. kiadás... I. m. II. k. 218. l. Magyarcséke a születési hely. Az Enciklopédia... I. m. III. k. 592. l. szerint valószínűleg elírás folytán Magyar Oseke (Románia) a szülőhelye. de Oláh Sándor Szabadkán élt.

¹⁴ Pontos születési helve ismeretlen, valószínűleg Krušnjak.

¹⁵ Ide soroltam be Oláh Sándort is.

REZIME

MINHENSKA AKADEMIJA ZA LIKOVNU UMETNOST I OBRAZOVANJE NAŠIH UMETNIKA OD 1809. DO 1945. GOD.

U prošlom veku u obrazovanju naših umetnika pored Beča, Rim, Pariz i Minhen je igralo znatnu ulogu. Bečka Akademiya za likovnu umetnost postepeno gubi isključiva prava u obrazovanju naših umetnika. Naši mladi studenti umetnosti orijentišu se ka Minheni i Parizu. Za Minhen se moglo najlakše dobiti stipendiju, a pored toga u to doba uživala je Minhenska Akademiya međunarodni glas.

Minhenska likovna Akademiya osnovana je 1808. god. Akademiya je u drugoj polovini XIX veka prigrabila vodstvo, kao umetnički centar pod vodstvom popularnog i poznatog pedagoga Carl von Piloty-ja. Na minhensku akademiju iz naših krajeva 1837. god. upisao se prvi student. Prema dosadašnjim podacima u XIX veku bilo je iz naših krajeva 22 studenta, dok u XX veku studiralo je 11 mladih umetnika bez obzira na nacionalnu pripadnost. Od ukupno 33 studenta 12 je bilo iz Bačke, isti broj iz Banata, 3 iz Srema, 5 iz Hrvatske i jedan iz Medumurja. Najviše je bilo iz Pančeva.

**HOGYAN ÉLTEK
SZÁZHÚSZ ÉVVEL EZELŐTT
A BÁCSKÁBAN?**

**Paál Antal nemesmiliticsi
földbirtokos nemes
pénztárnaplója alapján
1844—1867**

Mindenekelőtt korrigálni kell a cikk címét. Ha sikerül is felelünk erre a kérdésre, akkor is csak azt mutathatjuk be, hogyan élt Paál Antal nemesmiliticsi földbirtokos 1844 és 1867 között. Talán még annyi általánosítást megengedhetünk, hogy valószínűleg ugyanúgy éltek a többi bácskai, valamivel több mint hétszilvafás nemesek is, de a széles néprétegek, elsősorban a nincstelenek élete mélyen alatta állt a most bemutatandó életnivónak.

A képet Paál Antalnak elsárgult, de jól olvasható pénztárkönyvéből állítottuk össze, mert — legalább is feltételezhetjük — a pénztárkönyv őszinte. Ússük fel találomra ennek a pénztárkönyvnek egy oldalát és válogatás nélkül írjuk egymás alá a tételeket:

A zombori vásáron vettem négy ökröt — — —	780.— forint
Szivar — — — — — — — — — —	—40 forint
Hat palack savanyúvíz — — — — — — —	4,30 forint
Dohánypalántáért adtam — — — — — — —	1,45 forint

A pénztárnaplónak azért adhatunk hitelt, mert nincsen benne semmi egyéni, mint azokban a memoárookban, amelyek az írójuk érzéseit, meglátásait, sőt életfelfogását tükrözik vissza. A kortárs legtöbbször észre se veszi, mi történik körülötte, vagy ha észre veszi is, nem érdekesíti arra, hogy a naplójában akárcsak megemlékezzék róla. Azon a napon, amikor kitört a francia forradalom, XVI. Lajos király ezt írta a naplójába: Rien (Semmi)! — A könyörtelenül élesszemű Anatol France megírja Pontius Pilátusnak az író által elképzelt találkozását egy régi barátjával, mai nyelven szólva mandátuma lejárt, mondhatni nyugdíjazása után. „Évek óta nem láttalak” — mondja a barát. Pontius Pilátus emlékezteti, hogy évekig a messze Judaea kormányzója volt. „Persze, persze” — szól a barát. „Te feszítetted keresztre azt a rajongó hitszónokot, akinek még ma is annyi híve van!” „Lehet” — válaszol Pilátus — „nem emlékszem!” — Ez ugyan csak egy irodalmi mű, de vitán felül áll, hogy a kortárs nem mindig ismeri fel a szemeláttára lejátszódó esemény fontosságát.

A pénztári napló nem szépíthet, még csak kommentárokat se fűzhet a kiadásokhoz, mert például mit lehet mondani a következő, szintén taláalomra kipécézett tételekhez:

kendernyűvőknek — — — — — 46 forint 30 krajcár
14 ícce zsírért (iccéje 1 forint 30 krajcár) 21.— forint

Nézzük ezek után, hogyan is élt ez a Paál Antal, itt a szomszédban, Nemesmiliticsen. Erre a kérdésre egy szóval lehet felelni: dinamikusán, egy kis rossz májú emberszólással azt lehetne mondani, hogy nem fért a bőrébe. Volt ugyan neki háza Militicsen (több helyen említi, hogy költött rá), mégis bérbe veszi Latinovits Miksa úr házát és fizet neki három és fél „holnapra” 93 forint 45 krajcárt. Még azt is vállalja, hogy „... mielőtt behurcolkodván kitisztogattattuk, amiért is kiadtunk öszvesen 22 forint 36 krajcárt.” — Földje is volt, itt is, ott is fizetett földadót. Erről tanúskodik a következő bejegyzés 1852-ből, vagyis a szabadságharc bukása utáni abszolútizmus idejéből: „A kivetett adó katonai executióval hajtattott be.” — 1853 szeptemberében még külön császári adót is vetettek ki a földjeire, amihez még „községi pótlék” is járult. A feleségének is volt földje, de ezt késedelmesen fizette, — ahogy mondja — behajtották az adó „hátramaradást”. Hogy vett-e vagy örökölte a zombori földet, nem tűnik ki a következő tételből: „A zombori föld átírását tárgyazó iratok másolására bélyeg, papír és egyéb költség.” — Ezt a kérdést világítja meg egy későbbi kiadás: „Atyám után öröklött hatvan és néhány lánca zombori földnek reám leendő át ruházása végett járuló törvényes díj vagyis Bemessung fejében fizetem.” — Ebben az időben államkölcönt is kellett jegyezni, nem is keveset, az „összvesen kétezeregyszáz váltóforintot” ki is fizette. — Közben örökölt is, vagy ő vagy a felesége, amiről pontos bejegyzést „eszközölt” imígyen: „Raits sz. Fratrits Manda után nőmet illető zombori birtokra és egy házra kivetett adót fizettem.” Ugyanazon a napon ezt is írhatja: „Paál András néha nagybátyám után atyámra és utána reám szállott 10 lánca és néhány száz négyszögölből álló zombori földet terhelő adói régi hátramaradást fizettem.” — Úgy látszik, valahányszor halottra harangoztak, mindig jutott neki valami örökség, — ha nem csurrant, hát cseppent —, mert nem sokkal később ezt jegyzi fel: „Miska bátyám után hátrahagyott vagyon kimutatását tartalmazó jegyzéket készítő egyénnek 12 forint 30 krajcár”, ami nem lehetett kevés pénz, hiszen tizenöt forintért 24 darab kékstráfos „steingut” tányért vehetett, tehát az a vagyon se lehetett kicsi, ha a jegyzékért ennyit fizetett. — Közben se nyugodott, hanem cserélgette a földeket. Minderről részletesen beszámol: „Paál Mihály nagybátyám a nekie osztályrészül esett nemesmiliticsi szállási földet (72 hold) azon birtokrészért, mely boldogult atyám után engem illet elcserélvén, olly feltét alatt, hogy egy kis istállót (minő az ő szállásán van) építtessek és a szállási épületet kijavíttassam, melly egygyesség folytán a most érintett munkát a csőszök (t.i. bátyámé és az enyém) 72 forint 30 krajcár váltoért felvállalván, előlegeesen kaptak 30 forintot.” Rögtön utána pedig ez áll: „Paál Mihály nagybátyámtól a fenn említett csere létrejötte után öt hold szállási földet

vettem, mely föld az ezentúl egybelevő szállási birtokomnak mellette hosszában fog kihusítottatni és átudatni, amidőn annak árát kifizetendem. A kérdéses föld árában előlegesen fizettem 500 forintot."

Paál Antal azonban nem elégedett meg a saját és — ahogy láttuk örökségekkel szépen felduzzadt — birtokával, hanem bérelt is, egyszer 1 hold 400 négyszögölet (igaz, hogy ezt néhány nap múlva Káity Márton „kapitánnak” kérése folytán továbbadta), egy hónappal később 4 hold gyepföldet vesz haszonbérbe. Pedantériájára jellemző ez a tétel: „A községtől haszonbérbevett 3 és 3/4 hordtól az 1858. évre kellene fizetnem 66 forint 33 krajcárt, ebből az árkolásra visszatartottam 6 forint 33 krajcárt s ha a község nem árkoltat, meg fogom árkoltatni és annak idején leszámítani."

Vagyona, földje, kertje megóvására nem sajnálta a pénzt... Nem akart közösködni még a sógornőjével se, mert ezt írja: „Boldogult Miska bátyám özvegyének birtokában vagyis használatában levő kerttől az enyimet kőfállal elkerítettem, továbbá ifj. Litvay Antal szomszédom felől a vonalat, melyet nekie kellett volna keríteni, — miután vagyoni állása nem engedi, vagyis nem tehette azt, hogy illően keríthessen, szinte kőfállal elválasztám, de a falat nem az ő, hanem a saját földemre rakattam."

Úgy látszik, az írásos okmányok még nem nagyon voltak gyakorlatban, mert azt írja, hogy 125 forint adót fizetett éspedig így: „Horváth Gergelynek a ház előtt többek jelenlétében kézbesitettem."

Talán túlságos részletességgel foglalkoztunk a földbirtok megszerzésének és bérbevételének kérdésével, de hiszen ez tette tevékenységének gerincét, érdeklődése középpontjában állt, mondhatni élete tengelyében. Figyelme azonban kiterjedt minden apróságra: a konyhára, a szerszámokra, a bútorokra, a ruházatra, a javításra szoruló holmira. Megszámálhatatlan adat szól erről a gondosságról a 154 oldalas pénztárkönyvben. Ezek közül csak néhány: egy icce méz, 13 icce meggy, fél font cukor, egy pár „gór” csirke, birsalma, herbathea 50 krajcár, egy mázsa só, két akó bor, egy becske apatini sör, prominca és egyéb édes-ségek. Milyen lehetett a szokás Paáléknál, ha minden apró tételt a férj fizetett, mégis azt írja, hogy „... e hóban konyhára nőmnek adtam 45 forintot."

Vett „húzót, csípővasat és lapickát 1 forint 45 krajcárért." A vásárolt tárgyat aprólékosan leírta: „Vettem egy tollkést, amelyben volt nagykés, kertészkes, kiskés, pipaszurkáló, egyébként a kés acéllal ellátott fekete csontnyelű volt és mindezért csak kerek egy forintot fizettem."

A háztartás felszerelését se hanyagolta el. Gyakran szerepelnek a könyvben köcsögök, egy vöndöl, egy két vajdli, herbatheaszűrő, tésztacifrázó, egy cukorpikszis éspedig fehér, zöld stráffal stb.

Népes családja ruházkodása ugyanilyen részletességgel szerepel a könyvben; a bejegyzés mellett ott áll a felruházott családtag nevének a kezdőbetője. Többször olvashatunk H. részére féketőkről, selemkendőről, tyurakról, krepindliről meg a kevekkerről. A női kalaphoz „kalapiskátulát” is vett, H. otthunkájára nyúlbojprémet, egy pár evelasztintopánkát, meg egy smizlit nyakra. Ez a H. talán a lánya lehetett, mert

az esküvőjére kapott egy atlasz-ruhát, amelyet Pesten megfestettek, egy otthunkát, 5 rőf matériából, hozzá bársonyt, végül még egy cicc-ruhát is kapott. Ugyanez a H. két hónap múlva a következő tétellel szerepel: „Nehéz, fekete stráfos atlaszból viklert csináltatván, hozzávalóval, varrással együtt 201 forint 30 krajcár.” A fiait se hanyagolta el. Egy tétel: „Antal és Eugen fiaim részére Adler zombori szabónál készített ruhanemükért, jelesen Tóninak egy kabát, mellény és nadrág, egyforma szövet, szürke derekinből, ugyanakkor hasonló vagyis egyforma szövetből Géninek kabát, mellény és nadrág, továbbá Tóninak egy Deák-féle felső öltöny, barna erősebb szövetből és egy havanna-színű nadrág és mellény, hozzá egy pálca.”

Nem jelentéktelenek az utazási költségek. Számtalanszor szerepel: „Bajára fel és le fuvarbér”, „Pacsérről Roglaticára”, „Szabadkára és vissza”, stb. — Hogy mért utazott bérelt fuvarral, hiszen vett egy hintót 150 forintért, egy hatéves pejkanccát Brandecker stanišići lakostól, többször vett és eladott lovakat, — nem derült ki a feljegyzésekből. — Voltak hosszabb utazásai is. Járt Temesváron, többször is Pesten, sőt ilyen is van: „Hazulról Pestre, innét Bécsbe és vissza Pestre menet, Szolnokon és Jászladányon tett látogatás folyamán útiköltség, élelem, multság és érdekes helyek meglátására költöttem, azonkívül népszolgáknak 3 bronztűt hoztam.” Közben persze vásárolgattak is. Idézek: „E hó ötödikén Pestre indulánk és oda Ūrnapján szerencsésen feljutottunk, hol nőm részére következő holmikát vettem: egy fekete selemruhát, egy barna stráfos selemruhát, egy fekete atlaszmantilt, továbbá nyári kalapját újonnan átalakíttattam és feldíszítettem, kapott egy napernyőt, féltucat fehér zsebkendőt, 3 pár kesztyűt, egy pár topánt és egy pár komótcipőt, egy pecsételógyűrűt aranyból zöldkövel, felfizettem a régire 4 forint 7 és fél krajcárt, a családi címer kimetszéséért pedig húsz forintot.” ! Érdekes a következő bejegyzés is: „A mult hó végével és e hó elején saját ügyeinkben teendő intézkedés végett Bécsben lévén, ez alkalommal nőmet is felvivém, kivel — dolgaimban előbb eljárván — Bécs nevezetességeit, úgy a császári nyári lakhelet (Schönbrunn), a kertet és az abban levő vadakat megszemléltük és hat napi időzés után utunkat hazafelé vettük, útközben Esztergomot is meglátogatánk.” — Paál Antal jól körülnézhetett Pesten, mert így ír: „A pesti városháztér egyik szegletén Fuchs nevezetű kereskedőnél Ausverkauf lévén, hol is a következőket vettük: egy vég rumburgi és egy vég irlandi vásznat, két fehér asztal-abroszt, 24 szalvétát és három darab tartka abroszt, potom 216 forint és 40 krajcárért.”

Ne hagyjuk el a szórakozásokat se. Vujica dudásnak odavágott 12 és fél forintot, tamburásoknak disznótor alkalmával csak hat forint 40 krajcárt adott, egy helyen meg ezt írja: „Karácsonyt köszöntvén a cigánynak adtam 1 forint 11 krajcárt.” „Cigányoknak búcsú alkalmával 2 és fél forint.” — „Névnapom előestéjén a hozzám rendelt négy militicsi tamburásnak adtam 4 forintot.”

Bálba is jártak. „Három farsangnapkor bálba menvén költöttünk mindketten 5 forint 20 krajcárt.” Voltak a Magyar polgári katonaság bálján, a bajai Nemzeti Casino bálján és „... résztvevén a Lövész-táncvialomban” 3 forint 20 krajcárt költöttek.

Névnapját mindig megünnepelte, erről álljon itt a következő szemelvény: „Antal-napkor vendégeim lévén (többi között Veszter Sár híres táncművész és társaságából Tóth Samu) konyhára költöttem húsz forintot.”

Úgy látszik, kuglizni is szeretett, mert „tekézési járandóság fejében” fizetett. Egyszer „... a helybeli plébános úrnál tarokkozván, vesztettem 90 krajcárt.” Nem sok, de beírta, mint mindent!

Valami nagy jótekonysággal nem lehet megvádolni, mert „... a tűz által károsult tolnai lakosok számára mindössze 50 krajcárt” adományozott.

Viszont fiai neveltetésére nagy gondot fordított. Géni fiát Koncsek tanítóval zongorázni taníttatta, Tóni fia mellé pedig francia nyelvtanárt fogadott. Amikor fiai szállásadójával, Virág Gyula pécsi úrral elszámolt, elküldte a neki járó 265 forint 58 krajcárt, sőt, ezt írja hozzá: „... két krajcárt feleslegesen küldöttem.” Erősen korlátozott gavalléria, de aprólékosan precíz könyvelés! — A helybeli káplánt állandóan fizette a fiai korrepetálásáért. — A fiairól való gondoskodás mértékét találóan jellemzi a következő tétel: „Folyó hó harmincadikán Géni fiammal Kalocsára rándultam, őt mint tanulót elhelyezni s a szükségességekkel ellátni, mindenekelőtt lakhely és élelemmel ellátás végett gondoskodtam. Fuchs zenésznél ajánlott helyet egészségtelennek, különben pedig a háziakat igen egyszerűeknek találván, innét Láng János zenekarigazgatóhoz mentem, hol is a helyvel és az ígért ellátással megelégedvén, fiamat nála elhelyezni elhatározám. Géni fiam Láng János úrral kötött egyesség szerint Kanyó István tanulóval egy szobában leendő s a most nevezettel együtt — ki fiam mellett correpetitor leendő — illő élelmezést nyerne, jelesen: reggelire kávét s kiflit vagy zsemlét, délben négy tál ételt, estve kettőt, továbbá a csizmáit s ruhaneműit mindkettőnek a nevezett házi cselédje tisztítandja. A nevezett háziúr fiamat zongorázni tanítja.”

Nem kisebb gondosságra vullanak azok a kiadások, amelyeket családja egészségére fordított. A pénztári napló érvénye alatt két gyermeke is született, amiről így emlékezik meg: „Gyermekágyba levő nőm körül fáradozó bábának adtam 5 aranyat.” — „Laci fiam számára készített bölcsőért fizettem...” Pár év múlva lányuk született; feljegyezte, hogy mennyit adott a bábaasszonynak, aki dajkát ajánlott. A szakácsnét helybeli fuvarossal Moravicára küldte, hogy szoptató dajkát keressen, a Vikire keresztelt kislánynak pedig bölcső helyett egy kosarat vett. Balogh Anna szoptató dajkának, midőn bérért elszámolta, „ajándékul adott 4 forint 45 krajcárt.”

Nem maradtak ki a temetési költségek se. „Felejtethetlen Laci gyermekem temetésére költöttem...” „Nőmnek rokona, Ráits Manda eltakarításáért — a kezeimnél levő nyugtatvány szerint — fizettem...”, de „... az eltakarításhoz szükségelt bolti kelmékért Morokvasits Péter zombori kereskedőnek fizettem...”

Nézzük, mit költött egészségápolásra?! „Anyámnak gleichenbergi, nőmnek marienbadi vizet hozattam.” „Bajáról Pestre és néhány napi mulatás után nőmmel Balatonfüredre utazván ott nőm 3 hétig használta a fürdőt.” Betegség esetén nem volt könnyű a helyzet, mert kórház nem

volt. Erről tanúskodik a következő tétel: „A múlt év tavaszán megbetegedett Jenő fiamat Zomborban a Vadász-kórházba elveztettem szállodába vittem, hol is Maximovits és Spitzer doktor urak, különösen ez utóbbi 5—6 napon át körülötte fáradozott, miért is Spitzer doktor úrnak egy levélben öt darab aranyat küldöttem vagyis azt kézbesítés végett Vujevits Zakárnak hagytam, ami a most jegyzett folyam szerint 25 forintot tesz ki.” Ez azonban nem az egyetlen eset. Számtalanszor hozatta ki az orvost Zomborból, leginkább „...hideglelés okából.”

Vajjon áldozott-e Paál Antal a művelődésre?! Vett-e könyvet és mennyit?! Az idevágó tételek a következők:

„A művelt magyar nyelvtan című könyvért kötéssel együtt fizettem 12 forint 30 krajcárt.”

„Lemonton K. Jánostól illy cím alatt: Methode Jacotot, nincs többé francia nyelvtan közrebocsátott munkát vettem 3 forint 45 krajcárért.”

„A magyarok története című munka Horvát Mihálytól kiadva, négy kötet, békötéssel együtt 17 forint 30 krajcár.”

„Petőfi összes költeményei című mű, egy kötet, 11 forint 15 krajcár.”

„Két darab könyv: A török birodalom leírása Fényes Elek-től és egy rövid munka az orosz és török harcteret ábrázoló térképpel 10 forint 30 krajcár.”

„Mezei gazda című könyvért 3 forint, Véres könyv, három kötet, 8 forint 45 krajcár, Nevezzünk című könyv 3 forint.”

„Olaszországot ábrázoló térképet vettem, Sardinia és Lombardia királyságot, Parma és Modena hercegséget és a pápai birodalom egy részét ábrázoló térképet Handtke Középeurópai térképéből a harminchatodik és a harminchetedik lapot vettem 3 forintért.”

Összesen, vagy az ő nyelvén összvesen 71 forint és 95 krajcár, amely összegből le kell vonni a Mezei gazda c. könyv árát és a két térképet, mert azok csak a krími, illetve az osztrák—olasz háború eseményeinek követését és nem a művelődést célozták. Seholy Csokonai, Széchenyi, Arany, Tompa, — Jókai is csak az egyetlen Véres könyvvel szerepel, amely az akkor dúló krími háborút díszíti fel a költő dús meseszövege virágaival. — Paál Antal javára szolgál, hogy rendszeresen előfizet az újságokra, a Pesti Naplóra, amelyet akkor Kemény Zsigmond szerkesztett, — a Hírmondóra, — a Bolond Miskára, — a felesége részére a Hölgyfutárra, majd a Nővilágra, — a Napkeletre, — a Képesújságra. Megvette mindezeknek az újságoknak a naptárait, mert azok tudvalevőleg sok hasznos tudnivalót tartalmaztak.

Ha színészek jöttek Zomborba, bérletet vett, de bérletszünetkor is bejárt, a felesége inkább, amit fel is jegyzett: „Nőm háromszor, én egyszer színházban lévén...”. A kor legnagyobb színésze, Egressy Gábor vendégszereplésére „akkoron a színházat mi is meglátogatván, költötünk...” — Amikor a vándorszínésztársaság sűgője újévet jött köszönteni, kapott tőle — nem sokat — 50 krajcárt.

Íde lehet sorolni a Pesti Műegylet részvényeinek megvásárlását. Ez a Műegylet képeket adott a tagjainak. Megírja, hogy egyszer azt a képet kapta, amelyen „Imre király pártútó öccsét, Endrét elfogja 1204-ben”, másszor meg „Eger vár védelmét a törökök ellen 1552-ben.” Külön is vásárolt képeket éspedig a következőket: Mátyás, az igazsá-

gos, -- A Hunyadi-ház dladalünnepe, -- Báthory István, A magyar írók arcképcsarnokából Petőfi, Vörösmarty, Lisznyai és Vachot arcképeit, valószínűleg csak sokszorosított színnyomatok lehettek, mert az egyszórt csak 17 forint 85 krajcárt fizetett.

Valami laza kapcsolatot jelent a művelődés irányában, hogy beiratkozott a zombori dalárda tagjai közé.

Hát ha a kultúrára nem is költött valami sokat, annál többet arra, amiről Arany János így ír: „Hajdanában, amikor még így beszélt a magyar ember: ha per úgymond — hadd legyen per!” Hát ha a pereskedés jellemzi az akkori magyart, akkor a mi Paál Antalunk igaz magyar volt. Természetesen a perek legnagyobb része közelebbi vagy távolabbi rokonok ellen folyt, és mindegyiknek volt mellékhatása, ellenpere is. Itt van például az özvegy Paál Andrásné elleni per, amelyet 1845-ben megnyert, ahogy ő mondja: „... az özvegy birtoka végrehajtás útján nékem általadódott, mely alkalommal vendégeim lévén a fűszerárúsnál, borra, húsrá stb. öszvesen fizettem 11 forint 53 krajcárt.” De előre ivott a medve bőrére, mert 15 év múlva azt írja, hogy „... néhai Paál András özvegye által ellenem indított perben kénytelen vagyok ügyvédet fogadni.” A per csak 1865-ben, tehát húsz év múlva ért véget, amiről a következőket írja: „Bátor az ügyben vesztés fél nem én voltam, a reám rótt százalékot — mindamellet, hogy annak, mint illetéktelen megrovásnak elengedését kívántam — felében, hogy az executiót elkerüljem, ki kellett fitetnem éspedig halasztási kamattal és executiósi költségekkel együtt!”

1851-ben kezdődött Thurszky Ferenc által ellene és anyja ellen indított per, amelyben Koczik Pál ügyvéd képviselte, akinek bélyegpapírra először 85, majd két hónap múlva 125 forintot fizetett. A pert — úgy látszik — elvesztették. Ugyanis 1852-ben „... az ítélet elleni fellebbezéshez kivántató bélyegpapírra” újabb 25 forintot, majd további 125 forintot ad az ügyvédnek, végül 4 év múlva ezt írja: „Koczik Pál barátomnak, kit Thurszky Ferenc által anyám és ellenem indított perekben ügyvédünknek vállaltunk s kinek ügyeink jó kimenetelét nagyrészben köszönhetjük, ismét adtam 250 forintot.”

Rokon volt az a peresfél, akiről így ír: „Néhai nagybátyám, Paál András után hátramaradt adósság kifizetését boldogult atyám magára vállalván, minék — folytán Mészáros György ókanizsai lakos örököse, Mészáros Lajos tataházi lelkész anyám és én, mint néhai András bátyám állítólagos örökösei 1441 forint és 18 krajcár váltó és annak kamatja megfizetése végett bepereltetvén, az érintett öszveget és annak járulékát, — bátor András bátyám után nem örökösödünk és boldogult Atyám a többször érintett bátyám vagyonát át nem kapta — a hozott marasztaló ítélet következtében kényszerülve valék, öszvesen 2292 forintot és 6 krajcárt kifizetni.”

Még közelebbi rokona volt a napa, azaz az anyósa, özvegy Császár Ferdinándné szül. Riechard Julianna, akit „... a nála vagyis általa hátratarítottatott bútorok, ezüstneműek és ékszerek visszaadása végett” beperelt. A pert elveszthette, mert, miután ötször is költött rá, nem kis összeget, 1857-ben a Legfőbb Semmisítő Törvényszékhez fellebezett.

A pénztárnapló 1887 márciusában zárul, de az utolsó tíz esztendőben nincs nyoma ennek a családi perpatvarnak.

Volt neki pere Temesváron is, sőt Bécsben is, amiről így ír: „Petkó Lajos ügyvédnek (lakása: Belváros, Wohlzell-utca 793 sz. első emelet), ki a Cassatoriumnál levő ügyeinkben kívántató lépések megtételére felkértem, előlegesen adtam 200 forintot.”

Persze, mindez pénzbe, sok pénzbe került. Panaszkodik is: „A fentebb látható kiadás, vagyoni állást tekintve, nagy és túlságos vala, aminek több okai valának, de leginkább súlyos vala az év azon bonyodalma miatt, mellyeket többrendbeli per vagyis ezek utáni sok fáradozás okozott.”

Ilyen tetemes birtok mellett huszonhét helyen jegyezte be, hogy kölcsönöket vett fel és azok után kamatot, ritkábban törlesztést fizetett. Nemcsak a Bajai Takarékpénztárnak tartozott, hanem hét magánszemélynek, sőt a Kernyajai Árvatárnak is. — Sorsjegyen is próbálkozott. Vett „... 5 darab sorsjegyet az ezüst lottériából és ötöt az arany lottériából, mellyeknek húzása 1858 december tizenharmadikán fog végbemenni.” Miután ez a pénztári napló csak a kiadásokat tartalmazza, a bevételeket nem, nincs nyoma annak, hogy nyert-e valamit. Ezen kívül még privat-sorsolásokban is résztvett. „Vargay Miska öcsém által készített és kijátszott legyezőkre tettem...” Más alkalommal „...nőm egy kijátszandó paplanra tett.”

Volt-e szerepe a közéletben és milyen?! A szabadságharcig, valami ősi jog alapján, mint birtokos nemes tagja volt a zombori fenyőtőszéknek, — követválasztáskor is nagy aktivitást fejtett ki, — tagja volt a bajai Nemzeti Casinónak, ha ugyan ezt közéleti tevékenységnek lehet nevezni. — 1845 októberében megvette A szolgabírói hivatal című könyvet, de hogy a döntő időben a szabadság oldalára állt, az csak utólagos feljegyzéséből derül ki. Szórol-szóra, kihagyás nélkül közöljük, mert megható vallomása a kortársnak: „Az 1848 március hóban Pesten beállott nagyszerű forrongás az eddigi csendes, nyugodt életet átváltoztatván, minden honpolgár érdekelttséggel és feszült figyelemmel várta a jövő méhében rejlő nagyszerű események mikénti fejlődését. A fenti időtől kezdve a haza legnagyobb részében élénk, mozgalmas életnek és az egymást rohamosan felváltó kisebb és nagyobb eseményeknek letünk tanúi. Mindamellet egy ideig nem adtuk fel a reményt, miszerint a haza ügyei békés úton elintéztethetnek, de e reményünkben fájdalomosan csalódtunk. Később miként alakultak a viszonyok, miképpen lőn kényszerítve a nemzet jogainak védelmére fegyverhez nyúlni, azt sem hosszasabban, sem röviden jegyezni imitten nincs szándékom, célokom lévén a fentebbiek elősorolása után az illetőknek tudomására adni, hogy az adott abnormis helyzetben a kiadások bejegyzéséről gondoskodni sem idő, sem kedv nem lehetett s ennélfogva minden bejegyzéseim elmaradtak, míg menekülésem után — ami egy évig és 11 hónapig tartott — hazajövet kissé rendbehozhattam dolgaimat. Bajáróli távozásom, illetőleg menekülésem idejétől hazajövetelem idejéig, vagyis egy év és 11 hó alatt a hazának számos vidékeit bejártam, ritkán akaratnál, leginkább kényszerűségnél fogva, mert sokszor űzött vadként ide s tova kellett menekülni az üldözők elől. Menekülésem ideje alatt fuvarbér fejében

felette sok pénzt kellett kiadnom. A fuvarbért sokszor méregdrágán kellett fizetnem. A börtöntől megszabadulásom is sok pénzembe került. Menekülésem ideje alatti kiadások és egyéb kiadásaim számításom szerint 5300 és néhány forintra rúgnak.”

Hogy ezután a szabadságharc bukását követő abszolutizmusban milyen szerepet vállalt, annak nincs nyoma, 1853-ban megvette ugyan az Általános osztrák törvénykönyvet, de ellensúlyozására megvette Az ösiségre vonatkozó rendelet magyarázatát, amelyben ősi jogait vélte felfedezni.

Tudvalevő, hogy az osztrákok lombardiai veresége után a bécsi udvar, bár nagyon óvatosan és nem őszintén, próbálkozott az alkotmányos élet helyreállításával. A szabadságjogok bizonyos, bár erősen korlátozott helyhatósági választásokban jelentkeztek, amelyekben a birtokosnemesség újra szóhoz jutott. Ennek is nyoma van a pénztárnaplóban. „Az 1860-ik évben beállott zajosabb élet folytán a kiadások pontos feljegyzése időszakonként rendszeren meg nem történhetvén, azt bizonytalan ideig abbahagytam. Idő folytával tapasztalván azonban, hogy a kiadások pontos feljegyzése által a kétkedésnek és zavarnak felmerülhetése bé nem állhat, azt az 1865. évtől kezdve újólág rendszeren folytatni magam elhatározám.”

A königgrázi csatavesztés után a bécsi udvar újabb engedményeket tett, amelyek eredményeként megszületett a kiegyezés, amely — az utólagos történelemszemlélet szerint ugyan csak látszólag — visszaadta az ország szuverenitását. Ezzel bezárul Paál Antal pénznaplója a következő szavakkal: „A fenti időtől, jelesen 1867. március 11-től kiadásaimat rendszeren bejegyezni időm nem volt, minthogy a megyei tisztújítás a közeljövőben megtartandó lévén, az ezzel kapcsolatos mozgalmak, összejövetelek, értekezések majdnem folytonosan elfoglaltak. Kiadásaimat a fentebbi időtől számítva 1868 szeptemberig csakis darab papirokon jegyeztem, ezek azonban időközben eltévedtek.”

Hogy ugyanebben az időben milyen volt a nincstelének élete, arra csak következtetni lehet az urak kiadásai és a szegényember napszáma közötti arányból. Ugyanakkor, amikor Paál Antal a szabadságharc előtti időben naponként (nagy átlagban) kilenc forintot költött, a napszám nagyságára a következő bejegyzésekből következtethetünk: „Disznóölőnek, ugyanakkor a napszamosoknak 2 forint 40 krajcár”, máshelyen: „Öregasszonynak négy napszám 1 forint 40 krajcár.” Egy harmadik helyen „négy napszám a mosónéknak egy forint 48 krajcár.” Ismét másutt: „Két napszamos napibére 48 krajcár.” Hasonlítsuk össze ezt a 9 forinttal: kommentár nem kell!

Próbáljunk a fentiek alapján értékítéletet alkotni a birtokos nemes osztály akkori életéről. Elmondhatjuk, hogy Paál Antal mindenben korának és osztályának életmódja szerint élt, de eléggé mérsékelt. Ha a kultúrára költött összegek nem áltak is arányban vagyoni helyzetével, mégis illenek rá Petőfi szavai: „...nem írok, nem olvasok”, mert, ha keveset is, de olvasott, ha mást nem, hát újságot és, ahogy láttuk, írt is, gondosan írta fel a kiadásait és pedig hibátlan magyarsággal. Kétségtelenül pedáns gazda, jó férj és gondos családapa volt, azok a mondatok pedig, amelyek a meneküléséről szólnak, bizonyítják, hogy a döntő

pillanatban az igaz oldalára állt. Nem rajta, hanem a 200 000 kozákon dőlt el a harc.

Semmiesetre se illik rá „a nagyipájú, de kevés dohányú” magyar jelzője. Nem tartozott a középbirtokos nemességnek ahhoz a rétegéhez, amelyről Mikszáth a Nosztyfiút meg a Gavallérokat írta.

Paál Antal, erényeivel és hibáival, korának és társadalmi osztályának, tipikus képviselője volt, de hiszen senki se tudja magát teljesen kivonni kora és osztálya hatása alól. Ha azonban néha — ahogy most tettük — visszapillantunk a száz év előtti korra, az csak növeli tisztánlátásunkat.

BESZÉLT-E MAGYARUL MARCHIAI JAKAB?

A dél-magyarországi huszita mozgalom már mintegy évszázada foglalkoztatja a magyar történetírást.¹ Az evvel a kérdéssel foglalkozó tudósok figyelme nem utolsó sorban a mozgalom főszereplői felé irányult, még pedig tekintet nélkül arra, hogy azok milyen szerepet játszottak a huszitizmus dél-magyarországi megjelenése folyamán. A források elégtelen ismerete miatt azonban hiányos, sőt téves képet alkottak róluk. Ez történt Kamanci Balázssal és Marchiai Jakabbal is. Kamanci Balázsnak a huszita mozgalomban játszott szerepét és egyáltalán életkörülményeit azonban az idők folyamán tisztázta a kutatás.² Némely Marchiai Jakabra vonatkozó valótlan állítást viszont, annak ellenére, hogy időközben életrajzát is megírták, máig sem helyesbített a történetírás.³ Így ma sincs teljesen tisztázva Marchiai Jakab személyes tulajdonságainak szerepe a husziták térítése terén elért eredményeiben.

Marchiai Jakab kétségtelenül rendkívüli egyénisége mély benyomást gyakorolt már kortársaira. Az a fanatizmussal határos buzgalom, mellyel Magyarországon az eretnekek és szakadárok ellen küzdött, kivívta számára a katolikus egyház hivatalos köreinek és az azokhoz közel állóknak osztatlan elismerését. Ezek nem győzik dicsérni a hittérítés terén elért sikereiért. Habár a kritikai történetírás világosan felismerte Marchiai Jakab sikerének valódi eszközeit, a korabeli források hajlamosak azt részben személyes adottságainak tulajdonítani.⁴ Ezek első-sorban szónoki képességeit magasztalják. A kalocsai káptalan jelentése például Jakab magyarországi tevékenységéről szólva megállapítja, hogy a tévedéseket szent beszédének igéjével irtotta ki.⁵ György esztergomi érsek néhány nappal később kelt nyilatkozata szerint Jakab, Isten igéjét és az igaz hitet hirdetve térítette vissza az eretnekek és szakadárok sokaságát.⁶ Hasonlóan ír az inkvizítor működéséről Jakab szerémi püspök is.⁷ János váradi püspök, Marchiai Jakab rendtársa pedig, ennek érdemeit méltató levelében, prédikációit oly eredményesnek nyilvánítja, mintha maga szent Pál állt volna oldala mellett.⁸

A kortársak véleményét a történetírás a maga részéről megtoldotta avval az állítással, mely szerint Marchiai Jakab beszédeinek hatásához hozzájárult az a körülmény is, hogy azokat a nép nyelvén tartotta. Tudomásunk szerint Schönherr Gyula említi először Jakabnak „a nép nyelv-

vén tartott lángoló" szónoklatult.⁹ Schönherr ez állítását tette alkalmazásint magáévá Tóth-Szabó Pál a magyarországi huszita mozgalmakat tanulmányozó művében.¹⁰ Nem kétséges, hogy ezek a történészek a „nép nyelve” megjelölés alatt a magyar nyelvet értették. A nép nyelvének a magyar nyelvvel történt azonosítását teljesen egyértelművé teszi az a körülmény, hogy Schönherr közvetlenül ez állítása előtt magyar huszitákról beszél, más nemzetiségekről viszont evvel a kérdéssel kapcsolatban egyáltalán nem tesz említést.¹¹ Ezek szerint Schönherr és Tóth-Szabó, Marchiai Jakabról azt állítják, hogy térítőkörútján magyar nyelven szónokolt. Ez az állítás azonban nem alapul forrásadaton, vagy legalább is az említett tudósok ilyenre nem hivatkoznak.

Ez a körülmény már eleve bizalmatlaná teszi a történészeket és óvatosságra int az ebben a kérdésben történő állásfoglalásnál. Valószínűleg legalább részben ez az oka, miszerint a Marchiai Jakab működését tárgyaló újabbkeletű tanulmányok nem térnek ki arra a kérdésre, hogy milyen nyelven beszélt Marchiai Jakab magyarországi működése folyamán.¹²

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy találgatások helyett mégis teljes bizonyossággal válaszolhatunk arra a kérdésre; beszélt-e magyarul Marchiai Jakab? A feleletet egy, a huszita mozgalmak ismerete szempontjából elsőrendű fontosságú, de annak dél-magyarországi megjelenésével foglalkozó történészek által kiaknázatlan forráskiadványban megjelent, pársoros följegyzés adja meg. Ez a följegyzés Aegidius Carlerii-től, a bázeli zsinat egyik résztvevőjétől származik.

Miután a bázeli zsinat elhatározta, hogy lépéseket tesz a cseh huszitákkal történő kibékülés érdekében, 1435-ben egy delegációt küldött Magyarországra avval a feladattal, hogy a husziták képviselőivel az egyesülés módozatairól tárgyaljon. A Filibert coutance-i püspök vezette küldöttségnek Gilles Charlier, latinositott nevén Aegidius Carlerii, cambrai-i kanonok is tagja volt.¹⁴ A harmadik tárgyaló fél, az ebben a kérdésben cseh uralkodóként érdekelt Zsigmond német—római császár és magyar király pedig 1435 december elején meghívta a tárgyalásokra a kiváló teológiai képzettségű Marchiai Jakabot.¹⁵ Jakab nemsokára tényleg megjelent a tárgyalások színhelyén Székesfehérvárott, ahol rövid idő alatt magára vonta a többi résztvevő figyelmét. Nem mindennapi egyénisége Aegidius érdeklődését is felkeltette. Ő aztán naplójában rögzítette Jakabról szerzett benyomásait.

Aegidius naplójában megjegyzi, hogy Jakab székesfehérvári tartózkodása idején mindennap prédikált, majd hozzáfűzi: „predicat... in latino et habebat interpretem qui in hungarica verba sua exponebat”.¹⁶ Aegidius Carlerii közlése annyira egyértelmű, hogy önmagában megdönti a Jakabnak magyarul mondott beszédeiről szóló állításokat. Nem kétséges ui., hogy ha Jakab 1435 végén, illetve 1436 elején még nem beszélt magyarul, mindössze néhány hónap múlva, amennyi székesfehérvári tartózkodása és térítőkörútja közt eltelt, nem szónokolhatott ezen a nyelven.¹⁷ Alapul véve tehát Aegidius Carlerii közlését leszögezhethetjük, miszerint Marchiai Jakab nem beszélt magyarul.

JEGYZETEK

- ¹ Hunfalvy P., A magyar huszitákról, Budapesti Szemle, 40 (1860), 460.
- ² Kardos T., A huszita mozgalom és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában, Századok, 1950, 130—139.
- ³ Burka K., Marchiai Szt. Jakab, Katholikus Szemle, 38 (1924), 280—291; 339—362. Mellőztem a tanulmányom tárgyának szempontjából közömbös olasz nyelvű életrajzok felsorolását.
- ⁴ Schönherr Gy., Az Anjou-ház örököse, (Szilágyi S., A magyar nemzet története, III), Budapest, 1895, 599. Marchiai Jakab működéséről szólva Schönherr Gyula például megjegyzi „Jakab sz. szónoklatai, de még inkább a fegyverek hatalma nagy sikereket értek el”.
- ⁵ Fejér G., Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, X/VII, Budae, 1843, 813.
- ⁶ Fejér, X/7, 814.
- ⁷ Fejér, X/7, 882—885.
- ⁸ Fejér, X/7, 811.
- ⁹ Schönherr, l. m. 599.
- ¹⁰ Tóth-Szabó P., A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest, 1917, 157.
- ¹¹ Schönherr, l. m., 598—599. Itt jegyezzük meg, hogy Hunfalvy Pál hajlamos volt Marchiai Jakabot magát is magyarnak tekinteni. Hunfalvy P., Az oláhok története, II, Budapest, 1894, 73. Ezt a téves állítást Tóth-Szabó Pál cáfolta meg. Tóth-Szabó, l. m., 155.
- ¹² Székely Gy., A huszitizmus és a magyar nép, Századok, 1856, 557—559.
- ¹³ Aegidii Carlieri Liber de legationibus, Quinta legatio (1436). Monumenta Conciliorum generalium saeculi decimi quinti, Concilium Basillense, I, Vindobonae, 1857, 676.
- ¹⁴ Lexikon für Theologie und Kirche, I, Herder, Freiburg, 1957, s. v. Aegidius Carlieri.
- ¹⁵ Fejér, X/7, 676; Ferencz E., Acta Bosnae potissimum ecclesiastica, Zagreb, 1892, 148; Koller J., Historia episcopatus Quinqueecclesiarum, III, Posonii, 17, 350; Tóth-Szabó, l. m., 156.
- ¹⁶ Aegidii Carlieri Liber, 676. Ez az adat régóta ismert a történetírás előtt, de az itt említett olasz szerzetest az eddigi írók nem azonosították Marchiai Jakabbal. (Asbóth J., A bosnyák bogumilek az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak korában, Budapesti Szemle, 41, 1885, 191; Thallóczy L., Jajcza (bánság, vár és város) története, Budapest, 1915, LII—LIII.) Ezt azonban Zsigmond meghívója bizonyossá teszi.
- ¹⁷ Marchiai Jakab hitterítői működése Magyarországon 1436 februárjában kezdődött. Fejér, X/7, 794.

REZIME

DA LI JE JAKOV MARKIJAI GOVORIO MAĐARSKI?

Autor na osnovu jedne još nedovoljno iskorišćene izvorne građe dokazuje da zloglasni inkvizitor Jakov Markijai (Marchiai) nije govorio mađarski jezik, suprotno pretpostavci pojedinih istoričara. Izvor, odlomak iz dnevnika kanonika iz Kambre, Egidija Karliera (Gilles Charlier) spominje jednog talijanskog redovnika koji je boravio na mađarskom kraljevskom dvoru te su njegove besede bile uperene protiv jeretika. Poznato je da je kralj Sigismund decembra 1435. godine pozvao Jakova Markijajia u Sekešfehvar. S obzirom da izvori ne znaju za drugog talijanskog redovnika na dvoru kralja Sigismunda, pomenuti redovnik se može poistovetiti sa Jakovom Markijajem. To čini neospornim i samo držanje pomenutog redovnika naspram kralja Tvrtka II, što je karakteristično držanju Jakova uopšte. S obzirom da Egidij izrazito tvrdi u vezi Jakova (koga je autor poistovetio sa pomenutim redovnikom) da je latinski propovedao te da ga je tumač prevodio na mađarski, nije verovatno da je za mesec ili dva (pre no što je pošao na svoje misionarsko kružno putovanje) toliko savladao mađarski jezik da bi mogao propovedati na tom jeziku.

KÖNYVEKRŐL

Penavin Olga

**IMRE SAMU:
FELSŐÖRI TÁJSZÓTÁR**

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

Mint a cím is mondja, Imre Samu népnyelvi szótára regionális tájszótár, azaz csak egy község tájszavait gyűjti össze, nem az egész beszélt nyelvterületét. Mint regionális szótár a magyar nyelvjárások között is egy igen érdekes, színes és nyelvészeti szempontból becses adatokkal szolgáló nyelvjárást beszélő ősi határőr-telepítés tájszavait adja közre.

Felsőőr ma Ausztriához tartozik Oberwart néven, Burgenlandban található. A szomszédos Alsóőrrel — Unterwart — és Őriszigettel — Siget in der Wart — már kb. 4 évszázada német környezetbe kerülve nyelvszigetévé vált. Ez a körülmény meghatározta nyelvi fejlődését. Mint nyelvi sziget a magyar nyelv fejlődésétől távol esve nem vett részt annak fejlődésében, de nem is követhette változásában, hanem megrekedt egy bizonyos fokon s ezzel nagyon sok régi vonását, tulajdonságát konzerválta a régi nyelvnek. De tudjuk jól, hogy még a nyelvi szigetek nyelve sem marad valamilyen kövületi állapotban, nem stagnál, hanem lépést tart a gyorsuló és változó idővel, reagál a társadalmi, gazdasági, művelődési változásokra. Ez a reagálás jelentkezik mind szókincsében — ebben a leghamarabb és legerősebben —, mind hangrendszerében, mind alaktani és mondat szerkesztési megvalósulásaiban. Természetesen a fejlődés, változás a saját erejéből is történik, de a szomszédos népek, nyelvek bonyolult kölcsönhatását is figyelembe kell venni. A kölcsönhatás — mint itt is az osztrák-német nyelvénél — némi romlást is hoz magával, de szociális jelleget kapva gazdagítja is a tájnyelvet, mivel az átvételek szépen bealakulnak a tájnyelv egészébe.

Az átvételek a szótár tanúsága szerint az eredeti magyar alapszó-kincset nem bolygatták meg, mert az alapvető fontosságú szavak továbbra is élnek, csak a részrendszerek változtak, gazdagodtak. Az átvételek közt — első pillantásra is látszik — a főnevek dominálnak, kevesebb a melléknév, még kevesebb az ige. Fogalomkörüket illetően Imre Samu megjegyzi, hogy azokat a német jövevényszavakat vette fel a szótárba, „amelyek szorosabban kapcsolódnak a paraszti életformához s így a mai felsőöri parasztság idősebb és középső nemzedékének nyelvében is eléggé általánosak.” Zömüket ő maga is ismeri az 1930-as évekből, hisz ez a nyelv az ő anyanyelvjárása, lévén ő is felsőöri születésű. (Sokat jelent az a tény, hogy a kutatott nyelvjárás a kutató anyanyelvjá-

rása. Könnyebb, ugyanakkor nehezebb is az embernek a saját nyelv-járásával foglalkozni, mindenesetre ez bizonyos garanciát jelent a pontosságot, megbízhatóságot illetően.) A fogalomköri hovatartozás szerint találunk szavakat a ház, berendezése, földművelés, szőlő-bor gazdálkodás, szerszámok, foglalkozás, étel, ital, viselet, szokás, emberi tulajdonságok fogalomköréből.

A szótárban 3700 címszó szerepel. Van még kb. 600 értelmezés nélküli származék, összetétel és 190 utalócímszó értelmezett, összetett szók utótagjára, illetve 230 utalócímszó a köznyelvi kiejtéstől eltérő ejtészavazatokra.

A szóanyag tájszavakat — valódi, jelentésbeli és olyan alaki tájszavakat, melyek hangtani eltérései nem általános érvényűek — tartalmaz, nem törekszik érthető okokból a nyelvjárás többé-kevésbé teljes szókincsének begyűjtésére.

A közzavak mellett némely hangtani szempontból érdekes családnév és népi utcanév, hidnév is szerepel, mert már egyre kevesebben használják őket.

A hangjelölés az egyezményes hangjelölés szerint történik és a valóságos kiejtésnek megfelelően.

A szerkesztésben bizonyos takarékosági törekvések észlelhetők, egyébként a legmodernebb szótárszerkesztési elvek szerint jár el a szerző, noha a tájszótár készítőjének nincs éppen könnyű dolga, mert sokszor nehéz eldönteni, a népnyelvben összetett szónak tűnő szót összetételnek tüntessük-e fel a címszóban vagy nem, alkalmazkodjunk-e a köznyelvhez s csak szószerkezetnek vegyük-e. Imre Samu is vesz fel szószerkezeteket a szótárba, noha ez nem általános lexikográfiai gyakorlat, de felveszi őket, ha egy fogalmat fejeznek ki és úgy érzi, kár lenne a gyakorlat miatt elhanyagolni őket.

Az egyes szócikkekben a címszót kövér betűtípussal a köznyelvi formában adja meg a szerző, valódi tájszavak esetében ez kikövetkeztetett alak, a címszót a köznyelvi írásképtől eltérő nyelvjárási ejtészavazatot követi kurzív betűtípussal, ha ilyen nincs, akkor ~ helyettesíti. A toldalékkolt alakokat csak akkor sorolja fel, ha az alapszó másként viselkedik, mint a köznyelvben. A szófaji jelölés után a szó használati körére vonatkozó stílusminősítés következik. A jelentésárnyalatok felsorolásakor annyit közöl a szerző, amennyire van szövegfedezete. Az alaki tájszavaknál nem mindig ad jelentést, ha nincs jelentésbeli különbség a nyelvjárásban.

A példamondatok többnyire a valódi és a jelentésbeli tájszavak jelentéseit példázzák, az alaki tájszavaknál ritkák. Nr. jelzéssel néprajzi jellegű megjegyzések is olvashatók egyes szócikkekknél, a Megj. jelzés nyelvi, nyelvhasználati jellegű megfigyelésre hívja fel a figyelmet. A szócikkek végén Sz. jelzés alá kerülnek a származékok.

Szótárkészítéskor elég sok gondot okoz az igekötős ige besorolása, legyen-e önálló címszó az igekötős ige, vagy kerüljön az utótag címszáva alá. Imre Samu önálló címszókként kezeli őket.

Az utalás is fontos a tájszótárban, erre is figyelni kell. A szerző utalásrendszere kitűnő, bizonyos megtisztelő figyelem megnyilvánulása az olvasó iránt, mert pl. a kikövetkeztetett nyelvjárási alakok megtalá-

lása a köznyelvtől való eltérés miatt elég nehézkes, sok időveszteséggel jár, ezért utalócélszókként ezeket is felveszi.

A gyűjtött anyag részint saját nyelvi emlékeiből valók, részint családtagjai, ismerősei, rokonai szolgáltatták, de felhasználta a Magyar Nyelvtalaszhoz saját maga gyűjtötte és Lőrincze Lajostól gyűjtött szóanyagot is.

Ezzel a szép kiállítású szótárral is, mint már sok más erről, a pusztuló nyelvjárásról írott értékes tanulmányával, nagyon szép és hasznos emléket állított Imre Samu, törekedve, hogy minél többet mentsen meg az utódoknak ebből a színes nyelvjárásból, hisz ő maga érzelmileg is kötődik ehhez a nyelvjáráshoz. Az anyanyelvjárásához kötő eltéphetetlen szál erősségét dokumentálja az ajánlás is, a szótárt szülővárosának, Felsőőrnek ajánlja.

**MIZSÉR LAJOS:
CSERÉPFALU
KERESZTNEVEI
(1731—1974)**

Magyar személynévi adattár 8.
Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti
Tanszékcsoport Névkuató
Munkaközössége, Budapest, 1976.

**BLANYÁR VALÉRIA:
NAGYKÁLLÓ MAI
RAGADVÁNYNEVEI**

Magyar személynévi adattár 9.
Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti
Tanszékcsoport Névkuató
Munkaközössége, Budapest, 1976.

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportjának Névkuató Munkaközössége igen hasznos munkát folytat a magyar személynévi adattár megjelentetésével. Hajdú Mihály, a neves névkuató irányítja a gyűjtőmunkát és szerkeszti a sorozatot. A sorozatban már több sikerült munka jelent meg, többek között Hajdú Mihály: A volt bukovinai Istensegits és Fogadjisten keresztnevei (1785—1940), Németh Marietta: Vác környékének (Vácduka, Váchar-tyán, Kisnémedi és Püspökszilágy mai becézőnevei, A. Fodor Ágnes: Cigánd mai család- és ragadványnevei, Hajdú Mihály: A volt bukovinai Hadikfalva keresztnevei. Amint már a címekből is látszik, nemcsak családnev, kereszt- vagy utónév gyűjteményeket publikálnak a sorozatban, hanem becézőneveket és ragadványneveket is. Nem kell különösebben hangsúlyoznunk, mit jelent ez mind névészeti szempontból, mind nyelvészeti, általános nyelvészeti szempontból, hisz jól tudjuk, hogy a személynévek is éppen úgy, mint a földrajzi nevek számos tudományág, nemcsak a nyelvészet számára hasznosíthatók, hogy csak a lélektant, szociológiát, történettudományt, gazdaságtudományt említsem.

Ennek a sorozatnak tárgyán kívül van még egy nagy érdeme, az ti., hogy a Munkaközösség köré csoportosuló fiatal kutatók, egyetemi hallgatók első bizonytalan lépéseit a tudományos kutatás talaján irányítja és publikálási lehetőséget biztosít számukra, ha a színvonalnak megfelelő dolgozattal jelentkeznek.

Az előttünk levő 8. és 9. kötet is alkalmazkodik a sorozat már jól bevált koncepciójához, keresztneveket, illetve ragadványneveket publikálva Borsod—Abaúj—Zemplén megye mezőkövesdi járásából, illetve a híres Nyírségből, Szabolcsból.

Mizsér Lajos Cserépfalu keresztneveivel foglalkozik az 1731—1974-es periódusban.

A bevezetőből megtudjuk, hogy Cserépfalu a szép, színpompás matyó viseletről híres mezőkövesdi járásban fekszik. Története egészen a XI–XII. századig nyúlik vissza s sok viszontagsággal teli. A község lakosainak száma 1973-ban 1620 fő volt. Cserépfalu keresztnév anyagának néhány jellemző sajátsága c. fejezetben felsorolja a szerző a XVI–XVII. század névanyagát a dézsmalajstromokból, a XVIII. századi nevek pedig a református egyház anyakönyveiből. (A XVI. században csak 5 női név, a XVII. században pedig egyetlen egy sem került elő!)

A forrásokban található férfi névanyag a XVI századtól kezdve fokozatosan csökken, egészen az 1860-as évekig. A női nevek száma 1731 és 1850 között 8–15, csak az 1850-es évektől kezdve jelentkezik emelkedés. A felszabadulás után ugrásszerű emelkedésnek vagyunk tanúi, az 1960–70-es években a női nevek száma nagyobb, mint a férfi nevéké.

Az összesítés során kiderült, hogy a leggyakoribb 5 férfinév: István, András, János, Lajos, Mihály (a teljes névanyag 69, 28 százaléka), a leggyakoribb 5 női név: Zsuzsanna, Erzsébet, Mária, Julianna, Eszter (a teljes névanyag 52,66 százaléka), feltűnő a Lajos név nagy közkedveltsége, 1885-től 1974-ig az első helyen áll.

Ami a névadási szokásokat illeti, a nevek legnagyobb részét az újszülöttek valakinek (rendszerint nagyszülők, szülők, keresztszülők) tiszteletére kapták, illetve divatnevek, melyek csak egy-egy időszakra jellemzők.

A XIX. század utolsó negyedében divatba jött 2 nevet adni az újszülöttnak az értelmiségi és iparos-kereskedő családokban. Az első és második világháború között kevésszer talál 2 nevet a szerző a forrásokban. Három név adásának szokása ritkaság, három név mindössze csak hétszer fordul elő.

Az anyakönyvben valószínűleg a szülők kívánságára néhány esetben becenévi alak is található (Erzsike, Erzsók, Klári), ejtésbeli alak is akad a bejegyzések között: Borbára, Justina.

Az adattár 1731. március 2. — 1975. január 1. periódus anyagát tartalmazza 25 éves (egy emberöltőnyi?), időszakokra felbontva. Ez a bontás némi egységet biztosít.

Az adattár két részre tagolódik. Az elsőben gyakorisági sorrendben szerepelnek párhuzamosan egymás mellett a férfi és női nevek az egyes időszakokban, majd az egyes nevek előfordulási számát és részesedési arányszámát tudjuk meg. A második részben az egyes nevek, külön a férfi és külön a női nevek, időszakonkénti megterhelését ismerjük meg. Névéletani szempontok vezették a szerzőt ennek összeállítására. Így fény derül a névdivatra is.

* * *

Blanyár Valéria Nagykálló mai ragadványnevei c. munkája a község rövid ismertetésével indul. Nagykálló Szabolcs megye központja volt már régen, a XVIII. század közepétől a XIX. század utolsó harmadáig pedig székhelye. Lakosainak száma: 11 833, ebből 3549 személy tanúnál él.

A ragadványnevek igen bőségesen fordulnak elő Nagykállóban

utalva az itt élők tulajdonságaira, életkörülményeire és a arra, hogy az elnevezők, a névadók jó megfigyelők és nem utolsó sorban szellemes emberek voltak.

Blanyár Valéria a ma élő ragadványneveket vizsgálva beszél: 1. a ragadványnevek használati formáiról (egyelemű = csak ragadványnév, két elemű = ragadványnév + családnév, három elemű = ragadványnév + családnév + utónév), 2. a ragadványnevek jellegéről (megkülönböztetőnév = az egész családé, gúnynév = csak az egyén viseli, megkülönböztető jellegű gúnynevek mint átmeneti kategóriák), 3. a névadás okairól is szól.

Nagykállóban az alany kaphatta ragadványnevét:

I. *családjáról*: feleségéről (családnévét, illetve utónevét), apjáról, anyjáról, nagyanyjáról (rendszerint utónevüket, illetve foglalkozásukat).

II. *Az alany valamilyen tulajdonsága volt az alapja az elnevezésnek*:

1. jellemző külső tulajdonság volt az alap, az alany külseje, termete, testi hibája, járásmódja, beszédhibája, bőre színe, illetve ruházata, más személyhez, dologhoz való hasonlósága, 2. jellemző belső tulajdonsága, 3. szólásmondása, 4. szokása, cselekvése, viselkedése, 5. kedvenc étele, sokat fogyasztott étele is lehetett alapja a névadásnak.

III. *Az alany életkörülményeire utaló ragadványnevek utalhatnak*:

1. vagyoni helyzetére, 2. foglalkozására, 3. lakóhelyére, 4. etnikumára, 5. előző lakóhelyére, 6. valamilyen vele történt különös eseményre.

IV. *Egyéb*: itt szerepel pl. a játékos névváltoztatás.

V. Ismeretlen eredetű ragadványnevek is vannak az adattárban.

A ragadványnevek életének vizsgálatakor szó esik a gúnynevek, megkülönböztető nevek öröklődéséről. A gúnyneveknek csak kis százaléka öröklődik, csak akkor öröklődnek, ha elvesztik eredeti csúfoló jellegüket, vagy a kiváltó ok az utódra is érvényes. A megkülönböztető nevek funkcióvesztés után elhalnak.

Az öröklődés és az alaki sajátosságok között kapcsolat van, pl. a legtöbb öröklődő ragadványnév két elemű, mert megkülönböztető szerepe van. Idők folyamán a ragadványnév a hivatalos név részévé válik.

A dolgozatot a ragadványnevek betűrendes mutatója zárja le.

**PENAVIN OLGA,
MATIJEVICS LAJOS,
MIRNICS JÚLIA:
BÁCSTOPOLYA
ÉS KÖRNYÉKE
FÖLDRAJZI NEVEINEK
ADATTÁRA**

Hungarológiai Intézet, Újvidék 1975.

Új művel gazdagodott a Hungarológiai Intézet *Nyelvészeti Füzetek* című sorozata. A névtudományi tárgykörben közlésre kerülő topolyai adattár egy évek óta folyó projektum, a Magyar Nyelv és Irodalmi Tan-
széken dolgozó nyelvészek kutatásainak első eredménye is egyúttal. Ez a kis csoport a vajdasági helységek földrajzi neveinek gyűjtését és fel-
dolgozását tűzte ki célul.

A nagyarányú sorozat terve, mint a jelen adattár előszavából ki-
derül, már 1965-ben megfogant a szemináriumi munkákba bekerült,
nem rendszeres szinkron gyűjtések alapján és indíttatására. Ezáltal a
földrajzi névgyűjtés időigényes, sürgős munkájából számos egyetemi
hallgató is részt vállalt, és ami a munkát pedagógiai szempontból igen
becsessé teszi, egy-egy település névanyagának (látványos sikerekkel
nem kecsegtető, de tudományos gondosságra, módszerességre nevelő)
összegyűjtése révén sokukban ébredt fel az érdeklődés a nyelvjárásku-
tatás vagy a nyelvészet más területei iránt.

A vajdasági névanyagot a gyűjtés, feldolgozás módszereiben repre-
zentáló, az anyag óriási méreteit sejtető Topolya és környéke földrajzi
nevei pedagógiai vonatkozásai mellett úttörő jelentőségű, alapozó mun-
ka, új szint jelent a tájainkra vonatkozó meglehetősen hagyományokkal
rendelkező névtudományi kutatásban. Mintegy 100 év alatt, a Magyar
Nyelvőrben megjelenő, főleg az érdekességre figyelő cikkekcséktől kezd-
ve (Jankovác ucczái 1882., Horgos ucczái uo. Bács-Bodrog vármegye
helynevei 1897 stb.) a legkülönbözőbb tudományágak érdeklődésének
szféráiban kapott helyet: a helytörténeti cikkekben, a megyei monográ-
fiákban, Pesty Frigyes 1881-ben meginduló első országos méretű (ered-
ményeiben talán ezért megbízhatatlan) gyűjtésében, Iványi István ma
is használható művében, a Bács-Bodrog vármegye történelmi névtárá-
ban, a legkülönbözőbb földrajzi, archeológiai publikációkban, az újabb
idők impozáns vállalkozásaiban (elsősorban Györfy György *Az Árpád-
kori Magyarország történelmi földrajza* című művét kell megemlíte-
nünk). Az immár önállósult, sajátos szempontú toponomasztikai munká-
latok eredményeit pedig nehéz is lenne hirtelenében akár felsorolni is.

A csak jelentős eredményekben érintett irodalomban azonban egyetlenegy olyan művet sem találunk, amely akár egy település szintjén átfogta volna a földrajzi névanyag teljes időbeli mélységét vagy térbeli keresztmetszetét. Összegezés helyett csak korok, névtípusok, térszinformációk szelekciós szempontjai szerint történtek pontszerű vagy néhány falut felölelő foltszerű gyűjtések, amelyeknek anyaga valamely típus, jelenség, időszak, illusztrálásaként épült bele a kisebb-nagyobb publikációkba. A bácskai, bánági települések teljes névállománya viszont, egy évszázaddal később is, érintetlenül, felderítetlenül áll. És még ha csak állna, de pusztul és fogyatkozik az eltűnő gazdasági ágakkal és rétegződik át a hagyományos mezőgazdálkodás átstrukturálódásának nyomán, amelynek pillanatnyilag például a szétszórt településrendszer koncentrációja, „városiasodása” a legszembeötlőbb vonása. Az egykor kompakt tanyarendszerek pedig rohamosan és tömegesen tűnnek el, anélkül, hogy bár nevükben konstatálnánk létezésüket, vagy a többi érdekelt résztudomány megkezdte volna legalább felmérni munkálatait.

Ezzel magyarázható, hogy a földrajzi név-kutatás súlypontja Európa szerte alig egy évtizednyi szóródással az összegző felmérés, a monografikus feldolgozás felé tolódott. Ezt jelzik a Zala megye földrajzi nevei című kötettel meginduló, a pedagógusok és egyéb önkéntes gyűjtők százait megmozgató magyarországi megyei gyűjtések és ilyen tendenciák határozzák meg a paraszti életmódban élő nemzedékekkel és rétegekkel együtt eltűnő, a tájismeret nyelvi műemlékeit megóvó, egyelőre szerény keretek között folyó vajdasági gyűjtés feladatait is. Az eszközeiben puritán, de a felvetett szempontokat szigorú következetességgel érvényesítő adattárak, amelyek nagyobb, egységes területeket dolgoznak fel, ennek az előreláthatólag igen hosszú munkának legaktuálisabb, legsürgetőbb fázisait végzik el: *a ma még élő nevek felgyűjtésének szerteágazó terepmunkáját, a nyelvi, nyelvjárási anyag és a névalakok egyéb jellemzőinek rögzítését vagy mondhatni preparálását, és rendszerezését.* Adataik ilyen formában alkalmassá válnak a bármikori és bármilyen, akár a nyelvészetten kívüli szempontú feldolgozásra, értékelésre. Az adattár célja tehát az adott terület névállományának teljességére irányul, ám értéke intenzív és extenzív dimenziói mellett, adatainak sokoldalú felhasználhatóságán túl, könnyen megközelíthető rendszerében és részleteiben nyilvánul meg.

A sorozat kutatási területeinek felosztása a kommunák jelenlegi közigazgatási egységei szerint történt. Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány 41 községe közül elsőként feldolgozott 43 480 lakosú Topolyai Kommuna adattára 23 kisebb-nagyobb település: *Angyalbandi, Bácsstopolya, Bački Sokolac, Bajsa, Bogaras, Brazília, Gunaras, Karađorđevo, Kavilló, Kočićevo, Mali Beograd, Mićunovo, Moravica, Nagyvölgy, Novo Orahovo, Njegoševo, Orešković, Pacsér, Pannónia-birtok, Pobeda-birtok, Szőke-sor, Svetičevo, Zobnatica*, 14 kataszteri községből álló mintegy 59 626 hektárnyi területének körülbelül 2450 földrajzi nevét, névváltozatát tartalmazza. A 49 adatközlő, 12 gyűjtő és 9 ellenőrző munkatárs segítségével és munkájának eredménye egy gazdag kettős névanyag, egy kétnyelvű kiadvány, amely nemzetközi viszonylatban is figyelmet érdemel. Szerbhórvát anyanyelvű adatközlők bevonásával és

a fellelhető szerbhorvát források felhasználásával a magyar anyag mellett a vidék szerbhorvát földrajzi nevei is összegyűltek. E jellegzetessége, valamint kétnyelvű bevezetője a talán csakhamar beinduló szerbhorvát toponomasztikai kutatásnak is használható gazdag forrásává teszi.

Az adattár a gyűjtés, feldolgozás módszereit, a munka jellegét megvilágító előszón kívül három nagyobb egységre tagolódik: a bevezetésre, az adattári részre és a földrajzi köznevek kis értelmező szótárára.

1.1. A bevezetésben Topolya környéke mint természetes táj és mint adminisztratív területi egység jellegzetességei tárulnak elénk két térkép — *A Topolyai kommuna helye Vajdaságban, a Bácsstopolyai kommuna helységei* — (illetve egy, talán kissé rövidre sikerült) földrajzi, gazdasági, népességi, stb. ismertetés adataiból. A hagyományosan Topolya felé gravitáló területek, vagyis a topolyai centrumú tájékozódási modell — a gyűjtők mindenhol tapasztalhatják ezt az adatközlői nullapontot, amely a viszonyításnak és a névismeret egyre halványuló holdudvarának közepe — nyilván nem esnek egybe az adminisztratív határokkal. E „határkiigazítás” azonban a szinkron adattár idődimenzióit meghaladó feladat lenne. A 100 sőt 50 éves települések jelenlegi állapotát feltérképező névanyagból, a nevek elhalása folytán, kihullott a régi birtokviszonyokat tükröző, összefüggést biztosító kötőanyag, a (jelen esetben Topolyát) külterületeivel összekötő természetes és emberalkotta gravitációs vonalakat a később lakottá váló környezetek néha csak fiktív határai vágják át. (Két közeli falu, tanyaközpont területei között gyakorlatilag nem húzható határ.) Az elhatárolás dilemmája az élő nevekre figyelő gyűjtésnél, jelen adattárban sem hagy nyomot, vagy ha igen, ez csak egy kis szerkezeti aránytalanságban rajzolódik ki: a külterületei nélkül feldolgozott Topolya anyaga a felénél alig több (17 oldal) a külterületén alakult egyik faluénak, Novo Orahovóénak (34 oldal). Ez a jelenség azonban a hasonló településrendszereknél mindenhol felbukkan.

2. Az adattár a települések külön-külön betűrendbe rendszerezett anyagából áll. A 23 egység mindegyikét a *magyar köznyelvi és népi; a szerbhorvát népi; a magyar és szerbhorvát hivatalos alakokból és változataikból* felépülő helynév-szócikk vezeti be, amelyet a Topolya környéki falvak esetében igen gyéren jelentkező *Pesty Frigyes-féle adatok* (Az egykori jegyzők nem erőltették meg magukat) és nevek hol? honnan? hová? kérdésekre válaszoló *népnyelvi alakjai* egészítik ki.

2.1. A szinkron anyagnak némi történelmi mélységet adnak a felhasznált források, elsősorban Milica Marković: *Geografski imenik naselja Vojvodine* című sok térkép, névtár stb. adatait felsoroló műve. *A történelmi változatok* az előfordulás évével együtt szerepelnek.

1.4. A helynévi részt egy rövid *településtörténeti vázlat* és a nevek népi magyarázatai zárják.

Az adatközlők információi a lakosságnak a nevek eredetére, értelmezésére vonatkozó véleményét is közvetítik. A gyűjtőnek egy bizonyos fokig azonosulnia is kell ezzel a véleménnyel, hiszen a használók viszonyulása a névhez dokumentum értékű szempont. Ám az elhalványult szemléleti alapú, a köznévi jelentésüket elvesztett neveknél — már pedig a helynevek zömmel ilyenek — e vélemények közvetlen átvételének bökkenői támadnak időnként, mivel a nyelvközösség állandóan működő

magyarázókénsége belemagyarázásokat is szülhet. Ennek a szüntelenül működő népi etimológiás hajlamnak színpompás természetében gyönyörködhetünk Micunovo korábbi névváltozatánál, a Karkaturnál (A 'nyomás' jelentéssel határrészt jelölő Calcatura alak torzulása lehet, amely nem ritka a régebbi kataszteri térképeken). A szellemesebbnél szellemesebb magyarázatok: „ahun a tarka tūr...”, „karika farkú (malac) tūr” azonban önmagukban nem állhatnak meg, korábbi adatok kellenének, mondjuk a településtörténeti vázlatba, ellenpontként, hogy ezek igazán népivé sarkuljanak.

2.4. A földrajzi tulajdonnevek szócikkei megegyeznek a helynevekével. Tömegük, a jelölt térszinformák, tereptárgyak sokrétúsége viszont új elveket, megoldásokat hoz felszínre.

Az adattár minden megnevezett tájrészlet, létesítmény nevét felleli még a legjelentéktelenebbekét is, és ezt a szándékot és eredményt a korábbi gyűjtések ma már pótolhatatlan „kihagyásain” sajnálkozva tudjuk igazán nagyra értékelni. A földrajzi nevekből merítő, a területtel rokon kutatások ma csak sejthető elmélyülését, a koreláció lehetőségét szem előtt tartva egyetlen aspektust sem minősíthetünk lényegtelennek. A gyűjtés totalitása egyedül Topolyánál, a tanyaneveknél kifogásolható, ezek ugyanis — lehet, hogy a már felvetett határproblémából eredően — teljes egészükben kimaradtak, míg mondjuk Novo Oraho, Njegoshevo állományának háromnegyedét ezek adják.

2.5. Az adattár típusának, rendszerének megválasztása olyan állásfoglalás, amely előnyökkel, de hátrányokkal is jár, mert egyes szempontok explicitásáról le kell mondani. A topolyai névtár például szerkezetében nem a táj térbeli rendszerét, hanem a nevek betűrendjét követi, vagy hogy Papp Lászlót idézzük: nem a *jelölből*, hanem a *jelölöből* kiinduló, amelyben a nevek, névváltozatokra, a névváltozatok elterjedtségére irányul a figyelem (Szinkron anyagú névtárak készítése), a bel- és külterületi nevek nem különülnek el egymástól. Típusukat csak helyesírásuk (egybeírás, különírás, kötőjel) érzékelteti. Az ugyanazon pontra vonatkozó variánsok egymástól elszakadnak, és mivel a lexikográfiai elvek ökonómiájához híven ugyanazt a tényt csak egyszer kívánatos elmondani, az anyag *adatközlő és utaló névcikkekre* oszlik.

2.6. Arra, hogy az egyazon lokalizációjú két vagy akár 5—6 változat közül melyik emelhető ki adatközlőként, a szakirodalomban nem találunk egyöntetű megoldást: esetünkben például a szóalakok betűrendi helye dönti el, és annak ellenére, hogy egyes névcikkekben a toponomasztika új irányzataihoz híven a *használati gyakoriság* is helyet kapott — a < ritka >, < új > féle jelzésekben —, variánsok elterjedtségére, szociális érvényességére nincs a névtárnak kifejező eszköze. A sorozat további köteteiben azt is érzékeltetni kellene (mondjuk különböző betűtípusokkal, vagy más nyomdatechnikai eszközzel), hogy *melyik a legelevenebb, domináns változat, illetve a kettőnél több alak milyen frekvenciális rangsorrá rendezhető.*

Ez a probléma néha át is rendezzi az előrejelzések, visszautalások láncolatát, mint például a *Legelő* — *Pašnjak* alakpárnál az utóbbi vált

adatközlővé (Angyalbándi), a kihalt *Bácsár* pedig nem jelenik meg belülről helyén, csak a *Krivaja* szócikk belsejében stb.

2.7. Az adatközlő névcikkek a hagyományos három elemből épülnek fel: az adatközlésből, a ragozott formákból és a véleményközlő részből. Az első helyre került köznyelvi alakok szerepeltetéséről eltérőek a vélemények. Ellenzői szerint fiktív, nem élő alakok, amelyeket köznévi elemekből könnyű rekonstruálni, ám az elnevezők, használók belső nyelvi érintkezésükben soha sem élnek velük. Esetleg, mint ebben gyűjteményben a *Labdarúgó pályát*, a gyűjtővel való kommunikációban „finomítják meg”. Adott esetben tovább bonyolítja a kérdést, hogy a köznyelvi nem egyenlő a (szerbhorvát vagy magyar) hivatalos névvel, mivel ezek a névadás szemléletében is eltérnek gyakran.

Az ellenérvek, amelyek egynyelvű anyagnál mérlegelhetők, a kétynyelvű adattáraknál tarthatatlanok. A bilingvis megközelíthetőségnek az elől álló, könnyen értelmezhető szóalak hathatós eszköze.

Persze, a második helyen álló népi alakok köznyelviesítése valószínű tájszavaknál, sajtósági nyelvjárási alakulatoknál nem érvényesült, az *Ispita* (39), *Karmó* (40), *Kaszakócs utca*, *Pöndöl szabó utca* változatlanok maradtak.

2.8. A szerbhorvát névalakok némely településeknél, a lakosságtól összetételétől függően a szócikkek élére kerültek, a magyar változat híján, ami azt bizonyítja, hogy nem mellékes párhuzamokként kerültek a gyűjtésbe. A ragozott formák, névértelmezések ilyenkor elmaradnak.

2.9. A szócikkek véleményközlő része tovább differenciálható: a *jelentésre* (a térszinforma, létesítmény, művelési ág egyszavas értelmezése, pl. utca, kaszáló stb.), a *helymeghatározásra* és a név eredetének *népi magyarázatára*.

2.10. A jelölt egység lokalizálása más (többnyire nagyobb, jelentősebb határrész, út) említésével történik.

A betájolás esetenként el is marad, s ez egy nyelvészeti központú munkában nem is olyan multhatatlanul szükséges. A jelölt pontokat számokkal helyettesítő térképábrázlat hiányában viszont egyéb kutatási területeken esetleg szükség lehet rá, főleg ha tudjuk, hogy ugyanazon vidék anyaga milyen ritkán kerül kétszer közlésre. A lokalizációnak természetesen a nyelvi felhasználásban is van némi szerepe, így elsősorban a történelmi és jelenlegi változások azonosításában, egymásra vetítésében, amelyek teljesen különbözhetnek nyelvi anyagukban, szemléletükben.

2.10. A közvetve vagy közvetlenül idézett névmagyarázatok, mint a helyneveknél is, a lakosság véleményét tükrözik, és sajátos dokumentumok is egyben. A magyarázatok, jó adatközlők kiválasztásának eredményeként, legtöbbször helytállóak, logikusak. Egyedül az utcanevéknél bizonytalanodnak el. A régi, első világháború előtti hivatalos névadás elhomályosult valóságghátterű produktumairól van szó, amelyek népi változatként újabb, kissé erőltetett értelmezéseket kaptak. Például: *Felhő utca* (37.), „lejtős kis utca.” Esőzések idején sok víz zuhan le rajta. *Rózsa utca* (46.), „sok rózsza nyílt ebben az utcában”. *Tulipán utca* (48.), „virágairól híres”. *Kürt utca* (41.), „nevét alakjáról kapta”. Nos, ezekben a nevekben nem nehéz a régi hivatalos magyar névadás

jellegetességelt fellamernünk, amelyekben gyakran szerepeltek köznévi elemek (virágnevek stb.) Igen hasznos lenne a következő kötetekben az 1919 előtti, a két háború közötti és az 1945 utáni *utcanevék összevető táblázatát* is kidolgozni.

3. A vidék földrajzi közneveinek értelmező szótára igen értékes adalék. Belőle derül ki, melyek a legjellemzőbb, leggyakoribb típusok, és hogy ezeknek, nem oly ritkán, a köznyelvitől és a szomszédos helységek nyelvhasználatától is eltérő jelentései vannak.

3.1. A szótár szerkezete igen sokoldalú és differenciált. Pl.: magyar köznevek magyaroknál, alapszóként pl. bagolyvár, fn. „elhagyatott, omladozó épület.”

Meghatározó fogalomként: *hivő mn.* „baptista”. Hivőtemető.

Ugyanígy sor kerül a nem magyar köznevek használatának bemutatására (*bara, fn/szh*) 1. „állóvíz”, 2. „tavacska”, 3. „mocsár”, 4. „pocsolya”, (magyaroknál és más nemzetiségűeknél is (*bikara fn/szh*) „bikaistálló” vagy: (*blatni mn/szh*), „sáros”, (Blatna ulica)

Az alapos, körültekintő gyűjtés eredményeként egy nagy, rendszerezett anyag áll az összehasonlító, leíró névtipológia, a legkülönbözőbb jelenségvizsgálatok, az egyszer talán sorra kerülő történelmi névtár rendelkezésére, akkora és olyan anyag, amelyet egészében senki, és településenként is csak kevesen ismernek. Adatai a helytörténeti munkálatoknak és a most kibontakozóban lévő tanyakutatásnak is nagy hasznára lesznek, a feldolgozás módszere, jellege pedig évtizedekre meghatározza a földrajzi név-kutatás távlatait.

HIVATALOS NYELVÜNK KÉZIKÖNYVE

Írta: Bíró Ágnes—Grétsy László—Wacha Imre, szerkesztette: Grétsy László.
Bp., 1976., Kiadja a Pénzügyminisztérium
Államigazgatási Szervezési Intézete.
352. oldal

A hivatalos nyelv sajátos területe a nyelvhasználatnak. Bizonyos mértékig konzervatív, számos avult formát és fordulatot őrzött meg, kedveli a bonyolult és nehezen érthető mondatokat, körülményes kifejezőmódja nemegyszer tudatos, szóhasználatában észrevehetően eltér a köznyelvtől. Ebben a stílusban öltének nyelvi formát a rendeletek, közlemények, határozatok, végzések stb., ezen a nyelven folyik az üzleti levelezés, általa valósul meg a törvényalkotás, segítségével érintkeznek az állami szervek a néppel.

A hivatalos nyelvben központi helyet foglal el a jogi terminológia és frazeológia, szerephez jut benne azonban az ún. mozgalmi nyelv, a közgazdaság szaknyelve és számos egyéb tudományterület, foglalkozási ág terminológiája és frazeológiája is.

A hivatalos nyelv már régóta nemcsak a hivatali életben, a közéletben szokásos és szükséges nyelvhasználatot jelent, hanem általában a fontoskodó—hivataloskodó, száraz és élettelen írás- és beszédmódot is. A hivatalos fogalmazás nem köti le a hallgató vagy az olvasó figyelmét, gyakran nem vagy nem egyértelműen közvetíti hozzá a mondanivalót.

Ez a rossz értelemben vett hivatalos és hivataloskodó nyelvhasználat nem korunk terméke, már több mint egy évszázada foglalkoztatja a nyelv művelő irodalmat. Amióta a magyar közéletben a latint és a németet felváltotta a magyar nyelv, azóta jelent nyelvhelyességi kérdést a hivatalos nyelvhasználat. A magyar hivatalos nyelv napjainkig görcsösen ragaszkodik bizonyos indoeurópai mintára alkotott szokatlan szavakhoz és szókapcsolatokhoz, a cikornyás, papírizű szerkesztésmódhoz, az áttekinthetlenségig zsúfolt, homályos és nehézkes mondatokhoz. „A latin és német világ megkövesedett maradványa a mi hivatalos nyelvünkben ez a bőséges szóáradat, a sok tekintettel erre, tekintettel arra, miután, dacára, továbbá, mégis, végül stb. szavakkal megenyvezett mondatfűzés — írja Rábel László (Hivatalos nyelvünk, Sopron, 1914., 123. old.). Néha egész hosszú végzést egyetlen mondatba olvasztanak össze. Különösen bírói ítéletekben és törvényhatósági határozatokban tapasztalhatjuk ezt; ilyenkor az avatatlan közönség leg-

jobb igyekezettel sem tudja az egymásra torlódó mondatok útvesztőjében megtalálni a helyes értelmet."

A *Hivatalos nyelvünk kézikönyve* azzal a céllal készült, hogy a hivatalos nyelv egyszerűsítésével, érthetőbbé tételével növekedjen a hivatali munka hatékonysága. A bürokrácia, az ügyintézés túlzott körülményessége, a hivatalos nyelvnek a közérthetőséget veszélyeztető, nehézkos volta gyakran politikai, erkölcsi, sőt gazdasági károkat is okoz. A nyelvművelésnek mint az alkalmazott nyelvtudomány egyik ágának legjelentősebb feladatai közé tartozik a hivatalos nyelv ápolása, csiszolása és szépítése. A hivatalos nyelvnek nemcsak érthetőbbnek, egyszerűbbnek kell lennie, hanem emberibbnek, közvetlenebbnek is, olyanak, amely megfelel a korszerű, szocialista társadalmi viszonyoknak.

Természetesen a hivatalos nyelv jellegének és feladatának megfelelően nem lehet szubjektív, költői, hiszen nem az érzelmekre kíván hatni, hanem az értelemre, nem a szórakoztatás a célja, hanem a pontos tájékoztatás, tehát pontosnak, egyértelműnek és tárgyilagosnak kell lennie.

A kézikönyv szerzői (a Nyelvtudományi Intézet munkatársai) a Pénzügyminisztérium kezdeményezésére összegyűjtötték a mai magyar hivatalos nyelv legjellemzőbb hibáit (szavakat, kifejezéseket, szókapcsolatokat, szerkesztésmódokat, helyesírási hibajelenségeket stb.). Az utóbbi években keletkezett hivatalos írásművekből való anyag tartalmazza a hivatalos nyelvhasználat legtöbb vitás kérdését, és alkalmas arra, hogy szemléltesse a kerülendőket, és hogy vele kapcsolatban a szerzők bemutassák a jó megoldás lehetőségeit és formáit.

A *Hivatalos nyelvünk kézikönyve* tulajdonképpen kislexikon. Szócikkeinek zöme a hibáztatott szavakkal, szókapcsolatokkal és kifejezésekkel foglalkozik, a többi szócikk pedig nyelvtani, helyesírási, nyelvhelyességi, stilisztikai, szociolingvisztikai stb. tudnivalókat közöl.

A hibaelemző-jellegű szócikkek általában tartalmazzák a címszó jelentését és használati körét (esetleg eredetét is), értékelik és közlik a javasolt megoldásokat. Például:

k i n y i l v á n í t

Főként az írott nyelvben élő, választékoskodó, körülményes kifejezés. A hivatali stílusban olykor nehezen helyettesíthetiük természetesebb szóval — pl. *kinyilvánította* végakarátát —, de ha lehetséges, mégis keressünk a helyébe más, kevésbé papírfű kifejezést! Pl. „Az országgyűlés dönt a hadiállapot *kinyilvánításáról*.” Jobb lenne: ... a hadiállapot *kihirdetéséről*. „A lakosság *falugyűlésen nyilváníthatja* ki a kívánságát.” Természetesebben: ... *adhatia* elő a kívánságát.

I. még: igekötők szerepe és használata.

Vannak olyan elemző szócikkek is, amelyek a címszó használatát nem hibáztatják, szinte „megvédik a becsületét” azokkal szemben, akik esetleg helytelennek vélnék, Például:

l e b o n t

Jó, szükséges szó, átvitt értelmű használatában is kifogástalan. Csak bonyolult körülírással lenne helyettesíthető. A hivatali nyelvben bátran használhatjuk tehát az ilyen szókapcsolatokban: a *jelentést*, ter-

vet, utasítást az érintett gazdálkodó egységekre, osztályokra, szervekre stb. bontják le.

L. még: igekötők szerepe és használata.

A tájékoztató jellegű szócikkek egy vagy több mondatban definiálják a címszót, majd pedig néhány példa kíséretében ismertetik használatának szabályait, illetve az általuk jelölt fogalommal kapcsolatos nyelvhelyességi tudnivalókat. A tájékoztató szócikkek közt van számos nyelvtani—nyelvhelyességi (aki, amely, ami vonatkozó névmás; alárendelt mondat; -andó, -endő képzős igenév; -ba, -be és -ban, -ben rag fölcserélése; -bani, -beni végű melléknemek; befejezett melléknévi igenév; birtokos jelző ragjának elhagyása, hibás használata; birtokos személyrag elhagyása, hibás használata; egyeztetés; határozatlan névelő; határozói igenevek; határozott és határozatlan névelő fölcserélése; határozott névelő; határozott névelő birtokos személyragos szó előtt; határozott névelő birtokos szerkezet előtt; határozott névelő évszámok előtt; határozott névelő felsőfok előtt stb.), néhány helyesírási (egybe- és különírás; -i képzős tulajdonnevek; idegen szavak helyesírása; intézménynevek nyelvhelyességi kérdései; írásjelek használata stb.), néhány szociolingvisztikai (államigazgatási nyelv; jogi nyelv; nyelvi norma), stilisztikai (divatszavak; hivatalos nyelvi fordulatok; hivatalos stílus; idegenszerűségek; személytelenség; szerénykedő nyelvhasználat; szóhangulat; szóismétlés; szószaporítás stb.) és egyéb (asszonyok névhasználata; hivatalos levelek, iratok szerkesztése; kinevezések megfogalmazása; magázás—önözés — tegezés; megszólítás és formái stb.).

Úgy véljük, hogy a kézikönyvnek sikerül jó irányba terelni a magyar hivatalos nyelvet, egyszerűbbé, világosabbá, érthetőbbé, szebbé és emberibbé tenni. Ahhoz azonban, hogy ez a cél minél gyorsabban és teljesebben valósuljon meg, mindenképpen szükség van széleskörű társadalmi összefogásra is.

Junger Ferenc

**A NYELV ÉS
A TÁRSADALMI
KÖRNYEZET**

Jezik u društvenoj sredini,
Novi Sad, 1976.

A szociolingvisztika mint tudomány, A nyelvi standardizáció és a kommunikáció, Nyelvek koegzisztenciája a többnyelvű környezetekben, A környezet hatása a beszéd fejlődésére, Az idegen nyelvek tanulásának társadalmi motiváltsága — e témák szerepeltek a Jugoszláviai Alkalmazott Nyelvtudományi Társaságnak az elmúlt év májusában megtartott Nyelv és társadalom elnevezésű tudományos értekezletén. A társaság kiadásában nemrég jelent meg könyv formájában ennek az értekezletnek az anyaga. A kiadvány az értekezleten felolvasott tanulmányokon kívül tartalmazza az egyes szakosztályokon munkája során elhangzott, az adott témakörrel kapcsolatos vitát is.

Amint a szerkesztők is kiemelik a könyv előszavában, az egyébként hazánk területén első ilyen jellegű, a nyelv és a társadalom viszonyával foglalkozó értekezés (s természetesen az értekezés anyagát tartalmazó kiadvány is) „tematikájának sokrétűsége folytán elkerülhetetlenül magában foglalja az adott problémák különböző szempontú megközelítését”: a kifejezetten elméleti jellegű fejtegetésektől kezdve a tisztán gyakorlati vonatkozásokat tárgyaló tanulmányokig terjed e kötet skálája. Az említett öt témakör kedvező alkalmat kínál arra, hogy a referátumok készítői legalább érintsék, jelezzék a társadalom és a nyelv rendkívül bonyolult viszonyának számos kérdését.

Egyrészt tehát kifejezésre jutottak a szociolingvisztikát mint tudományt világviszonylatban is foglalkoztató időszerű kérdések, másrészt pedig a társadalmunk gyakorlati igényeiből fakadó problémák, egyebek között a nyelvi standard, a többnyelvűség és az idegen nyelvek oktatásának a kérdései. A könyv alapján nyilvánvalóvá válik, hogy az értekezés résztvevői nem vontak éles határt az elmélet és a gyakorlatból merített tapasztalatok között.

Ez derül ki A szociolingvisztika mint tudomány címet viselő első fejezetből is, ahol van tisztán elméleti jellegű fejtegetés (Ranko Bugarski tanulmánya a szociolingvisztika tárgyáról és módszereiről, valamint Vladimir Ivirnek a lingvisztika és a szociolingvisztika viszonyával foglalkozó tanulmánya), de van gyakorlati színezetű fejtegetés is (Dušan Jović: A szociolingvisztika jövője Jugoszláviában).

Ranko Bugarski tanulmányának alapvető célja, hogy meghatározza

a szociolingvisztika fogalmát, körülhatárolja az e tudomány hatóságára által érintett területeket, meghatározza a szociolingvisztika helyét a tudományok rendszerében, továbbá hogy körvonalazza módszereit. Megállapítja, hogy a szociolingvisztika tanulmányozási körébe tartozik az írásbeliség, a nyelvi standardizáció és a beszédkultúra, a nyelvi tervezés problematikája, továbbá a nyelvek kölcsönhatásának, a többnyelvűségnek, a nyelv társadalmi rétegződésének, a nyelv és a társadalmi folyamatok viszonyának, a nyelv és a nemzet, valamint más társadalmi kategóriák viszonyának a kérdése. Bugarski mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatal tudományt — éppen hagyománytalanság folytán — sokszor még ma sem tudjuk világosan elhatárolni a nyelvészociológiától, valamint a szociális nyelvpszichológiától, illetve még mindig nem tisztázott tény e három tudományág egymás közötti, valamint a szociológia, az általános nyelvészet és a pszichológia iránti viszonya. Nézete szerint az egész részeként létező interdiszciplináris jelleget elméletileg minden esetben (de sokszor gyakorlatilag is) világosan el lehet különíteni az egészre irányuló, de magában az egészben egzisztáló intradiszciplináris jellegtől. Ilyen alapelvek szerint a nyelvészociológia tisztán interdiszciplináris tudomány, mivel a szociológia nyelvi vonatkozású kérdéseivel foglalkozik, s nem célja a szociológiának mint egésznek lingvisztikai szemszögű megközelítése. A szociolingvisztikánál más a helyzet: e tudomány egyaránt felfogható az általános nyelvészetnek a szociális vonatkozásokkal foglalkozó részeként, s a nyelvtudomány szociológiai megközelítéseként.

Bugarski — eléggé absztrakt elvi alapokra helyezett — klasszifikációja mindenképpen figyelmet érdemel, de nem tekinthető végérvényesnek, annál inkább, mivel a szerző sem ilyen igényekkel fogott a probléma boncolgatásához. Hogy elképzelhető más alapokon nyugvó osztályozási mód is — amely legalább ennyire világos és elhatároló —, bizonyítja Mikes Melánia nézete is, melyet az első fejezetet követő vitanyagban olvashatunk. Mikes abból indul ki, hogy a nyelv az egyén és a társadalom együttes produktuma. E tényből eredően világosan körülhatárolható az általános nyelvészet két interdiszciplináris ágazata: a pszicholingvisztika és a szociolingvisztika. Az alapvető kutatási terület mindkét esetben a nyelv; ha a nyelvi jelenségek középpontjában az egyén beszédmegnyilvánulásai állnak, akkor pszicholingvisztikáról beszélünk, ha pedig a társadalom nyelvi vonatkozásai, akkor szociolingvisztikáról.

A Bugarski által vázolt kérdéskomplexum egyik vonatkozásával, az általános nyelvészet és a szociolingvisztika viszonyával foglalkozik tanulmányában Vladimir Ivir. Kiindulópontját az a saussure-i paradoxon képezi, hogy „a nyelv mint társadalmi tény csak egyéni megnyilvánulásaiban vizsgálható”. A modern nyelvtudomány — főleg annak strukturalista és generatív-transzformációs irányzata — tehát választásra kényszerült. Tárgyaként a kollektív produktumként értelmezett nyelvet jelölte meg, s háttér fordított a nyelvhasználat egyéni jelenségeinek. A következmények ma már világosan láthatók: a modern nyelvészet elsősorban az elvont nyelvi struktúrák és rendszerek feltárására törekszik, s javarészt elveszítette (vagy meg sem teremtette) kapcsolatát

az élő beszéddel és a társadalmi környezettel. Mászóval: az állandó nyelvi tény megragadására törekedett, s elmulasztotta a nyelv változó elemeinek a vizsgálatát; a könnyebb módot választotta tehát, s „az ide-
alizáció ingoványában nem tudott mit kezdeni a nem ideális beszéd-
megnyilatkozásokkal”. Az Ivir által vázolt helyzet fogyatékoságai mindenképpen igazolják azokat az igényeket, amelyek alig több mint egy
évtizede a szociolingvisztika konstituálását szorgalmazták.

A könyv első fejezetének harmadik írásában Dušan Jović a szocio-
lingvisztika jugoszláviai távlatairól szólva mindenekelőtt azt emeli ki,
hogy e különben világviszonylatban is fiatal tudomány nálunk csupán
csirájában létezik, továbbá hogy a nemzetközi viszonylatban már létjo-
gosultságot szerzett kutatási modellek és módszerek Jugoszláviában —
társadalmunk sajátosságaiból eredően — csupán részben vagy egyál-
talan nem alkalmazhatók. A szociolingvisztika jugoszláviai távlatainak
sajátosságairól szólva elsősorban a soknyelvűséget említi. A további
sajátosságok között szerepel: az anyagi kulturák sokrétűsége, az urba-
nizálódási folyamat, az egyes nyelvek tájnyelvi rétegeződése, az iro-
dalmi nyelv variánsai, az államnyelv túlhaladása stb. A fejezethez csa-
tolt vitaanyagból kitűnik, hogy az értekezés résztvevői a szociolingvisz-
tikai kutatások viszonylagos lemaradását azzal magyarázták, hogy a
különféle intézmények, kutatási központok nem érdeklődnek a szocio-
lingvisztikai kutatások iránt, noha környezetük bőven szolgáltat adato-
kat az efféle vizsgálódásokhoz. Egyik-másik intézménynek van ugyan
szociolingvisztikai projektuma, a kutatásokat azonban országos szinten
nem hangolják össze.

A könyv második fejezete a nyelvi standardizáció és a kommun-
káció kérdéseivel foglalkozó kerekasztal-értekezés anyagát tartalmazza.
A beszámoló témája szervesen kapcsolódik társadalmi-nyelvi gyakor-
latunkhoz. Dubravko Škiljan a nyelvi norma, standard és kreativitás
fogalmát és ezek egymás közötti viszonyát elemzi, Milan Šipka pedig
a szerbhorvát nyelv standardizációjának társadalmi és nyelvi vetületeit
vázolja. Mirjana Jocić a rádió és a televízió nyelvének időszerű kérdé-
seit elemzi, s felhívja a figyelmet, hogy e mindmáig mellőzött kutatási
terület sok esetben eltér a nyelvi standardtól. Nézete szerint ez a sa-
jatos nyelv két szemszögből vizsgálható: az egész nyelvi rendszer (a stan-
dard és a nem standard variánsok) szempontjából, valamint a kommu-
nikatív funkció szempontjából. A társadalmi kutatásokkal foglalkozó
újvidéki kutatócsoport a Dnevnik c. napilap címeiben előforduló szavak
frekvenciaszótárát készítette el, s ezt elemezte beszámolójában. Az út-
törő vállalkozásról szóló referátum végkövetkeztetése: a szófaji és egyéb
kategorizáció egyértelműen azt bizonyítja, hogy a vizsgált szóanyag
lényegesen különbözik a verbális kommunikáció egyéb formáinak a
szóanyagától.

A többnyelvű környezetek nyelvi koegzisztenciájával foglalkozó
kerekasztal-értekezés anyagát tartalmazó fejezetben hat referátumot
olvashatunk: Mikes Melánia: A vajdasági többnyelvűség tipológiájának
néhány kérdése; Jaroslav Turčan: A Vajdaság SZAT területén élő szlo-
vák nemzetiségű középiskolások nyelvhasználatának a vizsgálata, kü-
lönös tekintettel az anyanyelv és a nem anyanyelv használatára; Molnár

Csikós László: A magyar nyelv Vajdaság SZAT közkegében hivatalos nyelvként való használatának néhány szempontja; Rexhep Ismajli: A jugoszláviai albánok két- és többnyelvűsége; Albina Lük: Magyar—szlovén és olasz—szlovén nyelvi kontaktusok; Josip Jernej: A kétnyelvűség néhány kérdése Isztria területén. Összegezeképpen megállapítható: a referátumok alapvető célkitűzése, hogy — társadalmi valóságunkból kiindulva — a nyelvszociológia tudományos módszereivel vizsgálják az intézményesített és az individuális kétnyelvűség legidősebb kérdéseit Jugoszlávia területén. Rámutatnak az alkalmazott modellek sokrétűségére, valamint arra, hogy az intézményesített kétnyelvűség társadalmunkban csupán az individuális kétnyelvűség függvényeként fejlődhet.

A környezet hatása a beszéd fejlődésére c. fejezetben elsőként Svenka Savić referátumát olvashatjuk, melynek témája a felnőttek gyermekekhez intézett kérdéseinek az elemzése. A gyakorlatból vett adatok alapján leszűrt egyértelmű végkövetkeztetés: a felnőttek gyermekekhez intézett kérdéseit elsősorban intencionális aktusok határozzák meg. Ezek alapján a serkentés, a gyakorlás (gyakoroltatás) és a gyermek szabad nyelvi alkotókészségének a kifejezésre juttatása áll. Vera Vasić mikro-szociolingvisztikai vizsgálódásai során az idősebb testvér fiatalabbhoz való nyelvi adaptációjának a kérdéseit elemzi. A szerző megállapítja, hogy az ilyen adaptációt nem kell valamiféle „visszaesésnek” tekintenünk, mivel a felnőttekkel és a kortársakkal való beszélgetés során általában nem jut kifejezésre. Gyakorlati példa áll Arjana Miljak beszámolójának az alapján is. A zágrábi óvodákban végzett felmérés alapján arra próbál választ adni, hogy ezek az intézmények milyen mértékben befolyásolják a gyermek beszédének a fejlődését.

A már Bernstein által megállapított tény, a hátrányos szociális helyzetben levő gyermekek viszonylagos nyelvi elmaradottságát vizsgálja referátumában Olga Gnamuš, s elméleti síkon indokolja egy olyan tanterv kidolgozásának a szükségességét, amelyik a nyelvelig elmaradott gyermekek oktatásának az alapját képezné. Az ilyen program kidolgozásakor mindenképpen az általános nyelvészet, a pszicholingvisztika és a szociolingvisztika eredményeiből kell kiindulni, s figyelembe kell venni az e téren külföldön elért eredményeket is.

Közvetlenül a beszéd fejlődéséhez kapcsolódik Göncz Lajos referátuma is. Témája: A kétnyelvű környezet hatása a beszéd elsajátítására és fejlődésére. Az ezzel kapcsolatos szakirodalom, az eddigi kísérletek, valamint a szerző vidékünkön végzett vizsgálódásai azt bizonyítják, hogy elfogadható az a nézet, miszerint „a kétnyelvűség és a kétnyelvű környezet nem gátolja sem a beszéd, sem általában a személyiség fejlődését”.

A könyv ötödik fejezetében az idegennyelv-tanulás társadalmi motiváltságának a kérdéseivel foglalkozó referátumok kaptak helyet. (Lidija Dmitrijev: A középiskolák érettségiző diákjainak az idegen nyelv tanulása iránti motiváltsága; Zdravko Ignatić: A különféle nyelvi intézetek idegennyelv-tanfolyamain tanulók társadalmi motiváltsága; Plemenka Vlahović: A munkásegyletem nyelvtanfolyamain tanulók társa-

dalmi motiváltsága). A körkérdések alapján végzett felmérének tanulása szerint a középiskolások igen nagy mértékben (91,00 százalék) érdeklődnek az idegen nyelv tanulása iránt, az adatok azonban azt mutatják, hogy viszonylag sokan (23,83 százalékuk) nem azt a nyelvet tanulja, amelyiket szeretné. A középiskolai idegennyelv-oktatásban számos fogyatékoság észlelhető. A tanárok kevés figyelmet fordítanak a tanulók serkentésére, sok esetben hiányoznak a szemléltető eszközök, a tankönyvek nem keltik fel a tanulók érdeklődését, hiányzik a megfelelő szakirodalom stb. A belgrádi Idegen Nyelvi Intézetben végzett felmérés adataiból az derül ki, hogy az idegennyelv-tanulás két alapvető motívuma a szakirodalom használata és az idegen nyelvet beszélőkkel való kapcsolat létrehozása. A tanfolyam résztvevőinek túlnyomó többsége önszántából tanulja a választott idegen nyelvet. Hasonló eredményeket szolgáltatott az újvidéki munkásegyetemen végzett felmérés is. A nyelvtanulás legfőbb motívuma itt is az idegen nyelvű szakirodalom használata.

Már a könyv vázlatos ismertetéséből is nyilvánvalóvá válik, hogy a szociolingvisztika időszerű kérdéseit boncolgató hasznos kiadvánnyal gazdagodott a jugoszláviai szociolingvisztikai szakirodalom.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

SZERVEZÉSI VÁLTOZÁSOK

Folyóiratunk 23—24-es számának megfelelő rovatában jeleztük, hogy 1976 elejétől a Hungarológiai Intézet és a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke az oktatás és a tudományos kutatás feladatait egyaránt ellátó közös intézetté alakul át a Bölcsészettudományi Kar keretében, mint a Kar társult munka alapszervezete. Az újjászervezett intézet jogi személy. Neve: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Az intézeti dolgozók 1975. december 10-i referenduma alapján a Tmasz 1975. december 15-én alakult meg 1976. január 1-i hatállyal. 1976. január 9-én az új intézet dolgozói megválasztották az öngazgatói szerveket, január 15-én pedig sor került a Bölcsészettudományi Kar és az újjászervezett intézet megbízott ügyvezetőinek megválasztására. Ugyancsak az első félév folyamán készültek az ideiglenes új alapszabályzatok is, amelyek előreláthatóan 1976 végéig lépnek hatályba.

Az átszervezett Intézet személyi állománya 1976 márciusában a következő: 16 oktató, 9 kutató és 1 adminisztratív tisztviselő. Júniusban: 17 oktató, 10 kutató és 1 adminisztratív tisztviselő. 1976 januárjától júniusáig léptek munkába intézetünkben: Junger Ferenc asszisztens-gyakornok (kutatói státus) és Láncz Irén asszisztens-gyakornok (oktatói státus). A már munkában lévő asszisztenseink közül magiszteri fokozatot nyert Tóth Ferenc és Molnár Csikós László.

1976 első felében alábbi kiadványaink jelentek meg:

Tóth Ferenc: Kálmány Lajos nyomában; Pénovázt Antal: A pacséri földművelés és állattartás szótára; Pastyik László: A jugoszláviai magyar irodalom 1973. évi bibliográfiája, 7. szám; Penavin—Matijevis—Mirnics: Bácsstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára; Vajda József: A hely- és időhatározós szerkezetek (Szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan, 4. füzet); Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár II. köt.; Dér Zoltán: Három tudós tanár.

* * *

1976. április 26-án és 27-én Intézetünk a MTA Dunántúli Intézetének (Pécs) munkatársaival közös tudományos ülészen vett részt. Az ülészen a következő előadások hangzottak el: Dr. Lovász György

(Pécs): A településtípusok és a természeti adottságok viszonya; Molnár Csikós László (Újvidék): A napi sajtó olvasottsága mint nyelvhasználati mutató; dr. Lehmann Antal (Pécs): Élet és életformák a nagyvizek mellett; dr. T. Mérey Klára (Pécs): A parasztság életútja Dél-Dunántúlon a jobbágyfelszabadítás után; dr. Löbl Árpád (Újvidék): Steuer György társadalmi nézetei; dr. Gergely Tamás (Pécs): A területfejlesztés igazgatásszociológiai kérdései; dr. Šulc Magdolna (Újvidék): Adalékok a Dráva menti népmesegyűjtéshez; dr. Penavin Olga (Újvidék): A betyárok emlékezete vidékünkön; dr. Erdősi Ferenc (Pécs): A Dráva-hajózás a dualizmus korában; dr. Bori Imre (Újvidék) Székács József; dr. Rúzsás Lajos (Pécs): Pécs város gazdasági emelkedése a kapitalizmus korában; dr. Matijevics Lajos (Újvidék): A talajviszonyok tükröződése a Dráva-szög földrajzi neveiben; Tóth Ferenc (Újvidék): Szajáni népballadák Telecskán; Pastyik László (Újvidék): A három aktivista folyóirat (Krónika, 1920, Út); Vajda Gábor (Újvidék): Kázmér Ernő a kultúrák kapcsolatának építője.

* * *

Legutóbbi számunk megjelenése óta az alábbi személyek és intézmények gazdagították könyv- és folyóiratállományunkat:

Dr. Batári Gyula, dr. Sándor László, dr. Fried István, dr. Kósa László, MTA Irodalomtudományi Intézete, MTA Néprajzi Kutató Csoport, MTA Könyvtára, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, MTA Nyelvtudományi Intézete — Budapest; dr. Gunda Béla, KLTE Könyvtára, KLTE Néprajzi Intézete — Debrecen; Móra Ferenc Múzeum, Somogyi-könyvtár — Szeged; Pedagógiai Főiskola Könyvtára, Jelenkor szerkesztősége, MTA Dunántúli Tudományos Intézete — Pécs; Forrás szerkesztősége — Kecskemét; Korunk szerkesztősége — Kolozsvár; Magyar Műhely — Párizs; Mérleg szerkesztősége — Bécs; Népújság szerkesztősége — Muraszombat; Magyar Képes Újság — Zágráb; Institut za folklor — Szkopje; Albanološki institut — Priština; Közművelődési Közösség — Zenta; Létünk, Üzenet, 7 Nap szerkesztősége — Szabadka; dr. Löbl Árpád, Jó Pajtás, Stvarnost, Híd, Misao—Gondolat, Polja szerkesztősége — Újvidék.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balog Gyula, mérnök — Verbász; Gulyás Gizella, középiskolai tanár — Újvidék; Mr. Rokay Péter a Történelmi Intézet munkatársa — Újvidék; Junger Ferenc, Mr. Káich Katalin, Keck Balázs, dr. Matijevics Lajos, dr. Mikes Melánia, Mr. Molnár Csikós László, Papp György, dr. Penavin Olga, dr. Szeli István a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete munkatársai — Újvidék.

TARTALOM

Sz. I.: Címváltozás	3
-------------------------------	---

TANULMÁNYOK

NYELVÉSZET

<i>Mikes Melánia</i> : A többnyelvűség jugoszláv modellje	9
<i>Molnár Csikós László</i> : A magyar és szerbhorvát szórend egybevető vizsgálatainak lehetőségei	19
<i>Keck Balázs</i> : A számbeli egyeztetés magyar—szerbhorvát kontrasztív vizsgálata	29
<i>Penavin Olga</i> : A szerbhorvát nyelv hatása a magyar nyelvjárásokra	41
<i>Matijevics Lajos</i> : A talajviszonyok tükröződése a jugoszlávia Baranya (Dráva-szög) magyar földrajzi neveiben	55

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

<i>Káich Katalin</i> : A magyarországi szabadoktatás 1907-i pécsi kongresszusa	65
<i>Gulyás Gizella</i> : A müncheni Képzőművészeti Akadémia és művészképzésünk 1809—1945.	75
<i>Balog Gyula</i> : Hogyan éltek százhusz évvel ezelőtt a Bácskában?	89
<i>Rokay Péter</i> : Beszélt-e magyarul Marchiai Jakab?	99

KÖNYVEKRŐL

<i>Penavin Olga</i> : Imre Samu: Felsőöri tájszótár	105
<i>Penavin Olga</i> : <i>Mizsér Lajos</i> : Cserépfalu keresztnévei; <i>Blanyár Valéria</i> : Nagykálló mai ragadványnevei	109
<i>Papp György</i> : <i>Penavin Olga</i> — <i>Matijevics Lajos</i> — <i>Mirnic Júlia</i> : Bácsot-polya és környéke földrajzi neveinek adattára	113
<i>Molnár Csikós László</i> : Hivatalos nyelvünk kézikönyve	119
<i>Junger Ferenc</i> : A nyelv és a társadalmi környezet	123

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

<i>Szeli István</i> : Szervezési változások	131
---	-----

SADRŽAJ

Sz. I.: Promena naslova	3
-----------------------------------	---

STUDIJE

LINGVISTIKA

<i>Mikes Melánia</i> : Jugoslovenski model višejezičnosti	9
<i>Molnár Csikós László</i> : Mogućnosti kontrastivnog proučavanja reda reči u mađarskom i srpskohrvatskom jeziku	19
<i>Keck Balázs</i> : Mađarsko—srpskohrvatsko kontrastivno istraživanje kongruencije	29
<i>Penavin Olga</i> : Uticaj srpskohrvatskog jezika za mađarske dijalekte u Jugoslaviji	41
<i>Matijevics Lajos</i> : Geološke osobine Baranje u mikrotoponomiji	55

KULTURNA ISTORIJA

<i>Káich Katalin</i> : Kongres slobodne nastave u Mađarskoj, Pečuj 1907. godine	65
<i>Gulyás Gizella</i> : Minhenska akademija za likovnu umetnost i obrazovanje naših umetnika od 1809. do 1945. godine	75
<i>Balog Gyula</i> : Kako se živelo pre stodvadeset godina u Bačkoj?	89
<i>Rokay Péter</i> : Da li je Jakov Markijai govorio mađarski?	99

PRIKAZI

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Szeli István</i> : Novi oblici organizacije	131
--	-----

CONTENTS

Sz. I.: Title change	3
--------------------------------	---

STUDIES

LINGUISTICS

<i>Mikes Melánia</i> : The Yugoslav model of multilingualism	9
<i>Molnár Csikós László</i> : The possibilities of contrastive investigations of word order in Hungarian and Serbocroatian	19
<i>Keck Balázs</i> : Hungarian—Serbocroatian contrastive investigations of congruency	29
<i>Penavin Olga</i> : The influence of Serbocroatian on Hungarian dialects in Yugoslavia	41
<i>Matijevics Lajos</i> : Reflexions of the conditions of soil in the Hungarian geographical names of the Yugoslav Baranja	55

CULTURAL HISTORY

<i>Káich Katalin</i> : The university extension's congress in Pécs in the year 1907	65
<i>Gulyás Gizella</i> : The Munich Academy of Fine Arts and the education of our artists from 1809 to 1945	75
<i>Balog Gyula</i> : How did people live in Bačka hundred and twenty years ago?	89
<i>Rokay Péter</i> : Did Marchiai Jakab speak Hungarian?	99

REVIEWS

WORK IN THE INSTITUTE

<i>Szeli István</i> : New organizational forms	131
--	-----

INHALT

Sz. I.: Titeltausch	3
-------------------------------	---

STUDIEN

SPRACHWISSENSCHAFT

<i>Mikes Melánia</i> : Das jugoslawische Modell der Mehrsprachigkeit	9
<i>Molnár Csikós László</i> : Die Möglichkeiten einer kontrastiven Untersuchung der Wortfolge im Ungarischen und Serbokroatischen	19
<i>Keck Balázs</i> : Ungarisch(-)—serbokroatische kontrastive Erforschung der Kongruenz	29
<i>Penavin Olga</i> : Die Beziehung der serbokroatischen Sprache zu den ungarischen Dialekten in Jugoslawien	41
<i>Matijevics Lajos</i> : Wie spiegeln sich die Bodenzustände in den ungarischen geographischen Namen der jugoslawischen Dravaecks?	55

KULTURGESCHICHTE

<i>Káich Katalin</i> : Der Kongress des Freiunterrichtes in Ungarn, Fünfkirchen 1907	65
<i>Gulyás Gizella</i> : Die münchener Kunstakademie und die Ausbildung unserer Künstler von 1809 bis 1945	75
<i>Balog Gyula</i> : Wie lebte man vor hundertzwanzig Jahren in Batschka?	89
<i>Rokay Péter</i> : Hat Marchiai Jakab Ungarisch gesprochen?	99

BÜCHER

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

<i>Szeli István</i> : Neue Organisationsformen	131
--	-----